

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of the Turkic World Women Studies

Sayı:008 2026
ISSN 2979-9597

GENERIC PAGE/ANA SAYFA

JOURNAL ADMINISTRATION / DERGİ YÖNETİMİ

Journal Owner / Dergi Sahibi
Dr. Zhuldyz SAKHI
Director / Sorumlu Müdür
Dr. Zhuldyz SAKHI
Editors / Editörler
Baş Editör/ Chief Editor Assos.Prof. Dr .Ayşe ERKMEN Dr. Zhuldyz SAKHI
Foreign Language Linguist / Yabancı Dil Dilbilimci
Prof. Dr. Hacer Hüseynova Prof. Dr. Zibagul Ilyassova Doç. Dr. Zarine Dzhandosova Dr. Ogr. Üyesi Orhun Burak SÖZEN Dr. Selma BAŞKAN
Index Supervisor / İndeks Sorumlusu
Dr. İrakli AGORGILADZE

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Hava SELÇUK	Erciyes Üniversitesi TÜRKİYE.
Prof. Dr. Meşkure YILMAZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi TÜRKİYE.
Prof. Dr. Yücel KARADAŞ	Gaziantep Üniversitesi TÜRKİYE
Prof. Dr. Jacqueline AYOUB	Lebanese Üniversitesi, LÜBNAN
Doç. Dr . Hikmet DEMİRCİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi TÜRKİYE
Doç. Dr . Cemile KINACI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi TÜRKİYE.
Doç . Dr. YUNUS EMRE TANSÜ	Gaziantep Üniversitesi TÜRKİYE.
Doç . Dr. Ali Farhadov Rizvan Oğlu	Milli Tarihi Müzesi, AZERBAYCAN
Doç. Dr. Mirna FAWAZ	Nursing Beirut Arab University, BEYRUT
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Muraz BUDAK	Gaziantep Üniversitesi TÜRKİYE.
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN	Gaziantep Üniversitesi TÜRKİYE
Dr. Diana J. FOX	Bridgewater State Üniversitesi, Antropoloji, ABD
Dr. Petra PELLETIER	Paris Üniversitesi Cite Psikoloji Enstitüsü, PARİS
Dr. Franck AMOUSSOU	André Salifou Zinder Üniversitesi, NİJERYA.
Monday Akinola ALLAGBE	Abomey Calavi Üniversitesi (UAC), Benin.

PUBLICATION BOARD / YAYIN KURULU

Prof. Dr. Yücel KARADAŞ	Gaziantep Üniversitesi TÜRKİYE
Prof. Dr. Jacqueline AYOUB	Lebanese Üniversitesi, LÜBNAN
Doç. Dr . Hikmet DEMİRCİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi TÜRKİYE
Doç. Dr . Cemile KINACI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi TÜRKİYE.
Doç . Dr. YUNUS EMRE TANSÜ	Gaziantep Üniversitesi TÜRKİYE.
Doç . Dr. Ali Farhadov Rizvan Oğlu	Milli Tarihi Müzesi, AZERBAYCAN
Doç. Dr. Mirna FAWAZ	Nursing Beirut Arab University, BEYRUT
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Muraz BUDAK	Gaziantep Üniversitesi TÜRKİYE.
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN	Gaziantep Üniversitesi TÜRKİYE
Dr. Diana J. FOX	Bridgewater State Üniversitesi, Antropoloji, ABD
Dr. Petra PELLETIER	Paris Üniversitesi Cite Psikoloji Enstitüsü, PARİS
Dr. Franck AMOUSSOU	André Salifou Zinder Üniversitesi, NİJERYA.
Monday Akinola ALLAGBE	Abomey Calavi Üniversitesi (UAC), Benin.

Kıymetli Okurlarımız,

Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi (Journal of Turkic World Women Studies) olarak, akademik yolculuğumuzun 8. sayısında sizlerle yeniden buluşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızda, kadın çalışmalarının çok boyutlu doğasına sadık kalarak; toplumsal şiddetle mücadeleden dijitalleşmeye, eğitim tarihinden müzikolojiye ve filolojiden felsefeye uzanan geniş bir yelpazede disiplinler arası perspektifleri bir araya getirdik. Geçmişten günümüze kadının toplumsal, edebi ve kültürel izini süren bu çalışmaların, literatüre kıymetli katkılar sunacağına inanıyoruz.

Dergimizin bu sayısında yer alan değerli makaleler:

- Kadına ilişkin eski Türkçe kırkın sözcüğü üzerine
- Türkiye’de modernleşme ve kadın müzisyenler: toplumsal cinsiyet, habitus ve performans ekseninde bir analiz
- Sessiz kalemler, güçlü sesler: on dokuzuncu yüzyıl Türk ve batı edebiyatında kadın yazarların edebi görünmezliği
- Dijitalleşmenin kadınların siyasal ve toplumsal katılımına etkileri
- 1937 yılı Türkiye’sinde kızların eğitimi üzerine Iraklı eğitimci Muhammed Fadıl el-Cemali’nin gözlemleri
- Varlık, dergisinde kadın meselesi ve kadın şairlere bakış
- Havva’nın izinden yasak meyve elma felsefesi
- Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadelede hibrit ekosistem: dijital alan, kurumsal koruma mekanizmaları ve istihdam bağlantısı

Sekizinci sayımızın hazırlanmasında emeği geçen tüm yazarlarımıza, değerlendirmeleriyle katkı sunan hakemlerimize, yayın kurulumuza ve editör ekibimize şükranlarımı sunarım. Yeni sayılarımızda görüşmek üzere...Saygılarımla!

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
Gaziantep Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
The Journal of Turkic World Women's Studies

ISSN: 2979-9597

Cilt/Vol :5

Mart / March 2026

Sayı/Issue:8

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

Aslıhan YILMAZ Kadına İlişkin Eski Türkçe <i>Kırkın</i> Sözcüğü Üzerine On The Old Turkic Word <i>Kırkın</i> Related To Woman	1
Alaattin CANBAY Türkiye’de Modernleşme ve Kadın Müzisyenler: Toplumsal Cinsiyet, Habitus ve Performans Ekseninde Bir Analiz Modernization and Female Musicians in Turkey: An Analysis on the Axis of Gender, Habitus, and Performance	10
Senem ÜSTÜN KAYA Sessiz Kalemler, Güçlü Sesler: On Dokuzuncu Yüzyıl Türk ve Batı Edebiyatında Kadın Yazarların Edebi Görünmezliği Silent Pens, Powerful Voices: The Literary Invisibility of Women in the Nineteenth Century Turkish and Western Literature	20
Gülben ÇELİK BOZKAYA Dijitalleşmenin Kadınların Siyasal ve Toplumsal Katılımına Etkileri The Effects of Digitalization on Women's Political and Social Participation	33
Ali FARHADOV “Varlıq” Dergisinde Kadın Meselesi Ve Kadın Şairlere Bakış The Issue of Women and the Perspective on Women Poets in Varlıq Magazine	43
Nesrin AŞTI Havva’nın İzinden Yasak Meyve Elma Felsefesi In The Footsteps Of Eve: The Philosophy Of The Forbidden Fruit Apple	50
Cumhur HAVAN Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Hibrit Ekosistem: Dijital Alan, Kurumsal Koruma Mekanizmaları ve İstihdam Bağlantısı A Hybrid Ecosystem for Combating Violence Against Women in Turkey: The Digital Sphere, Institutional Protection Mechanisms, and the Link to Employment	58
Meliha KÖSE, Mohammed Fadıl HASAN 1937 Yılı Türkiye’inde Kızların Eğitimi Üzerine Iraklı Eğitimci Muhammed Fâdıl El-Cemâlî’nin Gözlemleri Observations of the Iraqi Educator Muhammed Fadıl al-Jamâlî on Girls’ Education in Turkey in 1937	69

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF TURKIC WORLD WOMEN STUDIES

Dergi web sayfası: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>
Journal homepage: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>

Doi: 10.5281/zenodo.19234950

Araştırma Makalesi • Research Article

Kadına İlişkin Eski Türkçe *Kırkın* Sözcüğü Üzerine •* On The Old Turkic Word *Kırkın* Related to Woman

Aslıhan YILMAZ¹

Özet

Türkçenin tarihî seyri içerisinde kaleme alınan metinler incelendiğinde kadınla ilişkilendirilen söz varlığının dikkate değer ölçüde fazla olduğu görülmektedir. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren doğrudan “kadın” kavramını karşılayan sözcüklerin yanında kadının ailevi ve akrabalık bağlarını, statüsünü, giyim-kuşamını, kadınlara ilişkin doğum, evlilik ve boşanma gibi geçiş dönemlerindeki durumunu ifade eden söz ve söz grupları olmak üzere benzer birçok durum için çeşitli adlandırmaların olduğu tespit edilmektedir. İlk kez Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde karşılaşılan ve Türk dilinin tarihî metinlerinde takip edilebilen *kırkın* sözcüğünün “kız, genç kadın, bakire; kadın hizmetçi, cariyeye, kadın köle” gibi anlamları karşılayan bir sözcük olarak kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu sözcüğün ifade ettiği anlam alanına baktığımızda genel olarak “genç kız/kadın, bakire kız”ı gösteren bir kavram olmasının yanı sıra kadının statüsünü belirleyen bir söz olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğün kökenine yönelik kesin bir açıklama bulunmamasıyla birlikte *kırnak* “cariye, kadın köle” sözcüğü ile de kökteş olduğunun ve her iki sözcüğün *kız* “kız” köküne dayandığının ifade edildiği tartışmalı görüşler bulunmaktadır. Taranan kaynaklarda *kız kırkın* “genç kız; kız ve cariyeye”, *tapıgçı kırkın* “kadın hizmetçi”, *yinçge kırkın* “ince, zarif cariyeye”, *eren kırkın teyriler* “seçkin rahip ve rahibeler” gibi söz öbekleri içerisinde yer aldığı görülmektedir. Çalışmamızda ilgili sözcüğün köken bilimi açısından değerlendirilmesine ve Türk dilinin tarihî metinlerinden örneklerle sözcüğe ilişkin tanıklara yer verilmiştir. Böylelikle Türk toplumunda cinsiyet kavramını ve kadının toplumsal statüsünü gösteren *kırkın* sözcüğünün söz gruplarındaki kullanımları ve bu kullanımlar üzerinden anlam çerçevesinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Söz Varlığı, Eski Türkçe, *Kırkın*.

Abstract

When the texts written throughout the history of Turkish are examined shows that the vocabulary related to women is abundant. It has been determined that since the first written documents of Turkish, furthermore to the words that directly correspond to the concept of “woman”, there have been various names for many similar situations, including words and phrases expressing women’s familial and kinship ties, status, clothing, and the situation of women in transitional periods such as birth, marriage and divorce. The word *kırkın* which was first encountered in the texts of the Old Uyghur Turkish period and can be followed in the historical texts of the Turkish language, is seen to be used as a word with meanings such as “girl, young woman, virgin; female servant, concubine, female slave”. When examining the semantic field of the word in question, it generally denotes the concept of “young girl/woman, virginal girl” while also appearing as a term that indicates the social status of women. Although there is no definitive explanation for the origin of the word, there are controversial views stating that it is cognate with the word *kırnak* “concubine, female slave” and that both words are based on the origin *kız* “girl”. In the examined texts, it is observed that the word appears within phrase such as *kız kırkın* “young girl; girl and concubine”, *tapıgçı kırkın* “female servant”, *yinçge kırkın* “selender, graceful concubine”, *eren kırkın teyriler* “distinguished male and female clergy”. In our study, the word in question was examined from an etymological perspective, and examples from historical Turkish texts were provided as evidence of its usage. The aim is to reveal the uses of the word *kırkın* which represents the concept of gender and the social status of women in Turkish society, in various word groups and to reveal its semantic field through these uses.

Keywords: Woman, Vocabulary, Old Turkic, *Kırkın*.

*Makale geliş tarihi / Received date: 05.01.2026 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

* Bu çalışma 12-14 Aralık 2025 tarihinde gerçekleşen 4. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi’nde sunulmuş olan özet bildirinin genişletilmiş hâlidir.

¹ Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye / aslihan.yilmaz@marmara.edu.tr / ORCID ID: 0000-0001-8112-2226.

Giriş

Eski Türklerin aile hayatında ataerkil yapı hâkim olsa da kadının tarihsel süreç boyunca süreklilik arz eden önemli bir konumu olmuştur. Türklerin konar-göçer yaşam tarzında kadının, şartların bir gerekliliği olarak erkeğin üstlendiği görevleri de -ata binmek, ok atmak, düşmanla savaşmak vb.- üstlendiği görülmektedir. Bilhassa İslamiyet öncesi Türk devlet geleneğinde kutsal bir görevi üstlenen “Katun” unvanına sahip kağanın eşi olan kadınların gerek devlet yönetiminde gerekse savaşlarda kağanların yanında etkin bir güç olarak bulunduğu bilinmektedir. Katunların tıpkı kağanlar gibi töre ile tahta çıktıkları, devlet meclislerine katılarak söz ve oy hakkına sahip oldukları, hiyerarşide ise kağandan sonra ikinci sırada yer aldıkları bilinmektedir (Gömeç, 1996, s. 89-90).

Dil ve toplum birbirinden bağımsız düşünülemeyen, karşılıklı etkileşim hâlinde birbirini var eden ve şekillendiren iki temel olgudur. Dilin temel yapı taşı olan sözcükler, ait olduğu milletin inançlarını, geleneklerini, beşerî ilişkilerini, maddi ve manevi kültürel unsurlarını yansıtan bir ayna işlevi görmektedir. Bu açıdan incelendiğinde Türk toplumunda kadının toplumsal konumu ve statüsünün dile yansımış olması pek tabiidir. Tarihi Türkçenin söz varlığı içerisinde, ad bilimi (onomastik) içerisinde değerlendirilen dilsel verilere bakıldığında “kadın” kavramının oldukça zengin bir biçimde karşılandığına tesadüf edilmektedir. Bu söz varlığı içinde, doğrudan “kadın”ı karşılayan sözlerin yanı sıra sosyal, hukuki, ailevi ve akrabalık ilişkileri ile benzer toplumsal yönler çerçevesinde kadının konumunu ifade eden sözler de yer almaktadır. Bu sözler, genel söz varlığı araştırmaları açısından önem taşıdığı gibi, eski Türk toplumunun cinsiyet kültürünü ve kadının toplumsal statüsünü ortaya koyması bakımından da ayrıca kıymetlidir (Karahan, 2006, s. 1). Tarihi Türkçe’de kadın cinsiyetini ayırmada kullanılan *kadın* “kadın”, *katun* ~ *hatun* “hatun, kadın, hanım”, *kız* “kız, genç kadın”, *tişi* “dişi, kadın”, *uragut* “kadın, dişi”, *avrat* ~ *avret* “kadın”, *ebçi* ~ *ewçi* ~ *evçi*, *evlik* ~ *ewlik* ~ *ewlük* “kadın”, *iş* “kadın”, *kişi* “kadın”; kadının yaşına dayalı verilen *kurtga* “ihtiyar kadın, çok yaşlı kadın”, *yaşlag* ~ *yaşlıg* “yaşlı kadın, ihtiyar kadın”, *acüz* “yaşlı kadın”, *bâliga* “yetişkin kadın”; kadının akrabalık bağlarını gösteren *ana* “anne”, *eke* “abla ve küçük kız kardeş”, *siñil* “küçük kız kardeş”, *kükü* ~ *küküy* “teyze”; kadına ait unvan bildiren *katun* ~ *hatun* “hatun, kadın, kağanın eşi, hanım; sahibe, kraliçe, hükümdarın eşi”, *kunçuy* “prenses, Hatun’dan bir derece aşağıda bulunan kadın”, *altun tarım* “hanım sultanlara verilen unvan”, *melike* “kadın hükümdar”; evlilik sonrası verilen *kelin* “gelin”, *kunçuy* “kadın, eş”, *yumşak* “eş, zevce”, *yutuz* “eş, zevce kadın”, *erlig* “kocasısı olan”; evliliği sona ermesi sonrası verilen *koduz* “kadın, kocası olmayan kadın, dul kadın”, *tul* “dul kadın”, *erkmiş* “dul kadın” gibi birçok adlandırmaya rastlamaktayız.

Çalışmamızda kadına ilişkin bir adlandırma olarak karşımıza çıkan *kırkın* sözcüğünün köken bilimi açısından yapılan değerlendirmeleri gösterilmiş olup bahsi geçen sözcüğün Türkçenin tarihi metinlerinde tanıklandığı örneklerle semantik bağlamı tespit edebilmek adına yer verilmiştir.

1. *Kırkın* Sözcüğü Üzerine

Türkçenin tarihî devirleri içerisinde ilk kez Eski Uygur Türkçesi dönemi (VIII.-XI. yüzyıl) metinlerinde karşılaşılan ve Türk dilinin tarihî metinlerinde takip edilebilen *kırkın* sözcüğünün “kız, genç kadın, bakire; kadın hizmetçi, cariyeye, kadın köle” gibi anlamları karşılayan bir sözcük olarak kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu sözcüğün ifade ettiği anlam alanına baktığımızda genel olarak “genç kız/kadın, bakire kız”ı gösteren leksik bir yapı olmasından öte hizmet eden kadını ifade ederek kadının sonradan kazanmış olduğu toplumsal statüsüne işaret eden bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğün etimolojik değerlendirmelerinde kökenine dair ortak bir kanaatin bulunmadığı görülmektedir.

Clauson (1972) etimolojik sözlüğünde *kırkın* maddesinde sözcüğün 8. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar “genç kız, bakire” anlamını taşıdığını, 14. yüzyıla gelindiğinde ise anlam genişlemesine uğrayarak “köle kız, cariyeye” anlamını da kazandığını ifade etmiştir (s. 654).

Räsänen (1957), *kırkın* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesinde “genç kız, bakire”, Orta Türkçe ve Çağatay Türkçesinde “cariye, köle” anlamında hatta Çağatay Türkçesinde spesifik olarak “siyah cariyeye” anlamında görüldüğünü ifade etmiştir. Yakut Türkçesinde ise *kırgın* şeklinde “kız” anlamını koruduğunu belirterek çoğul şeklini de vermiştir: *kırgıttar*. Ayrıca Osmanlı Türkçesindeki *kırnak* “cariye, hizmetçi” sözcüğünün de *kırkın* sözcüğü ile ilişkili olduğunu belirtmiştir (s. 267).

Sevortyan’ın (1997) çalışmasında *kırkın* maddesinde sözcüğün tarihî metinlerde ve Kıpçak lehçelerinden Karaim, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde “genç kız; köle kadın, hizmetçi, cariyeye, tutsak kadın” anlamlarıyla görüldüğü belirtilmektedir. Levitskaya, Kononov’un *kır-* kökünü *kız* sözcüğü ile *-kın* ekini ise “kuma” anlamına gelen *küni/günü* sözcüğü ile ilişkilendirdiği görüşünün semantik ve fonetik bakımdan uygun olmadığını dile getirmiş; Pristak ve Tekin’in *kırkın* sözcüğü için *kız* köküne *-kın*

topluluk/çokluk ekinin gelmesi ile oluştuğunu savundukları görüşe katıldığını ifade etmiştir. Araştırmacı tarihî metinlere ve Türkçenin lehçelerine -özellikle Türkçenin en uzak lehçesi olan ve arkaik özellikleri muhafaza eden Yakutça'da *kırgıttar* "kızlar" sözcüğünün yaşaması- bakıldığında söz konusu sözcüğün asıl anlamının "genç kız" olduğunun, "cariye, köle" anlamının sonradan geliştiğinin varsayılabilirliğini belirtmiştir (s. 238-239).

Hasan Eren (1999) *kırnak* maddesinde sözcüğe "cariye" anlamını vermiş; yerel ağızlarda "güzel kız veya kadın" anlamlarının dışında "çalımlı", "güzel, titiz, çevik", "becerikli" ve "oynak kadın" gibi anlamlarda da görüldüğünü kaydetmiştir. Eren, *kırkın* sözcüğü ile *kırnak* sözcüğünün arasında görülen bağlantının tartışmaya açık bir konu olduğunu ifade etmiştir (s. 239).

Daha önce Räsänen'in maddesinde işaret edilen bilhassa "siyah cariye" ayrımı, Radloff'un *kırkın* maddesinde de görülmektedir. Radloff (1899), sözcüğün Çağatay Türkçesinde "siyah cariyeler, siyah köle kadınlar" anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir (s. 748). Pavet De Courteille (1870) de *Dictionnaire Turk-oriental* (Doğu Türkçesi Sözlüğü) adlı sözlüğünde sözcüğe "siyah köleler" anlamını vermiştir (s. 446). Doğu (Çağatay) Türkçesi dönemi sözlüklerinden Şeyh Süleymân Efendi'nin (1882) *Lugat-i Çağatay ve Türki-yi Osmâni* adlı çalışmasında ise *kırkın* maddesine "Habeşi, siyah Arab, köle ve câriye" anlamları verilmiştir (s. 245).

Tekin (1969), *kız* sözcüğünün kökeninin **kır* sözcüğü olduğunu, Çuvaşça'daki *hër* "kız" sözcüğünü tanık göstermek suretiyle r ~ z denkliliğinden yola çıkarak savunmuştur. Tekin *kırkın* < *kırkun* şeklinde gelişen sözcüğün **kız* kökünden geldiğini ve *kırkun* sözcüğünde yer alan -*gun* / -*gün* ekinin Köktürk Türkçesinde topluluk ifade eden bir ek kategorisinde olduğunu *tay-gun* "oğullar; taylar", *kelin-gün* "gelinler" örneklerini vererek göstermiştir. *Kırkın* sözcüğünün "kızlar" anlamını gösteren bir topluluk adı olduğunu ifade etmiştir (s. 62). Şinasi Tekin (1992) de *gun* / -*gün* ekinin yaşça küçük akraba adlarına gelen bir topluluk eki olarak değerlendirmiştir (s. 87).

Hamilton (1998) ise Çince'den Türkçeye geçtiğini düşündüğü *kırkın* sözcüğünün "kız" sözcüğünün çoğul hâli olduğu kanaatindedir. Hamilton, *kız+kün* şeklindeki incelemesinde yer alan *kün* sözcüğünün "grup, topluluk" anlamında bir sözcük olduğunu ve bir topluluğu işaret etmek suretiyle ek olarak da görüldüğünü ifade etmiştir (s. 111).

Caferoğlu (1968) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* adlı çalışmasında *kırkın* ~ *kırgın* maddelerinde sözcüğe "cariye, karavaş; bakire" anlamlarını vermiştir (s. 176). Wilkens (2021) ise *kırkın* maddesinde sözcüğü "kız, bakire; kadın hizmetçi; cariye" anlamlarıyla göstermiştir (s. 373). Ayrıca Wilkens (2013) *Maitrisimit* neşrinde Doerfer'in şahsi beyanına dayanarak *kırkın* sözcüğünün Çuvaşça *xärxam* ve Volga Bulgarcası *xirxom* sözcüklerine eş bir sözcük olduğunu aktarmıştır (s. 32).

Tatar Teleniñ Añlatmalı Süzlege (Tatar Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) adlı çalışmada *kırkın* maddesinde sözcüğün arkaik bir sözcük olduğu belirtilerek "köle kız, hizmetçi kız, cariye" anlamları verilmiştir (2017, c. III, s. 698). Aynı çalışmada *kız kırkın* madde başında topluluk adı olduğu belirtilerek ilk olarak "çeşitli yaşlarda kızlar" anlamı kaydedilmiş olup ikinci olarak tarihsel metinlerde görüldüğü ifade edilen "esir düşürülüp köle hâline getirilen kadınlar/kızlar, köle kızlar, cariyeler, hizmetçi kızlar" anlamlarına yer verilmiştir (2017, c. III, s. 648). Yudahin'in editörlüğünde hazırlanan (1965), *Kırgızca-Rusça Sözlük* adlı çalışmada *kırkın* maddesine *kız* sözcüğü ile bir ikileme oluşturduğu belirtilerek "kızlar" anlamı verilmiştir (s. 496). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü* (20023) adlı çalışmada da *kız kırkın* "kızlar" maddesi bulunmaktadır (s.343). Görüldüğü üzere Çağdaş Türk lehçelerinde *kırkın* sözcüğü arkaik bir kelime olarak *kız kırkın* "kızlar" şeklindeki eş anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemede yaşamaktadır. İkileme kuruluşunda ikinci unsurun tek başına kullanımdan düştüğü görülmektedir.

Türkçenin tarihî metinlerinde kadına ilişkin kölelik ve cariyeliğe ilişkin ilk leksikolojik yapılarla Orhun Yazıtlarında rastlamaktayız. Türkçenin en eski yazıtlarında esaret durumunu gösteren "cariye, köle" anlamının verildiği *kün* sözcüğüne tesadüf edilmektedir. Sözcük erkek köle için kullanılan *kul* sözcüğü ile *kün kul* şeklinde ikileme olarak da geçmektedir:

Tabğaç bodunka beglik ırı oğlın kul boldı, işilik kız oğlın kün boldı (KT D7)

"Çin milletine bey olacak evladın kul oldu, hanımefendi olacak kız evladın cariye oldu."

Özi yañıldı, kağanı ölti, bodumı kün kul boldı (KT D20)

"Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti kul köle oldu."

Köleliğin eski Türklerdeki varlığı Uygurlar döneminde yazılan ve resmî vesikalar içerisinde değerlendirilen köle satış belgelerine bakıldığında görülmektedir. Söz konusu belgeler incelendiğinde kadın ve çocukların borçlanma sebebiyle köle statüsüne düşebildikleri hatta para ve mal karşılığında da

satılabilirlikleri tespit edilebilmektedir (Parlatır, 1983, s. 809). Eski Uygur Türkçesi dönemine ait eserlerde ve sivil hayat belgelerinde *küñ* sözcüğünün yanında kölelik ve cariyeliği ifade eden *abinçu*, *karabaş*, *kul* ve *kırkın* gibi sözcükler de kullanılmıştır. Uygurlar döneminden sonra İslamiyet sonrası Türk sosyal hayat geleneğinde devamlılık gösteren kölelik durumu, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Doğu (Çağatay) Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde dönemlerinde de aslen Türkçe ve alıntı sözcüklerle kendini göstermektedir.

Çalışmamıza konu olan *kırkın* sözcüğü kadını ifade eden genel bir sözcük olmaktan ziyade kadının tarihsel, sosyal ve kültürel statüdeki alt konumunu gösteren bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin tarihi dönemlerinden Eski Uygur Türkçesi metinlerinde daha sık tesadüf ettiğimiz *kırkın* sözcüğü, çeşitli söz grupları içinde kalıplaşmış bir şekilde kullanılmıştır. Türk toplumunda cinsiyet kavramını ve kadının toplumsal statüsünü gösteren *kırkın* sözcüğünün hem müstakil olarak hem de söz gruplarındaki kullanımları ve bu kullanımlar üzerinden anlam çerçevesini ortaya koyacak olan örnekler şu şekildedir:

Jens Wilkens (2021) tarafından hazırlanan ve bugüne kadar Eski Uygur Türkçesi sözleri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilecek *Handwörterbuch des Altuigurischen* (Eski Uygurca'nın El Sözlüğü) adlı çalışmada madde başı olarak gösterilen *kırkın* sözcüğüne “kız, bakire; kadın hizmetçi; cariyeye” anlamları verilmiştir (s. 373). Sözlükte çeşitli madde başı sözcüklerin alt maddeleri olarak verilen söz öbekleri ve kalıplaşmış ifadeler içerisinde *kırkın* sözcüğünün yer aldığı görülmektedir: *eren kırkın t(e)ñriler* “ seçkin rahip ve rahibeler” (s. 111), *eren t(e)ñriler kırkın t(e)ñriler* “seçkin rahip ve rahibeler” (s. 111), *balıklık körünççi eren kırkın* “(baş)kentten gelen kadın ve erkek seyirciler” (s. 140), *eki y(e)g(i)rmi t(e)ñri kırkın* “on iki tanrısal bakire genç kız (= on iki ışık bakiresi)” (s. 252), *eki y(e)g(i)rmi tümen yaruk t(e)ñri kırkın* “yüz yirmi bin ışık bakiresi” (s. 252), *kapagçı kırkın* “kadın kapı bekçisi” (s. 332), *kırkın t(e)ñri* “seçkin rahibe” (s. 373), *kız kırkın* “kız” (s. 376), *korıg kırkın* “harem kızı, metres” (s. 394), *tapıgçı kırkın* (~ *tapagçı kırkın*) “kadın hizmetçi” (s. 674), *t(e)ñri kırkın* “tanrısal bakire (= ışık bakiresi)” (s. 696), *t(e)ñri kırkınları* “tanrı kızları” (s. 696), *yinçge kırkın* (~ *inçge kırkın*) “harem kadını, metres, saray kadını” (s. 903).

20. yüzyılın başlarında Alman araştırma heyeti tarafından Turfan seferleri sırasında bulunan Eski Türkçe el yazmalarını yayımladıkları *Berliner Turfantexte* serisinde P. Zieme (1975) tarafından yayımlanan fragmanda ilgili sözcük *t(e)ñri kırkın* “tanrısal, ilahi kızlar/bakireler” söz öbeğinde görülmektedir. Buradaki kullanımda ekseriyetle “cariye, köle” anlamıyla yaygınlaşan ve kadının aşağı statüsünü gösteren sözcüğe kutsallık atfedilmiş olup “kız/bakire kız” genel anlamıyla verilmiştir.

yme bişinç barçada içgerürek barçada üzerek kut sını(ı)a uluşlardan ordulardan biz yüz ming tümen t(e)ñri kırkınların t(e)ngri oğulanların alkamış törtütmiş ol kim ol örgin-ning özinteg ortusinteg orınınteg olurgusınteg bolup tururlar (BT V/173)

“Beşincisi: Her şeyden daha içten ve her şeyden daha yüce olan kut sahibi devletlerden, ordulardan; tahtın merkezi ve yeri olarak hazır bekleyen beş yüz bin tanrısal, ilahi kızlarını/bakirelerini ve tanrısal, ilahi genç erkeklerini methetmiştir, yaratmıştır.”

Yine *Berliner Turfantexte* serisinde yer alan Semih Tezcan'ın (2020) yayımladığı Çince'den Eski Uygur Türkçesine tercüme edilen *İnsadi Sūtra*'da *kırkın*, *kudluğ buyanlığ kızlar kırkınlar* “saadetli, talihli genç kızlar” söz öbeğinde eş anlama sahip *kız* ve *kırkın* sözcüğünün bir ikileme oluşturmak suretiyle bir araya gelerek yakın anlamlı ikileme olan *kudluğ buyanlığ* ile nitelenmiştir.

tağı tanı şirişdi-te ulatı saradavañı-lar tanıdivi tavar tañrısıña oqşadı muñsuz bay-lar tavgaç elindin ünmiş kız-lar-ka oqşadı tam-a turur kudluğ buyan-lığ kız-lar kırkın-lar (BT III/118)

“Daha sonra zenginlik tanrısı Dhanyadeva'ya benzeyen zengin, varlıklı kişiler, kervan başları ve dertsiz zenginler; Çin'den gelen kızlara benzeyen saadetli, talihli genç kızlar”

Albert von Le Coq (1922) tarafından hazırlanan ve Maniheizt sahaya ait metinlerden oluşan *Türkische Manichaica aus Chotscho III* adlı çalışmada *kırkın* sözcüğü, *teñri kırkın* “ilahi/tanrısal cariyeye” söz öbeği içinde geçmekte olup *eki yigirmi* “on iki” sayı adı ile nitelenmektedir.

kim nom kutı t(e)ñri(de)n tuğar kün t(e)ñri(i)ke yöleşürü [...] eki yigirmi teñri kırkının birle .. (Mani III, s. 16)

“Dini saadete sahip Tanrı'dan doğan ve Güneş Tanrısına benzer on iki ilahi cariyeye ile”

Budist çevreye ait bir vaaz kitabı olan *Daśakarmapathāvadānamālā* adlı eserde “ince, zarif cariyeye” anlamında *kurıg kırkın* ve *yinçge kırkın* söz öbeklerine rastlanılmaktadır. Metinde sözcüğün Eski

Uygur Türkçesinde “harem dairesi” anlamında kullanılan *kün* sözcüğü ile bir söz öbeği içinde kullanıldığı görülmektedir.

t(e)ñri qatunlarına menjzetgülik teg küünteki kırığ kırkınların ıdalap [...] t(e)rkin ök tağ señiri üze yoqlantı (DKP 4567)

“Tanrı hanımlarına benzetilecek kadar (güzel) haremdeki ince, zarif cariyeleri bırakıp ... hemen dağ burnunun üzerine (doğru) tırmandı.” (Elmalı, 2022, s. 288)

atasınıñ küünteki bir yinçe kırkın birle amranmağ törü teginip törüsüz iş işledi. Neçede ol tegin künteki yinçe kırkın birle amranmağ törü teginti anta oğ ol teginiñ anası bilip uqup tıda ötleyü erigleyü inçe tıp tedi (DKP 3991-3992, 3994)

“Babasının haremdeki ince, zarif bir cariyeye ile sevişip yanlış iş işledi. Ne zaman o prens haremdeki ince, zarif cariyeye ile sevişti, işte o zaman o prensin annesi (bu işi) anlayıp (onu) engellemek için (ona) nasihat ederek şöyle dedi” (Elmalı, 2022, s. 281)

Budist muhite ait *çatik* adı verilen anlatılardan biri olan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* adlı eserde *kırkın* sözcüğü, *körkle kırkın* “güzel kız” ve *kapagçı kırkın* “kadın kapıcı, kadın kapı bekçisi” söz öbeğinde geçmektedir.

tört körkle kırkın yürüñ [...] kümiş yip eñirer bu kapag közedü tururlar (İKP XLII.2)

“Dört güzel kızın, beyaz gümüş bir ipi eğirdiklerini ve bu kapıya bekçilik ettiklerini gördü.” (31)

tegin ayıtsar kapagçı kırkın biz tediler (İKP, XLII.5)

“Prens sorunca “Biz kapıcı kızlarız” dediler.” (31)

Budist külliyyatın en bilinen eserlerinden bir *sūtra* kitabı olan *Altun Yaruk Sudur*’da *kırkın* sözcüğü, *ol elig hannıñ kırkınları* “o hükümdarların cariyeleri” söz öbeğinde “cariye” anlamıyla kullanılmıştır.

bo muntağ uğur yık üze bo nom erdinig eşidteçi tınladaçı éligler hanlarığ ol elig hannıñ hatunların kırkınların inançların ulatı bodunun qarasin alpınta emgekinte adasınıtı tudasınıtı isig özlüg qorqınçınıtı küyü küzetü tuñuñlar (AYS VI, 0233)

“Böylesi bir fırsat ile bu öğretiyi dinleyip o hükümdarları, o hükümdarların eşlerini (kraliçelerini), cariyelerini, yöneticilerini ve dahası halkını sıkıntılardan, felaketlerden, yaşamdaki korkunçluklardan korusun.” (Ayazlı, 2012, s.169)

Budist Uygurlardan kalan en eski metinlerden biri olan *Maitrisimit Nom Bitig* incelendiği zaman *kırkın* sözcüğünün, *tapıgçı kırkınlar* “kadın hizmetçiler”, *t(e)ñri kırkınlar* “tanrısal/ilahi hizmetçiler”, *kız kırkın* “kızlar ve cariyeler”, *yinçe ~ inçe kırkın* “ince, narin, zarif hizmetçi, cariyeye; zarif bakire” söz öbekleri içerisinde karşımıza çıkmaktadır.

bu özi tarımış kebezi üze yip eñirip böz tokumış erür ne üçün tip tiser neñ yme yoğ çığay üçün neñ yme tapıgçı kırkınları eksük k(e)rgek üçün özi eñirmiş ermez (MaitrHami 4b/13)

“Bu kendi yetiştirdiği pamuktan eğirdiği iplikle dokunmuş bir kumaştır. (Peki) Neden (böyle yaptı)? Kendisi bizzat iplik eğirmiş (ama) fakir olduğu için ya da kadın hizmetçileri eksik olduğu için değil.”

Yme ayağka tegimlik Maitri bodis(a)v(a)tnıñ sumanda ulatı sekiz tümen dört miñ kunçuy qatun kız kırkın bolğuluklar sekiz tümen dört miñ iş tuş bolğuluklar sekiz tümen dört miñ tapağçılar bolğuluklar sekiz tümen dört miñ bodis(a)v(a)tnıñ at bolğuluklar alqu olar uçar yultuz osuğluğ kentü kentü ordularıntın t(e)ñriler t(e)ñri qatunları nirvan bulmak küşüşin yalñuklar yirin suklanıp tözün maitri udusınıtı yirtinçüke inerler (MaitrHami 8a/8)

“Saygıdeğer Maitri Bodisattva’nın (eşi) Sumana ile seksen dört bin prenses kadın, kızlar ve cariyeleri, seksen dört bin eş dost, seksen dört bin hizmetkâr, seksen dört bin Bodisattva’nın atı, tanrılar ve tanrı hanımları hepsi birer kayan yıldız gibi saraylarından Nirvana’ya ulaşma isteğiyle, insanlar dünyasını (yeryüzünü) arzularıp Aziz Maitreya’nın peşinden yeryüzüne inerler.”

sekiz tümen dört miñ miñü kölüñüke minmiş yinçe kırkınlar birle tegriklep şanki ç(a)kr(a)virt ilig qanta ulatı erüş öküş balıklıg buduntın ayağ çilteg aşayu .. (MaitrSeng 35/12-13)

“Seksen dört bin binek hayvana binmiş zarif kadın hizmetçilerle etrafı çevrelemiş Çakravartin Şankha hükümdar ve diğer birçok şehir sahibi halktan (gelen) saygı ve hürmeti kabul ederek ..”

tokuz otuz yaşında yaşodra marika t(e)ñri kızlarına yöleşî katunların künçuların katunl(a)rın altı tümen yinçe kırkınların kodu ıdalap iglemek qarımak ölmek bu üç türlüğ törüke qorqup ayınıp şankar tünle qapavastu balıktın ünüp tapovan arıgka bardı (MaitrHami 15b/3)

“Yirmi dokuz yaşında Tanrı kızları gibi olan Yaşodra Marika’yı, hanımlarını, prenseslerini, altmış bin ince, zarif cariyesini terk edip hastalanma, yaşlanma ve ölüm olmak üzere bu üç çeşit yasadan korktuğu için gece yarısı Kalipavastu şehriden ayrıldı ve Tapovana Ormanı’na gitti.”

qayusı örtlüğ yalınlıg itî kılıçın öz etüzlerin biçip uşup yiyü etüzleri öze örtlüğ taş sası yağa amarıları beg işi körkin örtlüğ yalınlıg tigitler ınallar inçe kırkınlar birle (MaitrSeng 112/46)

“Bazısı alevli, keskin kılıç ile kendi vücutlarını biçip yerken vücutları üzerine alevli taş ve çöpler yağarken bazıları bey ve kraliçe güzelliği ile, alevli prensler yüksek rütbeli memurlar ve zarif bakireler ile ...” (Tekin, 2019, s. 272)

Aynı eserde hizmet veren kızın adının verildiği *Çitika atlıg kırkın* “Çetika adlı hizmetçi” söz öbeğinde de *kırkın* sözcüğü görülmektedir.

Çitika atl(ı)ğ kırkın ıraktan uluğ ünün ünteyü inçe tip tidi (MaitrHami 5a/5)

“Çetika adlı hizmetçi kız uzaktan yüksek sesle şöyle seslendi.”

Eski Uygur Türkçesi ile kaleme alınan çoğunlukla Budist Türk külliyatına ait olmak üzere Maniheizt, az da olsa Nesturî çevre metinlerinden günümüze kadar gelen manzum parçalar bulunmaktadır. Reşit Rahmeti Arat (1991) tarafından hazırlanan *Eski Türk Şiiri* adlı çalışmada yer alan bir dördlükte *bezeklikte kızlar kırkın* “haremdaki kızlar, cariyeler” söz öbeğine tesadüf etmekteyiz.

belde turğan biş-on oğlan

begim kayda termü erki

bezeklikte kızlar kırkın

bertermü köñilin (erki)

“Belde duran elli yiğit, beyim nerede der mi dersin? Haremdaki kızlar, cariyeler, kalplerini paralar mı dersin?” (s. 252-253)

X. yüzyılın başlarında Mâverâünnehir ile Doğu Türkistan arasındaki bölgede kurulan Karahanlı Devleti’nin resmî yazı dili olan, Eski Türkçe dil devresinin son yazı dili olma vasfını taşıyan Karahanlı Türkçesi döneminde de *kırkın* sözcüğüne tesadüf edilmektedir. XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan ve Türk toplumunun en önemli dil yadigarlarından biri olan *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te *kız* maddesine “cariye” anlamı verilmiş; aynı maddede *kız kırkın* söz öbeği verilerek “cariyeler” anlamına geldiği gösterilmiştir. Eserde yer alan manzum parçalardan bir dördlükte *kırkın* sözcüğü geçmektedir.

Tünğür kadın buluştı

Kırkın takı koluştı

Emdi tışım kamaştı

Altı “Turumtay”ımnı (DLT II, 110/4)

“(O, benimle) dünür-kayın olmaya kalkıştı ve karşılıklı olarak kız alıp vermek istedi. (Sonra, bana gadretti ve) Turumtay (adlı kölemi) alıp (götürdü). (Bu yüzden) şimdi dişlerim kamaştı/ (sütten ağzım yandı). (Tekin, 1989, s. 63).

XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen Harezmi Türkçesi döneminde Rabgûzî tarafından yazılan ve peygamber kıssalarını konu alan *Kıyasü’l-Enbiyâ*’da *kırkın* sözcüğü *kız kırkın* “cariyeler, maiyetteki genç kadınlar” ikilemesi içerisinde kullanılmıştır.

çecek tég meñzi soldı, ağlaq yerge savuldı, kız kırkınları birle qarşu olturup ün tüzüp aytu başladı (KE 77a/13-14)

“Benzi çiçek gibi soldu, kuru yere yayıldı; cariyeleri ile karşılıklı oturup güzel sözler söylemeye başladı.”

Sonuç

Bir dilin söz varlığı, ait olduğu toplumun kültürel kodları, inanç sistemleri, dünya görüşü, cinsiyet rolleri vb. pek çok konu hakkında bilgi veren ifadelerle örülüdür. Nitekim toplumun maddi ve manevi kültüründe yer edinemeyen bir kavramın dilde karşılık bulması olanaksız olduğu gibi, toplumsal hayatın bir parçası olarak önem arz eden kavramların dildeki karşılıkları da o denli zenginleşir ve çeşitlenir. Gerek

tarihî gerek çağdaş Türk dilinde kadına dair adlandırmaların, kadınla ilgili kullanımların geniş yer kaplaması, kadının toplumsal konumu hakkında fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Bu sebeple kadına ilişkin yapılan söz varlığı çalışmaları kadının Türk toplumundaki yerini göstermesi bakımından kıymetlidir. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren doğrudan cinsiyete dayalı “kadın” kavramını karşılayan, kadının ailevi ve akrabalık bağlarını gösteren, doğum, evlilik ve boşanma gibi geçiş dönemlerindeki durumunu belirten sözler ve bunun gibi birçok durumu gösteren adlandırmalar olmak üzere kadının doğuştan gelen ve sonradan kazandığı toplumsal statüsünün Türkçenin leksikolojik yapısına nasıl yansındığını takip edebilmekteyiz.

İlk defa Eski Türkçe döneminin ikinci devresi olarak bilinen Eski Uygur Türkçesi külliyatına ait metinlerde karşımıza çıkan *kırkın* sözcüğü üzerine yapılan etimolojik incelemelerde ortak bir görüşün bulunmadığı görülmektedir. Söz konusu sözcüğün kökeninin *kız* (r ~ z denkliliği çerçevesinde muhtemel bir kır kökünden) isim köküne *-kın* (< -gUn) çokluk bildiren, topluluk adları yapan isimden isim yapma ekinin gelmesi sonucu oluştuğunu düşünmekteyiz. Sözcüğün *kırgın* şekli de görülmekte olup bazı Çağdaş Türk lehçelerinde *kız kırkın* ikilemesi içinde “kızlar, çeşitli yaş grubundan kızlar” anlamıyla, *kırgıttar* “kızlar” çoğul biçimiyle de yaşamaktadır.

Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren kullanımdan düşmeye yüz tutan *kırkın* sözcüğü, Türkçenin tarihî seyrinde çeşitli söz öbekleri içerisinde adeta kalıplaşmış şekilde kullanılmıştır: *teñri kırkın* “tanrısal, ilahi kızlar/bakireler”, *kapagçı kırkın* “kadın kapıcı, kadın kapı bekçisi”, *tapıgçı kırkınlar* “kadın hizmetçiler”, *yiñge ~ inçge kırkın* “ince, narin, zarif hizmetçi, cariye; zarif bakire” vb. Eş anlamlı sözcüklerden oluşan ve bir ögesi arkaik söz olma özelliği taşıyan *kız kırkın* yapısına, “kızlar” anlamıyla bugün Çağdaş Türk lehçelerinde tesadüf etmekteyiz.

Tarihî Türkçe ile yazılmış metinlerde sözcüğün semantik gelişimine bakıldığı zaman cinsiyet ifadesi ile genç kıza işaret eden “kız, genç kız, bakire kız” anlamının yanında, doğrudan hizmet eden, emir altındaki kadını işaret eden “cariye, kadın köle, kadın hizmetçi” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. İncelenen sözcüğün, ilk başta “genç kız, bakire kız” anlamıyla kullanılırken sonra anlam genişlemesine uğrayarak “cariye, kadın köle, kadın hizmetçi” anlamlarını kazanmış olabileceği görüşündeyiz. Bilhassa Eski Uygur Türkçesi döneminde kutsal varlıkları veya ruhani zümreleri niteleyen tamlamalarda yer alabilecek kadar (bk. *teñri kırkın* “tanrısal, ilahi kızlar/bakireler, *eren teñriler kırkın teñriler* “seçkin rahip ve rahibeler” vb.) geniş bir kavram alanına sahipken sonraki yüzyıllarda ilgili sözcük “genel kadın/kız” anlamından ziyade kadının aşağı statüsünü gösteren toplumsal bir olgu ve uygulamaya ad olmuştur. Hatta Doğu (Çağatay) Türkçesinde “siyah cariyeler, siyah köle kadınlar; Habeşi, siyah Arap” anlamlarında kullanıldığı kaydına baktığımız zaman tarihsel süreçte genel bir “genç kadın” adından, etnik ve sınıfsal bir aidiyeti ifade eden “köle kadın” adına dönüşerek dildeki toplumsal katmanlaşmanın somut bir örneğini göstermiş olduğu sonucuna ulaşabilmekteyiz.

Kısaltmalar

AYS:	Altun Yaruk Sudur
bakınız	bk.
BT III:	Das uigurische Insadi-Sūtra bk. S. Tezcan (2020)
BT V:	Manichäisch-türkische Text bk. P. Zieme (1975)
DKP:	Daşakarmapathāvadānamālā
DLT:	Dîvānu Lugāti't-Türk
İKP:	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
KE:	Kısasü'l-Enbiyâ
MaitrHami:	Maitrisimit Hami nüshası bk. S. Geng (2008)
MaitrSeng:	Maitrisimit Sengim nüshası bk. Ş. Tekin (2019)
Mani III:	Türkische Manichaica aus Chotscho III bk. A. von Le Coq (1922)

Kaynaklar

- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk şiiri*. Türk Tarih Kurumu.
- Ata, A. (1997). *Kıssaşü'l-Enbiyâ I (Giriş-metin-ıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B.(1985). *Divanü Lugati 't-Türk tercümesi (I-II)*. Türk Dil Kurumu.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. kitap: Karşılaştırmalı metin yayını*. Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenthcentury Turkish*. Oxford University.
- Elmalı, M. (2022). *Dasakarmapathavadanamala-on günahın zincirleme hikayesi (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin-ıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro.
- Ergin. M. (1970). *Orhun abideleri*. Milli Eğitim.
- Hamilton, J.R. (1998). *İyi ve kötü prens öyküsü (V. Köken, Çev.)*. Türk Dil Kurumu.
- Geng, S. (2008). *Study on the Uighur Maitrisimit (Hami version)*. Central University for Nationalities.
- Gömeç, S. (1996). Kagan ve katun. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 89-90.
- Karahan, A. (2006). Tarihî Türk dilinin söz varlığına katkılar: Kadınla ilgili kelimeler üzerine. *Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, s. 1-12.
- Koç, K., Bayniyazov, A., & Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Akçağ.
- Le Coq, A. von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Nr. 2). Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Sevortyan E.V. (1997). *Etimologičeskiy slovar "Tyurkskih yazıkov: obşetyurkskiye i mejtyurkskiye leksiçeskiye osnovi na bukvi "K", "K" (G. F. Blagova, Red.)*. Rossiyskaya Akademiya Nauk.
- Parlatır, İ. (1983). Türk sosyal hayatında kölelik. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, XLVIII (187), 805-829.
- Pavet de Courteille, A. (1870). *Dictionnaire Turk-oriental*. Imprimerie Impériale.
- Radloff, W. (1899). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. Band 2. Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türksichen Sprachen*. Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- Şeyh Süleymân Efendi. (1882). *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmânî*. Mihran Matbaası.
- Tatarstan Respublikası Fännär Akademiyası. (2017). *Tatar Teleneñ Añlatmalı Süzlege [Tatar Dilinin Açıklamalı Sözlüğü] (Cilt 3)*. G. İbrahimov İsemendäge Tel, Ädäbiyat häm Sängat İstitut.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk dünyası el kitabı: Cilt 2* içinde (s. 69-119). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tekin, Ş. (2019). *Maitrisimit Burkancuların Mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidaî bir dram Burkancılığın Vainhasika tarikatine ait bir eserin Uygurcası*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1969). Zetacism and sigmatism in Proto-Turkic. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 22(1), 51-80.
- Tekin. T. (1989). *XI. yüzyıl Türk şiiri*. Türk Dil Kurumu.
- Tezcan, S. (2020). *Das uigurische Insadi-Sūtra (Vol. 6)*. Academie Verlag.

Wilkins, J. (2013). Der “Neutag” und die Maitrisimit: Probleme der zentralasiatischen Religionsgeschichte. Y. Kasai, A. Yakup ve D. Durkin-Meisterernst (Ed.), *Die Erforschung des Tocharischen und die alttürkische Maitrisimit: Symposium anlässlich des 100. Jahrestages der Entzifferung des Tocharischen Berlin, 3. und 4. April 2008* içinde (ss. 375–401).

Wilkins, J. (2021). *Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen.

Yudahin, K. K. (1965). *Kirgizsko-russkiy slovar’* [Kırgızca-Rusça Sözlük] (Cilt 1, A-K). Sovetskaya Entsiklopediya.

Zieme, P. (1975) *Manichäisch-türkische Text: Texte, Übersetzung, Anmerkungen*. Akademie Verlag.

Türkiye’de Modernleşme ve Kadın Müzisyenler: Toplumsal Cinsiyet, Habitus ve Performans Ekseninde Bir Analiz*

Modernization and Female Musicians in Turkey: An Analysis on the Axis of Gender, Habitus, and Performance

Alaattin CANBAY¹

Özet

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden modern Türkiye Cumhuriyeti’ne geçilen tarihsel süreçte, kadın müzisyenlerin kamusal ve sanatsal alandaki konumlanışlarını toplumsal cinsiyet perspektifiyle sorunsallaştırmaktadır. Modernleşme hareketlerinin kadın bedeni ve kimliği üzerinden kurgulandığı bu süreçte, müzik alanı hem bir özgürleşme mekânı hem de eril tahakkümün yeniden üretildiği bir saha olarak tezahür etmiştir. Pierre Bourdieu’nun “habitus” kavramı ışığında, kadın müzisyenlerin sanatsal eğilimlerinin ve profesyonel kimliklerinin, içine doğdukları toplumsal sınıf ve cinsiyet rolleriyle nasıl şekillendiği analiz edilmektedir. Bu bağlamda, müzikal yetkinliğin “eril tahakküm” tarafından belirlenen bir “kültürel sermaye” olarak nasıl kodlandığı ve kadının bu alandaki varlığının hangi mekanizmalarla sınırlandırıldığı incelenmektedir. Çalışmanın teorik zeminini güçlendiren bir diğer odak noktası ise Judith Butler’ın “performativite” teorisidir. Müzikal icra, sadece teknik bir sunum değil, aynı zamanda cinsiyetin sahnede yeniden inşa edildiği bir performans biçimi olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede, enstrümanların “cinsiyetlendirilmesi” olgusu-bazı çalgıların zarafet ve ev içi alanla (piyano, arp vb.), bazılarının ise güç ve kamusal otoriteyle (bakır nefesliler, vurmali çalgılar vb.) özdeşleştirilmesi-tarihsel verilerle desteklenerek tartışılmaktadır. Araştırmanın yöntemi ve kuramsal çerçevesi, tarihsel sosyolojik analize ve eleştirel kurama dayanmaktadır. Bu bağlamda, tarihsel veriler incelenerek sosyolojik bir analiz yapılmıştır. Aynı zamanda günümüz müzik piyasasındaki görsel temsil biçimleri ve gece hayatı gibi mekânsal dinamikler de bu kuramlar ışığında çözümlenmiştir. Araştırmanın bulguları, modernleşme idealinin bir parçası olarak konservatuvarlara erişim sağlayan kadınların, profesyonel yaşamda “orkestralardaki cam tavanlar” ve görünmez sektörel bariyerlerle karşılaştığını göstermektedir. Özetle bu çalışma; kadın müzisyenlerin pasif bir “nesne” veya süs unsuru olmaktan çıkarak, kendi sanatsal dilini kuran etkin bir “özne” haline gelme mücadelesinin, eril tarih yazımı tarafından nasıl gölgelendiğini ve bu yapısal direncin günümüz müzik endüstrisindeki izdüşümlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müzik Sosyolojisi, Toplumsal Cinsiyet, Kadın Müzisyenler, Habitus, Eril Tahakküm.

Abstract

This study problematizes the public and artistic positioning of female musicians through a gender perspective within the historical process evolving from the late Ottoman Empire to the modern Republic of Turkey. In this process, where modernization movements were constructed through the female body and identity, the field of music emerged as both a space for emancipation and a domain where male dominance was reproduced. In light of Pierre Bourdieu’s concept of ‘habitus,’ the study analyzes how the artistic inclinations and professional identities of female musicians were shaped by the social class and gender roles into which they were born. In this context, it examines how musical competence was encoded as a ‘cultural capital’ determined by ‘male dominance’ and the mechanisms through which women’s presence in this field was restricted. Another focal point that strengthens the theoretical framework of the study is Judith Butler’s theory of ‘performativity.’ Musical performance is treated not merely as a technical

* Makale geliş tarihi / Received date: 07.01.2026 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

¹ Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Çanakkale, Türkiye/ acanbay@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-1890-6965

presentation but as a form of performance in which gender is reconstructed on stage. Within this framework, the phenomenon of the 'gendering' of instruments—the identification of certain instruments with elegance and the domestic sphere (piano, harp, etc.) and others with power and public authority (brass, percussion, etc.)—is discussed and supported by historical data. The findings of the research indicate that women, who gained access to conservatories as part of the modernization ideal, encountered 'glass ceilings in orchestras' and invisible sectoral barriers in professional life. Ultimately, this study aims to reveal how the struggle of female musicians to transition from being passive 'objects' or decorative elements to becoming active 'subjects' who establish their own artistic language has been overshadowed by male-centered historiography, and to highlight the manifestations of this structural resistance in today's music industry.

Keywords: Sociology of Music, Gender, Female Musicians, Habitus, Male Domination.

Giriş

Müzik, salt estetik bir haz nesnesi veya akustik bir fenomen olmanın ötesinde, toplumsal iktidar ilişkilerinin, hiyerarşilerin ve özellikle cinsiyet rejimlerinin yeniden üretildiği, pekiştirildiği veya nadiren de olsa yıkıma uğratıldığı hegemonik bir kültürel alandır. İnsanlık tarihinin avcı-toplayıcı dönemlerindeki görece eşitlikçi iş bölümünden tarım toplumuna geçişle birlikte mülkiyet ve yerleşik hayatın doğuşu, ataerkil yapıların kristalize olmasına zemin hazırlamış; bu durum, kadının sanatsal üretim süreçlerindeki “özne” konumunu sarsarak onu ikincil bir konuma indirgemıştır (Harari, 2015:69). Walby'nin, erkeklerin kadınları tahakküm altına aldığı, sömürdüğü ve ezdiği bir toplumsal yapılar sistemi olarak tanımladığı ataerkillik (Giddens, 2009:115), müzikolojide de eril bir tarih yazımını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda müzik, sadece seslerin organizasyonu değil, aynı zamanda bedenlerin ve kimliklerin organizasyonu olarak görülebilir.

Bu çalışmanın kuramsal temelini, Judith Butler'ın “performativite” (edimselcilik) kavramı ve Pierre Bourdieu'nun “habitus” ve “eril tahakküm” teorileri oluşturmaktadır. Bourdieu'ya göre eril tahakküm, devlet ve toplumsal kurumlar aracılığıyla meşrulaştırılan ve sürekli olarak yeniden üretilen bir sembolik şiddet biçimidir. Bu tahakküm mekanizması, müzik alanında geçerli olan bilgi, eğitim ve yetenek gibi “kültürel sermaye” ile çevre ve iletişim ağlarını kapsayan “sosyal sermaye”nin tarihsel süreç boyunca erkeklerin tekelinde toplanmasına yol açmıştır. Öte yandan habitus, bireylerin içine doğdukları toplumsal yapının dayattığı, dünyayı algılama ve eyleme geçme şemalarını oluşturan içselleştirilmiş yatkınlıklardır. Eril tahakkümün bir sonucu olarak kadınların müzikal habitusu; onları bestecilik veya virtüözlük gibi yaratıcı, aktif ve otorite gerektiren pozisyonlardan ziyade, icracılık veya dinleyicilik gibi daha pasif ve tüketici alanlara yönlendirecek şekilde kurgulanmıştır. Bu durum, yüzyıllar boyunca kadını sanatsal bir “özne” olmaktan alıkoymak üzere kamusal icra alanının dışına itmıştır.

Butler (1990), *Cinsiyet Belası* adlı eserinde toplumsal cinsiyetin sabit bir öz veya biyolojik bir kader olmadığını; aksine, tekrar eden edimler ve söylemler yoluyla inşa edilen, akışkan ve performatif bir olgu olduğunu savunur. Butler'cı perspektiften bakıldığında, sahnede enstrüman çalan bir kadının varlığı, sadece müzikal bir icra değil, aynı zamanda yerleşik toplumsal cinsiyet normlarını (kadının pasifliği, ev içi alana ait oluşu) sarsan veya yeniden düzenleyen bir “cinsiyet performansı”dır. Öte yandan, Pierre Bourdieu'nun sosyolojisi, bu dışlanmanın yapısal dinamiklerini anlamak için kritik bir çerçeve sunar. Bourdieu'ya (2015:106-107) göre devlet ve toplumsal kurumlar, “eril tahakküm”ü meşrulaştıran ve yeniden üreten sembolik şiddet araçlarıdır. Müzik alanındaki “kültürel sermaye” (bilgi, eğitim, yetenek) ve “sosyal sermaye” (network, çevre), tarihsel olarak erkeklerin tekelinde toplanmıştır. Kadınların müzikal alandaki “habitus”u, yatkınlıkları ve algılayış biçimleri onları bestecilik veya virtüözlük gibi “yaratıcı/aktif” alanlardan ziyade, icracılık veya dinleyicilik gibi “pasif/tüketici” alanlara yönlendirecek şekilde şekillendirilmiştir. 19. yüzyıl erkek düşünürlerinin, kadınların biyolojik doğaları gereği “bestecilik” yeteneğinden yoksun olduğu yönündeki iddiaları (Özkişi, 2018), Bourdieu'nun bahsettiği sembolik şiddetin müzik tarihindeki en somut tezahürüdür. Ancak müzik tarihi, bu durumu yüzyıllar boyunca “sapkınlık” veya “yetersizlik” olarak kodlayarak kadını kamusal icra alanından dışlamıştır. Tarih boyunca dünyada ve bu coğrafyada kadının çocuğuna ninni söylemesi, tarlada, bağda, bahçede toprakla uğraşırken, ekin biçerken türkü çığırması ya da düğünlerde, kına eğlencelerinde şarkılar söylemesi veya cenaze törenlerinde ağıtlar yakması yaşamının bir parçası olmuştur. Ülkeden ülkeye yöreden yöreye

değişiklik gösteren aynı zamanda da folklorik özellik taşıyan bu aktiviteler sosyolojik boyutuyla da araştırma ve inceleme konusu olarak ele alınmıştır. Görkem, “Türk Edebiyatında Ağıtlar, Çukurova Ağıtları” adlı kitabında eski Yunanlılardan kalma cenaze törenlerinde toplu halde ağıt söyleyen kadınların olduğunu ve bu kadınlara “korainai” adı verildiğinden bahsetmektedir (Görkem, 2001: 12). Musevilikte de müzik ve din iç içe olup kadınlar da dini korolar içinde yer alıyordu. Bu korolarda kadın çalgıcılara yer veriliyor ve değişimli korolarda solistlerden birisi kadın sanatçıdan oluşuyordu (Selanik, 1996: 36). Osmanlı’da da sarayların, konakların harem dairelerinde veya mesire yerlerindeki mekanlarda kadınların şarkı söylemek ve dans etmek için bir araya gelip, eğlenceler düzenleyerek, tek başına veya toplu halde müzikli eğlenceler yapması da yüzyıllar öncesinden tanıklıkları olan eylemlerdir (Çolakoğlu 2010: 187). Osmanlı’daki müzisyen kadınların birçoğunun sistematik müzik eğitimi aldıkları bilinmektedir. Özellikle III. Selim döneminde musiki fasılları oldukça rağbet görmüş ve bu eğitilmiş kadınların içinde olduğu “Harem Mûsikîsi ve Raks Heyeti” oluşturulmuştur (Bor, 2019: 62).

Bu çalışma, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan modernleşme süreci ve günümüz popüler müzik endüstrisi ekseninde, kadın müzisyenlerin karşılaştığı “cam tavanları”, eril tarih yazımının gölgesinde kalan “sessizleştirilmiş” sesleri ve bu sessizliğin sosyolojik arka planını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Müzikal Alanın Mekânsal ve İdeolojik Dönüşümü

Türk modernleşmesi, sadece siyasal ve idari bir yapı değişikliği değil, aynı zamanda kadının toplumsal konumunun ve kimliğinin devlet eliyle yeniden tanımlandığı, çok katmanlı bir dönüşüm sürecidir. Bu süreçte müzik, kültürel bir ifade biçimi olmanın ötesine geçerek, yeni ulus kimliğinin inşasında ve modernite ideallerinin kitlelere aktarılmasında stratejik bir 'ideolojik aygıt' işlevi görmüştür. Bu ideolojik dönüşümün köklerini ve yarattığı kırılmaları anlamak için Osmanlı İmparatorluğu’ndaki müzik ekosisteminin toplumsal cinsiyet temelli yapısını incelemek gerekir. Osmanlı döneminde müzik eğitimi ve icra pratikleri, toplumsal yapının genel karakteristiği olan 'haremlik-selamlık' uygulaması uyarınca kesin ve aşılması güç mekânsal sınırlarla birbirinden ayrılmıştır. Bu mekânsal ayrışma, müzikal bilgiye erişimi ve bu bilginin icra ediliş biçimini de cinsiyetçi bir hiyerarşiye tabi tutmuştur. Erkekler için tasarlanan Enderun meşkhaneleri, kurumsal, sistematik ve hiyerarşik bir eğitim modeli sunarak müzikal otoritenin kamusal alandaki temsilcisi ve koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Burada yetişen erkek müzisyenler, devletin ve dinin resmî anlatılarını destekleyen bir kültürel sermayeyi temsil etme hakkına sahip olmuşlardır. Buna karşın kadınların müzik eğitimi, kamusal görünürlükten yoksun bırakılarak 'Harem-i Hümayun' ve aristokrat konaklarının 'iç mekân' sınırları içerisine hapsedilmiştir. Bu mahrem alanlarda sürdürülen eğitim, kadının entelektüel gelişiminden ziyade, onu ev içi hiyerarşide ve toplumsal temsilde zarif bir özne haline getirmeyi hedefleyen bir nitelik taşımıştır (Çolakoğlu Sarı, 2010; Güvençoğlu, 2021). Dolayısıyla, Osmanlı’da kadının müzikal kimliği, kapalı mekanların estetik bir unsuru olmanın ötesine geçememiş; müzikal otorite ve kamusal performans hakkı tamamen eril habitusunun tekelinde kalmıştır. Bu tarihsel miras, modernleşme sancıları içinde kadının 'nesne' konumundan çıkıp kamusal bir sanatçı 'öznesi' olma mücadelesinin en temel yapısal engelini oluşturmuştur.

1.1. Osmanlı’da Müzik Eğitiminin Kurumsallaşması: Dârülelhan ve Kadın Kimliğinin Ahlaki Denetimi

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde, sanat eğitimini rasyonel ve modern bir zemine oturtma çabalarının en somut ve kurumsal tezahürü olan Dârülelhan (Nağmeler Evi), 1916 yılında faaliyete geçtiğinde, kadınların müzik eğitimine erişimi noktasında derin bir paradoksu bünyesinde barındırıyordu. Kurum, bir yandan Batılı anlamda bir konservatuvar yapısı sunarak kadının sanatsal gelişimine kapı aralamış, diğer yandan ise dönemin toplumsal cinsiyet rejiminin sınırlayıcı kodlarını bu yeni yapının içine zerk etmiştir. Dönemin resmi arşiv belgeleri ve eğitim talimatnameleri incelendiğinde, kurumun yapısal olarak “erkekler” ve “kadınlar” (İnas) olmak üzere iki keskin şubeye ayrıldığı görülür. Bu dikotomik (ikili) yapı, yalnızca fiziksel bir mekân ayırımına olmayıp; aynı zamanda kadın ve erkek müzisyen adayları için tasarlanan müfredatın kapsamı ve sanatsal amaçları noktasında da hiyerarşik bir ayrışmayı temsil etmektedir. Ayrıca kurumun işleyişinde yer alan, kadınların mülki idari amirden izin almak suretiyle erkekler ile ortak katılım sağlayabilmeleri kuralı, gerek kadının sanat ve müzikteki yerinin gerekse de Dâr-ül-elhân’ın muhafazakâr bir anlayış doğrultusunda şekillendiğini ve ancak inkılaplar

süreciyle modernleşme sürecinde çağdaş bir anlayışa kavuşabildiğini göstermektedir (Özkaya Duman, 2017: 120-121). Söz konusu kurumsal ayrışmanın ötesinde, devletin kadın sanatçı üzerindeki denetimci iradesi, dönemin idari yazışmalarında gün yüzüne çıkmaktadır. Dahiliye Nezareti tarafından 26 Ocak 1922 tarihinde kaleme alınan resmi yazı, bu baskıcı tutumun en çarpıcı vesikalarından biridir. İlgili belgede, kadınların kamusal alanlarda çalgı çalmaları ve teganni eyleminde (şarkı söylemesi) bulunmaları, “ahlak-ı diniyye ve milliyeye” (dini ve milli ahlaka) aykırı birer faaliyet olarak tanımlanmıştır. Dahası, kadınların erkek sanatçılarla aynı sahneyi paylaşarak konser vermeleri veya tiyatro temsillerinde yer almaları katı bir biçimde yasaklanmıştır (Şengül, 2023). Bu idari kısıtlamalar, modernleşme idealinin sanatsal düzlemdeki iddialarına rağmen, devlet aygıtının kadının müzikal varlığını ve kamusal görünürlüğünü bir 'ahlaki panik' nesnesi olarak kodladığını göstermektedir. Şengül'ün (2023) vurguladığı üzere bu belge; kadının sanatsal üretiminin, modernleşmenin rasyonel ilkelerinden ziyade, geleneksel denetim mekanizmaları ve eril bir ahlak muhafızlığı aracılığıyla zapturapt altına alınmaya çalışıldığının tarihsel bir kanıtı niteliğindedir. Dolayısıyla Dârülelhan örneği, Türkiye’de kadın müzisyenlerin profesyonel birer özne olma yolundaki mücadelesinin, sadece teknik bir eğitim sorunu değil, aynı zamanda yapısal bir hak ve özgürlük mücadelesi olduğunu bir kez daha teyit etmektedir.

1.2. Cumhuriyet Modernleşmesi ve Toplumsal Cinsiyet: Denetim, Himaye ve Görünmez Bariyerler

Cumhuriyet’in ilanı, Türk modernleşme tarihindeki en radikal dönüşümlerden biri olarak, kadının kamusal alandaki görünürlüğünü artırmayı ve toplumsal statüsünü yeniden tanımlamayı hedefleyen bir “kopuş projesi” niteliği taşımaktadır. Ancak, bu projenin müzik alanındaki pratik yansımaları ve kurumsal işleyişi dikkatle göz önüne alındığında, söz konusu kopuşun Pierre Bourdieu’nun kavramsallaştırdığı “devletin eril karakteri” teziyle derin bir biçimde örtüştüğü ve geçmişten gelen patriyarkal süreklilikleri yeni formlar altında barındırdığı görülmektedir.

1936 yılında Ankara Devlet Konservatuarı’nın kurulması ve ardından 1948 yılında yürürlüğe giren “Harika Çocuklar Yasası” (özellikle İdil Biret ve Suna Kan’ın müzikal dehalarnın devlet tarafından tescil edilerek yurt dışına gönderilmeleri), kadın yeteneğinin devlet eliyle kurumsal bir himaye altına alındığı tarihsel ve sembolik açıdan hayati adımlardır (Alpaslan & Gökdemir, 2019). Ne var ki, bu ilerici hamlelerin ardındaki zihniyet dünyası, dönemin meclis tutanaklarına yansıyan tartışmalarla tüm çıplaklığıyla ifşa olmaktadır. 1948 yılındaki meclis görüşmeleri sırasında, Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu’nun İdil Biret’in üstün yeteneğine yönelik sarf ettiği “*Bana piyano lazım mı?*” şeklindeki küçümseyici itirazı ve Suna Kan’ın eğitim süreci için dile getirdiği “*Oradan belki de bir enişte getirecektir*” şeklindeki cinsiyetçi söylemi, kadının sanatsal dehasının ve başarısının dahi patriyarkal normlar çerçevesinde, yani “evlilik ve aile” kurumu üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulduğunu kanıtlamaktadır. Tekelioğlu’nun; “*Şurada Numune Hastanesinde dört tane insan bir yatakta yatarken beş yaşındaki İdil Hanımı Amerika’ya göndereceğiz. Ne öğrenecek Amerika’da? Piyano, ne olacakmış deha imiş efendim, deha imiş. Piyano öğrenecekmış. Ben açım yahu, bana piyano lâzım mı?*” (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 923 akt. Alpaslan ve Göktekin 2019: 291) sözlerindeki bu yaklaşım, kadının kamusal alandaki başarısının ancak geleneksel rollerle uzlaştığı ölçüde meşru görüldüğü bir “himaye” modeline işaret etmektedir.

Bu tarihsel kesitte kadınlar, modernleşen Türkiye’nin çağdaş ve Batılı yüzü olarak sahne üzerinde birer “icracı” (yorumcu veya virtüöz) kimliğiyle vitrine çıkarılmışlardır. Ancak kadının müzikal alandaki bu görünürlüğü, müziğin asıl “mutfağı” kabul edilen, kuramsal derinlik ve entelektüel otorite gerektiren “bestecilik” (kompozisyon) alanında aynı karşılığı bulamamıştır. Kadın sanatçılar bu alandan büyük ölçüde dışlanmış, yaratıcılık ve otorite mekanizmalarından uzak tutulmuşlardır (Gülün, 2019). Melahat Pars ve Neveser Kökdeş gibi istisnai kadın besteciler, dönemin zorlu koşullarında nitelikli eserler üretmeyi başarmış olsalar da, müzik tarihinin eril bir dille yazılan kanonunda erkek meslektaşları kadar yer bulamamış ve tarihsel anlatının çeperine itilmişlerdir (Yağcı, 2019: 825; Akalın, 2015). Nihayetinde, Türk modernleşme süreci kadına “icracı” sıfatıyla yeni bir temsil alanı ve rol tanımlarken; “yaratıcı” ve “otorite” figürü olarak konumlanma hakkını büyük ölçüde erkek egemenliğinin tekelinde bırakmıştır. Bu yapısal ayrışma, Cumhuriyet’in kadın özgürleşmesi idealinin, müzikal üretim sahasında toplumsal cinsiyet hiyerarşisini yeniden üreten sınırlarla karşılaştığını göstermektedir. Buna benzer çeşitli örnekleri günümüzde de görmek mümkündür. Türkiye’de müzik eğitimi veren kurumlardan mezun olan kadın

sayısı ile profesyonel müzik piyasasında (özellikle enstrümanist olarak) istihdam edilen kadın sayısı arasında, literatürde “sızdıran boru hattı” (leaky pipeline) olarak adlandırılabilir derin bir istatistiksel uçurum bulunmaktadır.

Akademik veriler, kadınların müzik eğitimine erişiminde Cumhuriyet dönemiyle birlikte ciddi bir ivme kazandığını göstermektedir. Gülün’ün (2019) aktardığına göre, günümüzde Güzel Sanatlar Liseleri’nde eğitim gören kız öğrenci sayısı, erkek öğrenci sayısının neredeyse iki katıdır (Gülün, 2019: 74-82). Bu veri, genç kadınların müziğe olan ilgisinin ve yeteneğinin, erkeklerden az olmadığını, bilakis başlangıç seviyesinde daha yüksek bir motivasyona sahip olduklarını kanıtlamaktadır. Benzer şekilde, Ankara Devlet Konservatuvarı’nın erken dönem kayıtlarına (1942-1952) bakıldığında, Piyano Bölümü’nden mezun olan 16 öğrenciden 10’unun kadın olduğu görülmektedir (Karabey, 2019:62-63). Özetle, icracılık eğitimi söz konusu olduğunda, kadınlar tarihsel olarak kurumların içinde var olmuş ve sayısal olarak geride kalmamış ancak, eğitimin niteliği ve branşlaşma incelendiğinde, cinsiyetçi ayrışmanın ilk sinyalleri konservatuvarlarda başlamıştır. Aynı konservatuvarın (Hacettepe) Kompozisyon Bölümü, 1983 yılına kadar hiç kadın mezun vermemiştir. Bu istatistik, kadınların "icracı" (yorumcu) olarak eğitilmesine izin verilirken, müziğin "yaratıcı/teknik" otoritesini temsil eden bestecilik alanından sistematik olarak uzak tutulduğunu algısını oluşturmaktadır.

2. Türkiye Popüler Müzik Piyasasındaki “Erkek Egemen Enstrümantal Yapı”

Günümüz Türkiye popüler müzik piyasası, sadece bir sanatsal üretim sahası değil; aynı zamanda tarihsel mirastan günümüze yansıyan cinsiyetçi kodların, kapitalist üretim ilişkileri ve popüler kültür endüstrisinin dinamikleri içerisinde sistematik olarak yeniden üretildiği bütünsel bir alandır. Bu alan, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin modern pazarlama stratejileriyle eklemlendiği bir güç mücadelesini barındırmaktadır. Bu endüstriyel yapıda kadınlar, özellikle “vokalist” veya “solist” kimliğiyle sahnenin merkezine yerleştirilerek son derece yüksek bir sembolik görünürlüğe sahip kılınmaktadır. Ancak bu durum, kadının müzikal üretimdeki etkinliğinin bir sonucu olmaktan ziyade, popüler kültürün görsel odaklı tüketim kalıplarıyla ilişkilidir. Buna karşın, müziğin teknik ve tınısal gövdesini oluşturan “enstrümanist” (icracı) konumu söz konusu olduğunda, kadınların müzik sahasının dışına itildiği ve marjinalize edildiği görülmekte, kadın enstrümanistler profesyonel piyasada sadece nicel olarak azınlıkta kalmamakta, aynı zamanda niteliksel olarak da ikincil bir konuma hapsedilmektedirler.

Kadınların enstrümanist olarak profesyonel alandan dışlanması, rasyonel temellerden yoksun ancak sektörel pratikte oldukça baskın olan belirli “mitler” aracılığıyla meşrulaştırılmaktadır. Bu bağlamda iki temel engel mekanizması ön plana çıkmaktadır: Kadınların belirli enstrümanları (özellikle elektrogitar, davul, bas gitar gibi "maskülen" kodlanmış çalgıları) çalmak için fiziksel veya teknik olarak “yetersiz” olduğu yönündeki asılsız yargı, kadınların profesyonel stüdyo kayıtlarından ve sahne kadrolarından dışlanmasına zemin hazırlamaktadır. Müzik piyasasının gece hayatı, stüdyo ortamları ve prova mekanları gibi eril bir habitus içinde şekillenen alanları, kadınlar için “güvenlik”, “ahlaki normlar” veya “uygunsuzluk” gibi bahanelerle mekânsal birer engele dönüşmektedir (Yıldız, 2009:84). Böylece, Türkiye popüler müzik piyasası; kadını sahnede estetik bir obje ve vokal figürü olarak “vitrine” çıkarırken, onu müziğin teknik, yaratıcı ve icracı “mutfağından” sistematik olarak uzaklaştırmaktadır. Bu yapısal dışlanma, müzik endüstrisinin sadece sanatsal değil, aynı zamanda ideolojik bir inşa sahası olduğunu ve eril tahakkümün piyasa ekonomisi içinde kendini sürekli tazelediğini kanıtlar niteliktedir.

2.1. Müzikal İcrada Cinsiyetçi Kodlamalar: Enstrümanların Ontolojik Ayrışması ve Teknik Otorite Paradoksu

Müzik sosyolojisi literatüründe, çalgıların sadece ses üreten teknik araçlar olmadığı, aksine her birinin toplumsal cinsiyet rolleriyle derinlemesine kodlandığı genel kabul gören bir olgudur. Bu kodlama mekanizması, enstrümanın fiziksel yapısından icra edilmiş biçimine kadar geniş bir alanda kültürel anlamlar inşa eder (Harari, 2015:159). Türkiye’nin pop ve rock müzik piyasası incelendiğinde, bu cinsiyetçi dikotominin oldukça belirgin sınırlarla çizildiği görülebilir. Özellikle elektro gitar ve davul gibi enstrümanlar, modern müzik sahnesinde doğrudan “erkeklik performansı” ile özdeşleştirilmektedir. Bu çalgılar; ham güç, desibel yüksekliği, karmaşık teknolojiye hâkimiyet ve virtüözite gibi “eril” kabul edilen niteliklerin sergilendiği birer sembolik sermaye alanına dönüşmüştür. Elektro gitarın teknik aksamı ve

davulun fiziksel baskınlığı, icracısına sahne üzerinde hegemonik bir konum kazandırırken, bu konumun geleneksel cinsiyet rolleri gereği erkek müzisyenlere rezerve edildiği görülmektedir. Buna karşılık; flüt, keman veya tarihsel bir çalgı olan çeng gibi enstrümanlar; yapısal olarak “naif”, “duygusal”, “zarif” ve dolayısıyla “kadınsı” olarak etiketlenmektedir (Karahasanoğlu vd., 2017: 145).

Sektördeki erkek müzisyenlerin, kadınların “ritim duygusundan yoksun olduğu” veya davul gibi yüksek fiziksel efor gerektiren çalgılarda yetersiz kalacağı yönündeki önyargıları yaygındır. Örneğin, Özlem Tekin’in grubundaki erkek bir müzisyenin (Murat Bekin) “Kadınların o kadar ritim duygusunun olduğunu ben kabul etmiyorum” şeklindeki beyanı, kadınların biyolojik doğaları gereği belirli enstrümanları çalamayacağı yönündeki özcü (essentialist) yaklaşımın sektörel tezahürüdür. Bu söylem, kadınları ritmik ve teknik otoriteden yoksun bırakarak, onları sadece melodik veya görsel bir unsur olmaya zorlamaya çalışmaktadır (Sakar, 2007). Rock gruplarında kadın enstrümanistlerin varlığı genellikle bas gitar ile sınırlı kalmaktadır. Bunun nedeni, bas gitarın elektro gitara kıyasla “daha kolay” veya “arka planda” bir enstrüman olarak görülmesi ve elektro gitarın fallik/eril sololarına (Jimi Hendrix örneği gibi) (Serçe, Bakar, Şahin, 2009) alternatif olarak, kadına “eşlikçi” rolünün uygun görülmesidir. Kadın bas gitaristler, genellikle teknik yetkinliklerinden ziyade, sahnedeki “estetik duruşları” ve grubun görsel imajına katkıları üzerinden değerlendirilmektedir. Bu etiketleme, kadın müzisyenleri icra sırasında dahi belirli bir estetik kalıba girmeye zorlamakta; sertlik, hız veya teknik gövde gösterisi yerine, duygusal dışavurumun ön planda olduğu melodik alanlara hapsedilmektedir. Bu durum, kadının müzikal kimliğini “güç” odağından uzaklaştırarak “estetik bir nesne” odağına indirgemektedir. Sektörel pratikte, özellikle erkek müzisyenler ve karar vericiler arasında, kadınların biyolojik veya bilişsel olarak “ritim duygusundan yoksun olduğu” yönündeki önyargılar yaygın bir biçimde dolaşımdadır. Davul gibi yüksek fiziksel efor, dayanıklılık ve koordinasyon gerektiren çalgılarda kadınların yapısal olarak “yetersiz” kalacağı iddiası, bilimsel dayanaktan yoksun birer toplumsal mit olarak karşımıza çıkmaktadır (Sakar, 2007). Bu söylemsel bariyer, kadını müziğin matematiksel ve ritmik omurgasından (teknik otoriteden) mahrum bırakmayı amaçlamaktadır. Bu cinsiyetçi söylem ve kodlamalar, kadın müzisyenleri müzikal üretimin teknik ve ritmik otorite gerektiren safhalarından dışlamakta, kadınlar müziğin “mutfağında” veya “motor gücünde” yer almak yerine, sadece melodik süslemeler yapan veya sahnenin görsel estetiğini tamamlayan ikincil unsurlar olmaya zorlanmaktadır. Bu durum, Türkiye müzik piyasasında eril tahakkümün sadece sektörel ilişkilerle değil, bizzat enstrümanın kendisi ve icra biçimi üzerinden nasıl yeniden üretildiğini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

2.2. Mekânsal Dışlanma ve Ahlaki Damgalama: Gece Hayatında Kadın Enstrümanist Olmak

Müzikal icranın gerçekleştiği özellikle barlar, gece kulüpleri ve rock mekanları gibi fiziki ve sosyal mekanlar, Türkiye’nin toplumsal hafızasında ve kültürel kodlarında uzun süre ahlaki açıdan “tekinsiz” ve norm dışı alanlar olarak kategorize edilmiştir. Bu mekânsal algı, kadın müzisyenler için sadece bir sahneleme sorunu değil, aynı zamanda kimliklerinin ve profesyonel varlıklarının eril otoriteler tarafından ahlaki bir sorgulamaya tabi tutulması anlamına gelmektedir. Kadın enstrümanistlerin bu mekanlardaki varlığı, kamusal alanın eril sınırlarını ihlal eden bir unsur olarak görüldüğü için, sistemli bir “damgalama” ve denetim mekanizmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu yapısal baskının en somut ve çarpıcı örneklerinden biri, Türkiye’nin öncü kadın rock gruplarından olan Volvox’un kurucusu Şebnem Ferah’ın yaşadığı tarihsel deneyimdir. Ferah, bir röportajında, sadece bir rock barda enstrüman çalarak müzik yaptıkları gerekçesiyle emniyet güçleri tarafından taciz edildiklerini; kendilerine sanatsal bir özne değil, birer “konsomatris” muamelesi yapıldığını ve hatta bu gerekçeyle kendilerine zorla “vesika” verilmek istendiğini açıkça ifade etmiştir (Çiftçi, 1994). Bu tanıklık, kadının sahnede elinde bir enstrümanla var olmasının, devletin ve toplumun eril bakışı tarafından nasıl doğrudan “fuhuş” veya “ahlaksızlık” parantezine alınmaya çalışıldığını belgelemektedir. Bu örnek; kadın enstrümanistlerin profesyonel müzisyen kimliklerinin, içinde buldukları mekânın eril kodları ve bu mekânlara atfedilen ahlaki damgalama (stigmatizasyon) nedeniyle nasıl sürekli bir tehdit altında olduğunu göstermektedir.

Kadın müzisyenler için sahne sadece bir performans alanı değil; aynı zamanda kendilerine dayatılan bu 'tekinsizlik' etiketine karşı profesyonel bir meşruiyet kazanma mücadelesi verdikleri bir direniş sahasına dönüşmüştür. Mekânın ahlaki açıdan damgalanması, kadının müzikal yetkinliğini gölgeleyen ve onu sanatsal bir aktörden ziyade denetlenmesi gereken bir “ahlaki risk” nesnesine indirgeyen yapısal bir şiddet biçimi olarak tezahür etmektedir (Çiftçi, 1994). Müziğin üretim aşaması olan stüdyolar ise,

teknolojiyle iç içe olduğu için mutlak bir erkek egemenliğindedir. “Teknoloji erkektir” algısı, kadınların aranjör, tonmaister veya prodüktör olarak bu alana girmesini engellemekte; kadınlar stüdyoda sadece “sesi kaydedilen nesne” konumunda kalırken, sesin nasıl tınlayacağına karar veren “özne” (teknik akıl) erkek olmaktadır (Yıldız, 2009:84).

2.3. Görsel Temsil ve Nesneleştirme: Sanatsal Öznenen Seyirlik Aksesuara

Müzik kanalları ve dijital akış platformlarının egemenliğindeki günümüz medya ekosisteminde, kadın müzisyenlerin ve kadın figürlerin sunumu, sanatsal yetkinliklerinden veya müzikal yaratıcılıklarından ziyade, bedensel temsilleri üzerinden kurgulanan bir pazarlama stratejisinin merkezinde yer almaktadır. Bu görsel politika, müziğin işitsel derinliğini gölgeleyerek performansı tamamen estetik ve cinsel bir ambalaja indirgemektedir. Türkiye’deki popüler müzik videolarının kurgusu incelendiğinde, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin kamera açıları ve giyim kodları üzerinden yeniden üretildiği açıkça görülebilir. Bu videolarda erkek solist genellikle “merkezi, yöneten ve eylemi başlatan” bir figür olarak kurgulanmakta, erkek sanatçının giyim tarzı genellikle sanatsal kimliğini veya toplumsal statüsünü vurgulayan, korunaklı bir "giyiniklik" halindeyken; ona eşlik eden kadın figürler dansçı veya “enstrümanist dekor” olarak konumlandırılmaları farketmeksizin çoğunlukla yarı çıplaklık üzerinden görselleştirilmektedir. Bu kadın figürler, isimleri veya bireysel kimlikleri olmayan, sadece erkeğin merkezi gücünü, karizmasını ve otoritesini onaylayan, mekânı estetik açıdan tamamlayan birer “isimsiz aksesuar” seviyesine indirgenmektedir (Ersoy Çak, 2018). Uygulanan bu görsel rejim, kadının müzikal üretim sürecindeki “etken özne” konumunu temelinden sarsmaktadır. Kadın sanatçı veya icracı, izleyicinin kulağına hitap eden bir sanatçıdan ziyade, erkeğin görsel tahakkümü altındaki birer “seyirlik nesne” (spectacle) statüsüne dönüştürülmektedir. Bendaş'ın (2018: 196) da vurguladığı üzere, bu temsil biçimi kadını müzikal anlatının asli kurucusu olmaktan çıkararak onu görsel bir tüketim objesi haline getirmektedir. Sonuç olarak, dijital platformlardaki bu temsil dili, müzikal yeteneği ikincil bir plana iterken; beden politikalarını sanatsal üretimin ön şartı haline getirmekte ve müzikal alandaki eril hegemonyayı görsel bir mutabakatla pekiştirmektedir.

3. Türkiye Müzik Piyasasında Yapısal Eşitsizliğin Anatomisi: Bourdieu’cu Bir Analiz

Bu araştırma kapsamında elde edilen ampirik bulgular, Pierre Bourdieu’nun sosyolojik kavramsal araçları ışığında analiz edildiğinde; Türkiye müzik piyasasında gözlemlenen toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bireysel tercihlerden öte, köklü ve sistematik bir yapısal direnç teşkil ettiği açıkça görülmektedir. Müzikal alan sadece yeteneğin sergilendiği bir zemin değil; aynı zamanda güç ilişkilerinin, sembolik şiddetin ve cinsiyet temelli bariyerlerin sürekli yeniden üretildiği bir mücadele sahasıdır. Kadınların müzikal alandaki varoluş biçimleri ve kariyer yörüngeleri, içine doğdukları toplumsal yapının onlara dayattığı ve bireyin tercihlerine içkinleşen “habitus” (bedenselleşmiş sosyal yapı) ile şekillenmektedir. Bourdieu’nun ifade ettiği gibi, habitus, failin toplumsal dünyayı algılama ve eyleme geçme şemalarını oluşturur (Bourdieu, 2015: 106-107). Türkiye’de kız çocuklarına yüklenen “uysal, evcil, estetik” habitus, onların agresif, gürültülü ve kamusal iddia taşıyan enstrümanlara (elektro gitar, davul) yönelmesini içsel bir bariyerle engellemektedir. Kadın müzisyenler, flüt veya keman gibi “kadınsı” çalgıları seçerek veya vokalist olarak kalarak, aslında toplumsal cinsiyet habituslarına uygun, “uyumlu” bir strateji izlemektedirler. İstatistiksel veriler, bu habitus’un yarattığı çarpıcı bir asimetriyi ortaya koymaktadır: Konservatuvar ve müzik fakültelerinde eğitim alan kadın öğrenci sayıları niceliksel olarak erkeklerle eş düzeyde veya daha yüksek olsa da bu akademik başarı profesyonel istihdam süreçlerine aynı oranda yansımamaktadır.

Profesyonel orkestraların hiyerarşik yapısında ve özellikle kurumların yönetim kademelerinde kadınlar belirgin bir biçimde azınlıkta kalmaktadır. Örneğin, Türkiye’nin en köklü sanat kurumlarından biri olan Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’nda (CSO) kadın sanatçı oranı tarihsel süreç içerisinde bir ivme kazanmış olsa da karar alma mekanizmalarını temsil eden yönetim kurullarındaki kadın temsili hala oldukça sınırlı düzeydedir (Makal, 2020: 763). Bu durum, kadınların orkestra içinde “icracı” olarak kabul görseler bile “yönetici/otorite” kimliğiyle müzikal alanın tepesinde yer almalarını engelleyen görünmez bariyerlerin varlığını kanıtlamaktadır.

Müzik piyasasının rekabetçi ortamında yükselmek ve kalıcı olmak için gereken sermaye türlerinin dağılımı, erkek egemen yapıların lehine olacak şekilde asimetriktir. Bourdieu'cu perspektifle bakıldığında, iki temel sermaye türü üzerinde bir erkek tekelinin olduğu açıkça görülebilmektedir. Kadınların kompozisyon bölümlerine geç alınması (Karabey, 2019:63), gece hayatındaki ahlaki bariyerler nedeniyle “network” ağlarına dahil olamamaları, onların bu sermaye türlerine erişimini kısıtlamaktadır. Müzik endüstrisindeki “Kapı Bekçileri” olan prodüktörler ve mekân sahipleri, genellikle erkektir ve sermayeyi kendi hemcinslerine aktarma eğilimindedirler. Üst düzey teknik bilgi, orkestrasyon becerisi ve kompozisyon eğitimi gibi prestijli kültürel sermaye unsurları, müzik tarihinin eril yazımı ve eğitim süreçleri içerisinde ağırlıklı olarak erkek öznelere ilişkilendirilmektedir. Kadın bestecilerin eserlerinin profesyonel mecralarda basılması, büyük orkestralar tarafından seslendirilmesi ve kalıcı kayıtlara dönüştürülmesi aşamalarında karşılaşılan “eşik bekçiliği” mekanizmaları, kadınların bu kültürel sermayeye tam erişimini ve bu sermayeyi sembolik güce dönüştürmesini engellemektedir (Gülün, 2019; Özkişi, 2012). Müzik endüstrisinin informal işleyişinde hayati öneme sahip olan “sosyal sermaye” gece hayatındaki ağlar, prova sonrası etkileşimler ve stüdyo içi erkek dayanışma ağları erkek müzisyenlerin tekelindedir. Kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerinin (ahlaki yargılar, ailevi sorumluluklar vb.) sınırlamaları nedeniyle bu informal ağların dışına itilmekte, bu da onların iş fırsatlarına erişimini ve profesyonel görünürlüğünü kısıtlamaktadır. Nihayetinde bu bulgular; Türkiye müzik piyasasında kadının "nesne" konumundan çıkarak “etkin bir özne” haline gelme çabasının, sadece bireysel çaba ile değil, bu yapısal sermaye dağılımındaki adaletsizliğin dönüştürülmesiyle mümkün olabileceğini göstermektedir.

Sonuç

Türkiye müzik piyasasında kadın enstrümanistlerin, bestecilerin ve yöneticilerin sayıca azlığı, kadınların biyolojik veya bilişsel yetersizliklerinden değil; Osmanlı'dan günümüze uzanan tarihsel, ideolojik ve sosyolojik sınırlamaların sistematik bir sonucu olarak görülmektedir. Birinci bölümde incelenen Osmanlı dönemi haremlik-selamlık uygulamaları ve Dârülelhan'daki mekânsal ayrışma, kadının müzikal otorite kurmasının önüne geçen ilk yapısal engellerdendir. 1922 tarihli Dahiliye Nezareti kararıyla kadınların sahneye çıkmasının “ahlaki bir panik” olarak görülmesi, devletin eril denetimini ortaya çıkarmaktadır. Cumhuriyet dönemi, kadınları kamusal alana “ıcracı” (örneğin İdil Biret ve Suna Kan gibi yetenekler) olarak davet etse de müziğin asıl mutfağı ve otorite alanı olan “bestecilikten” (kompozisyon) kadınları görece dışladığı görülmektedir. Hacettepe Kompozisyon Bölümü'nün 1983 yılına kadar hiç kadın mezun vermemesi, bu tarihsel mirasın eğitime yansıyan sonuçlarından biridir.

İkinci bölümdeki veriler, günümüz müzik piyasasının bu tarihsel eşitsizliği kapitalist ve popüler kültür kodlarıyla yeniden ürettiğini göstermektedir. Enstrümanların cinsiyetlendirilmesi (elektro gitar ve davulun eril, flüt ve kemanın dişil kodlanması) kadını müziğin matematiksel ve teknik motor gücünden uzaklaştırmaktadır. Şebnem Ferah ve Volvox grubunun yaşadığı polis tacizi ve “vesika” dayatması örneğinde görüldüğü üzere, gece hayatı ve rock barlar gibi mekânların ahlaki açıdan damgalanması, kadını sanatsal bir öznenin çok “denetlenmesi gereken bir risk” statüsüne indirgemektedir. Aynı şekilde, müzik videolarında kadınların erkeğin otoritesini süsleyen “yarı çıplak isimsiz aksesuarlar” olarak kurgulanması, sanatsal kimliği görsel bir tüketim nesnesine dönüştürdüğünün ifadesi sayılabilir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, müzik sektöründeki eşitsizliğin temelinde Pierre Bourdieu'nun “Eril Tahakküm” ve “Habitus” olarak tanımladığı sosyolojik dinamiklerin yer almasıdır. Bourdieu'ya göre eril tahakküm, devlet ve kurumlar eliyle meşrulaştırılan ve kendini sürekli yeniden üreten bir sembolik şiddettir. Metnin bütününde bu tahakküm, “eşik bekçiliği” (gatekeeping) sistemiyle karşımıza çıkar. Müzik endüstrisindeki prodüktörler, mekân sahipleri, stüdyo tonmaisterleri genellikle erkektir. Bu durum, müziğin “kültürel sermayesinin” (teknik bilgi, kompozisyon, aranjörlük) ve “sosyal sermayesinin” (gece hayatındaki network, prova sonrası ilişkiler) erkeklerin tekelinde toplanmasına neden olur. Eril tahakküm, kadınlara müziğin içinde “ses” olma izni verirken, asıl “sözü” (yetki, beste, teknik akıl, stüdyo yönetimi) kendi elinde tutarak hegemonik gücünü korur. Habitus ise, bireylerin içine doğdukları toplumsal yapının dayattığı, zamanla içselleştirilmiş algılama ve eylem şemalarıdır. Türkiye'de kadınlara yüklenen “uysal, evcil, estetik” toplumsal cinsiyet habitusu, kadın müzisyenlerin kariyer ve enstrüman tercihlerini doğrudan şekillendirir. Toplumsal baskılar ve içselleştirilmiş normlar nedeniyle kadınlar; agresif, fiziksel güç gerektiren ve kamusal bir iddia taşıyan davul veya elektro gitar gibi çalgılar yerine, habituslarına uygun, daha naif, duygusal ve estetik kodlara sahip vokalistliğe veya

“dişil” çalgılara yönelmektedir. Hatta eğitimlerini başarıyla tamamlasalar bile, yönetim kademelerine çıkmaya çalışırken “cam tavanlarla” karşılaşır; çünkü orkestra şefliği veya prodüktörlük, kadın habitusuna “uygun olmayan” eril bir iktidar alanı olarak kodlanmıştır. Müzik sektöründeki yapısal eşitsizliği kırmak ve kadınların pasif birer “nesne” olmaktan çıkarak, kendi müzikal dillerini inşa eden “etken özneler” haline gelebilmesini sağlamak amacıyla şu öneriler dikkate alınabilir:

Konservatuvarlarda ve müzik eğitimi veren kurumlarda öğrencilerin sadece icracılığa değil; bestecilik, orkestra şefliği ve ses mühendisliği (tonmaister) gibi “mutfak” ve otorite alanlarına yönlendirilmesi için özel teşvik programları oluşturulabilir. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası gibi devlet sanat kurumları başta olmak üzere, müzik sektöründeki tüm kurullarda ve yönetim kademelerinde kadınlara yönelik ayrımcı yaklaşımların önlenmesine dair politikalar hayata geçirilebilir. Kadın sanatçıları müzikal yetkinlikleri yerine yalnızca bedenleri ve cinsellikleri üzerinden nesneleştiren video klip ile medya pratiklerine karşı sektörel farkındalık kampanyaları düzenlenerek; sanatsal kimliği ön plana çıkararak alternatif görsel üretimler teşvik edilebilir. Gece hayatı ve canlı performans mekânlarında kadın enstrümanistlerin karşılaştığı “ahlaki damgalama” ile taciz risklerini önlemek adına, meslek birliklerinin denetiminde güvenli çalışma standartları ve hukuki destek mekanizmaları kurulabilir. Ayrıca, kadınların gece hayatı ve eril stüdyo ortamlarının getirdiği sosyal sermaye dezavantajlarını aşabilmesi için kadın müzisyenleri bir araya getiren bağımsız dayanışma ağları, kolektif stüdyo imkânları ve prodüksiyon atölyeleri gibi oluşumlar da desteklenebilir.

Kaynaklar

- Akalın, N. G. (2015). *20. Yüzyıl'da bir kadın besteci: Neveser Kökdeş* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YÖK Tez Merkezi.
- Alpaslan, E., & Gökdemir, T. (2019). Cumhuriyetin ilk yıllarında müzik alanında yurt dışına gönderilen öğrenciler ve çağdaş Türk müziğine etkileri: İdil Biret ve Suna Kan örneği. *Asia Minor Studies*, 7(2), 282-298.
- Bendaş, K. (2018). Kültürel tüketim ürünü olarak kadın bedeni: Video klipler örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(79), 188-207.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. (2006). İstanbul'un kadınları ve müzikal kimlikleri. *İTÜ Dergisi*, 3(2), 11-20.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. (2018). Türk müzik geleneğinde kadınlardan kadınca müzik. Ş. Ersoy Çak & Ş. Ş. Beşiroğlu (Ed.), *Kadın ve müzik içinde* (2. Baskı, s. 140). Milenyum Yayınları.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. (2019). Osmanlı müziğinde kadınlar. P. A. Chiti & S. Gülün (Ed.), *Türkiye'de kadın ve müzik içinde* (s. 23-56). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bor, S. (2019). *III. Selim hayatı, edebi kişiliği, şarkıları ve 18. yüzyıl musikisine etkiler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, Çev., 2. Baskı). Bağlam Yayınları.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Çiftçi, B. (1994). *Klass bir röportaj. Rock!*
<https://blogsebnemferah.wordpress.com/2013/07/18/klass-bir-roportaj/>
- Çolakoğlu Sarı, G. (2010). Toplumsal cinsiyet teorisi bağlamında Osmanlı-Türk musikisi icra mekanlarının kadın icracılar üzerindeki etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), 181-190.
- Erişkin Karabey, M. D. (2019). *Türkiye'de toplumsal cinsiyet rollerinin klasik batı müziği bestecilerinin mesleki yaşamlarına etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara,.

Ersoy Çak, Ş. (2018a). Toplumsal cinsiyet perspektifinden 2000-2014 yılları arasında Türkiye müzik kanallarında yer alan popüler müzik videolarına bir bakış. Ş. Ersoy Çak & Ş. Ş. Beşiroğlu (Ed.), *Kadın ve müzik* içinde (2. Baskı). Milenyum Yayınları.

Ersoy Çak, Ş. (2018b). Toplumsal cinsiyet ve müziğe dair. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 1(1), 69-80.

Giddens, A. (2009). *Sosyoloji* (C. Güzel, Çev.). Kırmızı Yayınları.

Gülün, S. (2019). Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın besteciler. P. A. Chiti & S. Gülün (Ed.), *Türkiye'de kadın ve müzik* içinde (s. 57-91). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güvençoğlu, Ş. (2021). Türk müziğinde akademik bir kadın müzik topluluğu: Âvâze. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 10(85), 1303-1322.

Görkem, İ. (2001). *Türk edebiyatında ağıtlar: Çukurova ağıtları*. Akçağ Yayınları.

Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan tanrılara Sapiens: İnsan türünün kısa bir tarihi* (E. Genç, Çev., 7. Baskı). Kolektif Kitap.

Karahasanoğlu, S., Eroğlu, S., & Çınar, S. (2017). Bağlama'nın toplumsal cinsiyet açısından temsili. *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, (16), 130-151.

Makal, A. (2020). Toplumsal cinsiyet açısından müzik ve kadın: Dünyada ve Türkiye'de kadın müzisyenler ve cinsiyete dayalı ayrımcılık. *Çalışma ve Toplum*, 2(65), 739-789.

Özkaya Duman, O. (2017). Yüzüncü yılında Darülelhan'dan Konservatuar'a musiki eğitimi ve Cumhuriyet dönemi modernleşme ile musikinin millileşme meselesi: "Saray müziğinden salon müziğine". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 16(61), 111-143.

Özkişi, Z. G. (2018). *Kadın ve müzik: Müzikte cinsiyet rollerine ilişkin yargılar* (2. Baskı). Milenyum Yayınları.

Sakar, M. H. (2007). *Özlem Tekin örneğinde rock müzikte kadın: Toplumsal cinsiyet, etnisite, hegemonya* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi,

Selanik, C. (1996). *Müzik tarihi*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Serçe, H., Bakar, A., & Şahin, S. (2009). *Popüler müzik ve toplumsal cinsiyet üzerine*. Artizan. <https://www.art-izan.org/artizan-arsivi/populer-muzik-ve-toplumsal-cinsiyet-uzerine/>

Şengül, T. (2023). Türk modernleşmesi sürecinde müzik ve kadın. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 11(2), 108-126.

TBMM Tutanak Dergisi. (1948, 7 Temmuz). *Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2*. TBMM Basımevi.

Yağcı, S. (2019). Erken Cumhuriyet dönemi Türk müziği kadın bestekarlarından Melahat Pars'ın eserleri üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, 14(1), 819-831. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14774>,

Yıldız, B. (2009). Türkiye popüler müziğinde aykırı kadınlar. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (7), 81-86.

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF TURKIC WORLD WOMEN STUDIES

Dergi web sayfası: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>
Journal homepage: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>

Doi: 10.5281/zenodo.19240908

Araştırma Makalesi • Research Article

Sessiz Kalemler, Güçlü Sesler: On Dokuzuncu Yüzyıl Türk ve Batı Edebiyatında Kadın Yazarların Edebi Görünmezliği*

Silent Pens, Powerful Voices: The Literary Invisibility of Women in the Nineteenth Century Turkish and Western Literature

Senem ÜSTÜN KAYA¹

Özet

Türk ve Batı edebiyatında kadın yazarlar, tarih boyunca hem sosyal hem de edebî çevrelerde erkeklerin tutumları yüzünden dışlanmış ve ikinci plana atılmışlardır. Patriyarkal yapının egemen olduğu dönemlerde kadınların yazma eylemi, çoğu zaman “özel alanın ihlali” olarak görülmüş, onların sesleri bastırılmıştır. Dünya kadın edebiyatında birçok yazar, toplumsal baskılar, kadınlara yönelik önyargılar ve yazarlığın “erkek dünyası” olarak görülmesi nedeniyle takma isimlerle veya anonim olarak eserlerini yayımlatabilmişlerdir. Bu çalışmada, eril ideolojinin baskıcı sistemi yüzünden erkek meslektaşlarının gölgesinde kalmış ve gerçek kimliklerini gizlemek zorunda kalan kadın yazarların mücadelesi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışma, yalnızca tarihsel bir inceleme değil; kadın edebiyatı alanında karşılaştırmalı bir okuma önerisi sunarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Ancak, çalışma 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır çünkü Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali ve Endüstri Devrimi gibi dünya genelinde tüm ulusları derinden etkileyen ve toplumsal yapıları değiştiren olaylara rağmen, bu dönem, kadın yazarların kimliklerini gizlemek zorunda kaldıkları tarihsel bir kesittir. Örneklemler olarak seçilen isimler, eserleri birçok dile çevrilmiş ve takma isimler kullanmalarına rağmen dünyaca tanınan kadın yazarlar arasından belirlenmiştir. Karşılaştırmalı analizde, her iki kültürde de kadın yazarların kimliklerini bireysel tercihlerinden dolayı değil, kadını sınırlayan baskıcı eril kültürel yapı, yayınevlerinin kadın yazarlara karşı tutumu ve eleştirilenlerin haksız söylemleri yüzünden olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anonim, Eril ideoloji, Kadın edebiyatı, Karşılaştırmalı analiz, On dokuzuncu yüzyıl, Takma isimler

Abstract

Female authors, in the Turkish and the Western literatures, have been isolated and considered as secondary both in social and literary canon due to the attitudes of men. During periods, dominated by patriarchal structures, the act of writing by women was often accepted as an “invasion of the private sphere” and their voices were silenced. Many writers in world women’s literature had to publish their works under pseudonyms or anonymously because of societal pressures, prejudices against women, and the perception of writing as “man’s world”. In this study, the struggle of female writers, who have been overshadowed by their male colleagues and forced to conceal their true identities within the oppressive system of patriarchal ideology, was analysed within the context of the women’s literature. In this context, the study aims to fill a gap in the literature by offering not only a historical analysis, but also a comparative reading from the perspective of the female writing. However, the study is limited to the 19th and early 20th centuries because, despite events such as the Enlightenment, the Industrial Revolution, and the French Revolution, which profoundly affected nations worldwide and transformed social structures, this period

* Makale geliş tarihi / Received date: 03.01.2026 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

* Bu çalışma 12-14 Aralık 2025 tarihlerinde gerçekleşen 4th International Turkic and World Women’s Studies Congress’te sunulmuş olan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Doç. Dr. Senem Üstün Kaya, Başkent Üniversitesi, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. efesenem@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-6537-9769

represents a historical significance as female writers had to hide their actual identities. The names, selected for the sample, were chosen among female writers whose works have been translated into many languages and who are internationally recognized despite their pseudonyms. In this comparative analysis, it was concluded that in both cultures, female writers concealed their identities not due to individual preference, but because of the oppressive patriarchal cultural structure that constrained women, the biased attitudes of publishing houses toward female authors, and the unjust discourses of critics.

Keywords: Anonymity, Masculine ideology, Women's literature, Comparative analysis, Nineteenth century, Pseudonyms

Giriş

Dünya edebiyatlarında kadın yazarlar, tarih boyunca hem sosyal hem de edebî çevrelerde erkeklerin tutumları yüzünden dışlanmış ve ikinci plana atılmışlardır. Patriyarkal yapının egemen olduğu dönemlerde kadınların yazma eylemi, çoğu zaman “özel alanın ihlali” olarak görülmüş ve onların sesleri bastırılmıştır. Özellikle 19. yüzyılda hem Türk hem de Batı edebiyatında birçok kadın yazar, toplumsal baskılar, kadınlara yönelik önyargılar ve yazarlığın “erkek işi” olarak görülmesi nedeniyle takma isimlerle veya anonim olarak yayınlamışlardır. Bu yazarlar, dönemin toplumsal baskılarına rağmen yazarlıklarını sürdürerek hem kadınların edebî alandaki varlığını hem de özgür düşünce hakkını savunmuşlardır. Modern dönemlerden önceki ataerkil toplumlarda yaşamış olan bazı kadın yazarlar, edebî kanonu yöneten eril ideolojinin baskıcı sistemi, toplumun kadın yazarlara olumsuz bakış açısı ve eleştirmenlerin haksız eleştirileri yüzünden erkek meslektaşlarının gölgesinde kalmışlardır.

Edebiyat tarihi uzun süre erkek merkezli bir kanon anlayışıyla şekillendiği için kadın yazarlar, bazen görmezden gelinmiş bazen de haksız eleştirilere maruz kalmışlardır. Batı literatüründe kadın yazarlığı üzerine kapsamlı kuramsal çalışmalar bulunmasına rağmen, Türk ve Batı edebiyatındaki kadın yazarların kimlik gizleme pratiklerini ele alan araştırmalar sınırlıdır. Bu çalışma, eril ideolojinin kurumsallaşmış baskı mekanizmaları nedeniyle erkek meslektaşlarının gölgesinde bırakılan ve gerçek kimliklerini gizlemek zorunda kalan kadın yazarların mücadelesini, kadın edebiyatı bağlamında karşılaştırmalı bir çerçevede ele almaktadır. Böylece araştırma, yalnızca tarihsel bir tespit sunmakla kalmayıp, kadın yazarlığın kültürel üretim alanındaki konumunu sorgulayan kuramsal bir okuma önerisi geliştirmeyi hedeflemektedir.

Çalışma, 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır. Zira Aydınlanma düşüncesi, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi küresel ölçekte toplumsal dönüşümlere yol açan tarihsel kırılmalara rağmen, söz konusu dönem kadın yazarların kamusal kimliklerini açıkça ortaya koymalarını güçleştiren yapısal eşitsizliklerin sürdüğü bir zaman aralığına işaret etmektedir. Örnekleme, eserleri farklı dillere çevrilmiş ve uluslararası düzeyde tanınmış olmakla birlikte takma ad kullanmış kadın yazarlardan oluşturulmuştur. Karşılaştırmalı çözümleme sonucunda, her iki kültürel bağlamda da kadın yazarların kimlik gizleme pratiklerinin bireysel tercihten ziyade; kadını sınırlandıran eril kültürel kodlar, yayınevlerinin ayrımcı politikaları ve eleştiri kurumunun cinsiyetçi söylemleri tarafından şekillendirildiği ortaya konulmuştur. Bu yönüyle çalışma, kadın yazarlığın tarihsel görünmezliğini yapısal bir sorun olarak değerlendirmekte ve literatürdeki ilgili boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmanın konusu, 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda Türk ve Batı edebiyatlarında eserlerini takma adla ya da anonim olarak yayınlamak zorunda kalan kadın yazarların edebî ve toplumsal mücadelesini aktarmaktır. Kadın edebiyatında çoğu yazar, kadını sınırlayan baskıcı eril kültürel yapı, yayınevlerinin kadın yazarlara karşı tutumu ve eleştirmenlerin haksız söylemleri yüzünden kimliklerini gizleme gereği duymuşlardır. Bu bağlamda çalışma, kadın yazarların edebî alandaki görünürlük mücadelesini feminist eleştiri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemeyi hedeflemektedir.

Ayrıca araştırma, nitel karşılaştırmalı analiz yöntemiyle sınırlı olup nicel veri değerlendirmesi içermemektedir. Çalışmada, özellikle 19. yüzyıldan seçilen yazar örnekleri üzerinden karşılaştırmalı bir model önerisi sunulmuştur. Ancak, çalışma 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır çünkü Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali ve Endüstri Devrimi gibi dünya genelinde tüm ulusları derinden etkileyen ve toplumsal yapıları değiştiren olaylara rağmen, bu dönem, kadın yazarların

kimliklerini gizlemek zorunda kaldıkları tarihsel bir kesittir. Örneklem olarak seçilen yazarlar, eserleri birçok dile çevrilmiş ve tanınan ancak takma isim kullanmış isimler arasından belirlenmiştir. Batı edebiyatından Brontë kardeşler, Jane Austen, Elizabeth Gaskell, George Eliot ve Louisa May Alcott; Türk edebiyatından Suat Derviş, Fatma Aliye Topuz, Halide Edip Adivar ve Emine Semiye Önyasa'nın seçilmesinin iki sebebi vardır. İlk olarak, bu yazarlar ataerkil baskının kadın üzerindeki kısıtlayıcı etkisi, yayınevlerinin kadın yazarlara tutumu ve eleştirmenlerin söylemleri yüzünden kimliklerini saklamak zorunda kalmışlardır. İkinci olarak da yazarlık serüvenine takma isimler veya anonim olarak başlamalarına rağmen sonraki yıllarda kimliklerini açıklayarak eril baskıya meydan okumuş ve kendilerinden sonraki yazarlara örnek teşkil etmişlerdir. Mevcut çalışmalar çoğunlukla ulusal bağlam içinde olduğundan karşılaştırmalı analiz olarak yer almamaktadır: “Suat Derviş Külliyatına Bir Katkı: Yeni Şark Gazetesinde Yayımlanan Hikâyeleri Üzerine İnceleme” (Asena Yağmur Çelik Zongur, 2025); “Elena Ferrante’s loud solitude: The benefits and limitations of relational anonymity” (Jocely Richardson, 2022); “Pseudonymous Was a Woman Pen Names, Louisa May Alcott, and Feme Covert” (Claudia Stokes, 2022); “Türk Edebiyatında Kadın Yazarlık Konumu” (20. Yüzyıl Başına Kadar) (Hülya Argunşah, 2020) ve “Osmanlı'nın Meçhul Kadın Şairleri” (Fatih Köksal, 2024). Bu bağlamda, çalışma, yalnızca tarihsel bir inceleme değil; kadın edebiyatı çerçevesinde karşılaştırmalı bir okuma önerisi sunarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, kadın edebiyatı üzerine çalışma için gerekli kuramsal bilgilerden oluşmaktadır. İkinci bölümde ise, Türk ve Batı edebiyatından seçilmiş ve özellikle 19. yüzyılda yaşamış kadın yazarların kimliklerini gizleme gerekçeleri ve gerçek isimlerini açıklayana kadar yaşadıkları sorunlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

1. Yöntem

Bu çalışmada karşılaştırmalı analiz, üç temel kriter üzerinden yapılandırılmıştır: metinlerde ve yazar deneyimlerinde temsil edilen sosyal sınıf dinamikleri, eserlerin yayımlanma süreçlerinde yayınevlerinin tutumunun anonimlik veya takma ad kullanımına etkisi ve dönemin eleştirmenlerinin eserlere tepkileri. Bu kriterler doğrultusunda Türk ve Batı edebiyatındaki kadın yazarların kimlik gizleme pratikleri sistematik ve çok boyutlu bir karşılaştırma ile incelenmiştir. Bu çalışmanın temel problem cümlesi şudur: *19. yüzyılda Türk ve Batı edebiyatında kadın yazarlar neden gerçek kimliklerini gizlemek zorunda kalmış ve bu durum onların edebî konumlarını nasıl etkilemiştir?* Temel soru cümlesini tamamlayan ve bu çalışmaya derinlik katabilecek olan alt-sorular şu şekilde özetlenebilir:

1. Kadın yazarlar neden takma isim kullanmışlardır?
2. Eleştirmenlerin ve yayınevlerinin kadın yazarlara karşı tutumu onlar için engel teşkil etmiş midir?
3. Kadın yazarlar ne zaman ve neden kimliklerini açıklama ihtiyacı duymuşlardır?
4. Batı ve Osmanlı-Türk toplumlarında bu süreç hangi benzerlik ve farklılıkları göstermektedir?

1.1. Kadın Edebiyatı

Kadın edebiyatı, yalnızca kadınlar tarafından kaleme alınmış eserleri değil, aynı zamanda eril ideoloji altında bastırılmış, ikincilleştirilmiş veya görmezden gelinmiş kadınların deneyimlerinin söylemsel temsillerini yansıtan eleştirel bir alandır. Bu bağlamda, kadın edebiyatı, tarihsel, ideolojik ve kültürel bağlamlar çerçevesinde toplumsal cinsiyet konusunu da içerir. Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cinsiyet* (Le Deuxième Sexe) (1949) adlı eserindeki “kadın doğulmaz, kadın olunur” (s. 13) savı, kadının kimliğinin biyolojik değil, toplumsal olarak inşa edildiğini vurgulayarak kadın yazınının kuramsal zeminini oluşturmuştur. Benzer biçimde, Elaine Showalter (2004), “gynocriticism” (kadın eleştirisi) terimi ile erkek egemen kanon karşısında kadın yazarların alternatif bir üslup ve dil geliştirmeleri gerektiğini savunmuştur. Sandra Gilbert ve Susan Gubar ise *The Madwoman in the Attic* (Tavanarasındaki Deli Kadın) (1980) adlı kitaplarında, kadın yazarların patriyarkal düzene karşı metinlerinde bastırılmış öfke ve parçalanmış kimlik olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, fedakâr, ahlâki açıdan saf, evcimen ve kocalarına ve ailelerine hizmet etmeye adanmış Viktorya döneminin ideal kadını “evdeki melek” yerine cesur kadınlar toplumunda ve kanonda yer almalıdır. Coventry Patmore'un 1854 tarihli “Evdeki Melek” (The Angel in the House) şiirinden türetilen bu terim, bir kadının temel amacının özel alanda nezaket, itaat ve duygusal emeği temsil etmek olduğu beklentisini temsil eder (Patmore, 1854). Bu ideoloji, kadınları erdemleri sessizlik ve boyun eğmede yatan pasif bakıcılar olarak konumlandırarak

ataerkil gücü pekiştirmiştir. Feminist akademisyenler, bu idealin yalnızca kadınların eğitimini, istihdamını ve özerkliğini kısıtlamakla kalmayıp, aynı zamanda ulaşılamaz ahlaki standartlara uymaları için psikolojik baskı da yarattığını savunmaktadır (Gilbert ve Gubar, 1980).

Aynı şekilde, Virginia Woolf (1931), kadın yazarların entelektüel ve yaratıcı özgürlüğe ulaşmak için “evdeki meleği öldürmek” zorunda oldukları konusunda ısrar ederek bu fikre meydan okumuştur. *Kendine Ait Bir Oda* (A Room of One’s Own) (1929) kitabında, Virginia Woolf, “Yazı yazmak isteyen bir kadının parası ve kendine ait bir odası ve de boş zamanı olması” (Woolf, 1992, s. 6) gerektiğini söylerken kadın yazarların sıkıntılarını özetlemiştir. Öte yandan Fransız feminist kuramında Hélène Cixous’un “écriture féminine” (1976) (kadın dili) kavramı, kadın yazısını eril dilin sınırlarını aşan bir ifade biçimi olarak tanımlar. Bu bağlamda, kadın edebiyatı, yalnızca içerik düzeyinde değil, dilsel ve yapısal düzeyde de alternatif bir üslup içermelidir. Dolayısıyla kadın edebiyatı, susturulmuş kadınların sesini duyurmayı hedefleyen toplumsal ve ideolojik dönüşümü hedefler.

Toplumun dayattığı cinsiyetçi roller sonucu, çocuk bakımı ve ev işleri gibi sorumluluklardan dolayı kadınların erkeklere kıyasla kendilerine ait vakitleri yetersizdir. Kadınların, annelik ve eşlik konumundan çıkıp yazar kimliğine geçmeleri, bu sebeple, zorlu ve sancılıdır. Bu sebeple, birçok kadın yazar, özellikle 19. yüzyılda, anonim, mahlas veya erkek takma adları ile eserlerini yayımlatabilmişlerdir. 1660 ile 1750 yılları arasında yayımlanan düzyazı kurgu eserlerinin yaklaşık %50’sinin başlık sayfasında yazar belirtilmezken, %20’si ise takma ad veya slogan altında yayımlanmışlardır (Orr, 2011, s. 80-81). 1750 ile 1790 yılları arasında anonim olarak yayımlanan romanların oranı daha da yükselerek %80’in üzerine çıkmıştır (Raven, 2003, s. 145). 19. yüzyıl kadın edebiyatı üzerine çalışan araştırmacılar, özellikle 1860 ve 1900 yılları arasında kadın yazarların yayıncılık sektöründen “dışlandığını”, ya eserlerinin yayınlanmadığını ya da düşük ücret aldığı gösterir (Casey, 1996, s. 151). Bazı kadın yazarlar tevazu, şöhret veya eleştiri korkusu nedeniyle arka planda kalmaktan hoşlanmış olabilirken, birçoğu bu durumdan rahatsızdı. Aynı dönemde takma ad kullanımı, anonimliğin genellikle ironik bir alt kümesi olarak ortaya çıkmıştır (Buzwell, 2020) çünkü kadın yazarlar “evdeki melek” kavramına karşı durmuşlardır.

Batı edebiyatında 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, “Bir Hanımefendi Tarafından” etiketi, kitap başlıklarında sıkça görülen bir şey haline gelmiştir ve bu, yalnızca yazarın cinsiyetini değil, aynı zamanda kitabın belirli bir sınıftan birine ait olduğunu ve dolayısıyla saygın kadınlar tarafından okunmaya uygun olduğunu da göstermiştir (Buzwell, 2020; Irvine, 2005, s. 11). 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Batı kültüründe, yazmak, özellikle de para karşılığında kurgu yazmak, hanımefendilere hiç yakışmayan bir faaliyet olarak görülmüştür. Kadınların roman yazıp, para ödemeye istekli olan herkese satması düşüncesiyle ilgili olarak fuhuşla yakışsız paralellikler ortaya çıkmış ve kadın yazarlar farklı açılardan aşağılayıcı terimlere maruz kalmışlardır. Dönemin varlıklı ve entelektüel ailelerden gelen kadınların kariyer yapmaları yerine saygın bir evlilik yapmaları beklense de çoğu okumayı ve yazmayı tercih etmiştir.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında erkek eleştirmenlerin kadın yazarlara yönelik eleştirileri çoğu zaman edebî değerlendirmeden çok toplumsal cinsiyet önyargılarına dayanıyordu. Kadın yazarların roman ve şiir üretimi, “duygusal aşırılık”, “dar bilgi alanı” ve “ev içi deneyimle sınırlı bakış” gibi söylemlerle küçümsenmiş; edebiyatta kadın öznesinin görünürlüğü tehdit olarak görülmüştür (Showalter, 2004). Benzer şekilde, James (1908), bazı kadın romancıları psikolojik derinlikten yoksun olarak tanımlamıştır.

Charlotte Brontë de, bir zamanlar kadın yazar olmanın yükünden yakınmış ve bir kadın olarak değil, bir yazar olarak yargılanmak istediğini şu sözlerle dile getirmişti: “*Keşke beni bir kadın olarak görmeseydiniz. Keşke tüm eleştirmenler “Currer Bell”in bir erkek olduğuna inansaydı; ona daha adil davranırlardı. Beni cinsiyetime uygun gördüğümüz bazı standartlara göre ölçmeye devam edeceksiniz-biliyorum-zarif bulmadığınız yerde beni kınayacaksınız...*” (Hoeveler ve Morse, 2017, s. 42). Bu cevap, Brontë’yi eleştiren G. H. Lewes’e verdiği yanıtıdır (Hoeveler ve Morse, 2017, s. 41) ve yazar, bu sözlerle, kadın yazar olduğu için maruz kaldığı adaletsizliğe dikkat çekmiştir.

Edebî alanda özerklik ve finansal bağımsızlık elde etmeye çalışan kadınlar, uzun yıllar boyunca eril ideolojinin önyargıları ve toplumun hoşgörüsüzlüğüyle karşı karşıya kalmışlardır. Dahası, on dokuzuncu yüzyılda kadın yazarlar yayımlansa bile, eserleri genellikle cinsiyetleri temelinde eleştiri almışlardır çünkü eleştirmenler, farklı edebî üsluplara rağmen yazarları diğer kadın yazarlarla karşılaştırarak, eserlerinin aksine yazarın kadınlığına odaklanmışlardır (Showalter, 2004, s. 73). Gilbert ve Gubar (1980), erkek takma adlarını kadınların “yazarlık kaygısı”nın kanıtı olarak görmüşlerdir (s. 45).

Birçok erkek eleştirmen de özellikle Viktorya döneminde Batı edebiyatı kadın yazarların erkek takma ismi kullanması veya eserlerini anonim olarak yayınlamış olmalarını eril sistemin baskısına bağlamışlardır (Vicinus, 1972, s. ix).

Batı'da, Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi ve Sanayi İnkılabı ile kadınların özgürleşme taleplerinin artması Osmanlı-Türk toplumunda da etkili olmuştur. Bu dönemde, hukuki ve sosyal alanda erkeklerle eşit haklar kazanan kadınlar daha adil bir dünya için mücadele etmişlerdir (Karaaslan, 2015). Ancak, Osmanlı toplumunda, kadınların konumu, geleneksel aile yapısı ve dinî normlar çerçevesinde şekillenmiştir. Toplumun kadınlar beklentisi iyi eş ve fedakâr anne olmalarıydı ve ideal Osmanlı kadını, masum, iffetli ve erdemli olmalıydı (Çakır, 1994). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “modernleşme” olarak tanımlanan süreçte kadınlar çalışma hayatına adım atmışlardır (Cihan, 2017; Konan, 2011) ve Tanzimat Dönemi'ndeki reformlar sonucu, eğitim ve istihdam hakkı kazanan kadınlar, daha çok kamusal alanda yer almaya başlamışlardır (Zihnioğlu, 2003). Batı'daki kadın yazarlar gibi Türk kadın yazarlar da eril ideolojinin baskıları ve toplumsal önyargılarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Tekeli, 1982).

Osmanlı-Türk edebiyatında da Fatma Aliye ve Emine Semiye gibi kadın yazarlar, erkek eleştirmenler tarafından toplumun ahlakını ve aile düzenini bozmakla suçlanmıştır (Çakır, 1994). Halit Ziya ve Ahmet Mithat gibi isimler kadın yazmayı teşvik etseler de çoğu zaman kadınların birinci görevleri ev içi sorumlulukları yerine getirmek olarak vurgulamış ve edebiyatı kamusal bir alan olarak erkeklere ait görmüşlerdir. Bu eleştiriler, kadınların yaratıcılığını bastırmaya, onları “duygusal yazar” kategorisine hapsedmeye ve edebî otoriteyi erkek merkezli kılmaya hizmet etmiştir. Dolayısıyla kadın edebiyatının gelişimi tarihsel olarak sistematik bir dışlama süreciyle şekillenmiştir.

Kadın yazarların tarih boyunca eserlerini kendi adlarıyla yayımlayamamaları ya da yayımlamayı tercih etmemeleri, edebiyat tarihinde hem estetik hem de sosyolojik açıdan önemli bir olgudur. Ataerkil kültürel yapının belirlediği normlar sebebi ile kadınların için yazarlık “erkek işi” olarak kodlanmıştır. Bu sebeple birçok kadın yazar, eserlerini ya erkek takma adlarıyla ya da müstear isimlerle yayımlamak zorunda kalmışlardır. Modernleşme sürecinde bile, bu durum tamamen ortadan kalkmamıştır. Yayınevlerinin ticari kaygıları ya da okur beklentileri doğrultusunda kadın yazarlar, cinsiyet temelli hiyerarşiler yüzünden, isimlerinin baş harfleri ile veya takma isimler ile eserlerini yayımlamak zorunda kalmışlardır. Virginia Woolf da *Kendine Ait Bir Oda* (A Room of One's Own) (1929) adlı eserinde, Brontë kardeşler gibi birçok kadın yazarın içinde bulunduğu zor durumu da şu şekilde özetlemiştir: *Currer Bell, George Eliot, George Sand, yazularından da anlaşılacağı üzere hepsi de iç çekişmelerin kurbanı olan yazarlar, bir erkeğin adını kullanarak kendilerini etkisiz bir şekilde gizlemeye çalıştılar. Böylece, eğer karşı cins tarafından yerleştirilmemişse, onlar tarafından cömertçe teşvik edilen bir geleneğe saygı göstermiş oldular*” (s. 38). Dolayısıyla bu olgu, kadınların edebiyat tarihinde görünürlük mücadelesinin hem sembolik hem de politik bir boyutunu oluştursa da kadın yazarlar açısından direniş ve var olma stratejisi olarak da yorumlanabilir.

Edebî eleştirmenler ve araştırmacılar, kadın edebiyatını farklı şekillerde yorumlamış ve dönemlere ayırmıştır. Bu çalışmada, kadın edebiyatını tarihsel dönemlere göre gruplayan Showalter (2004)'ın savı kullanılmıştır. Showalter (2004), kadın edebiyatını üç döneme ayırır: “Kadın Dönem”, “Feminist Dönem” ve “Kadın Dönemi” (s. 3). “Kadın Dönem”, 1840-1880 arasına denk gelen dönemde, kadın yazarlar eril sisteme uyararak ve erkek yazarları taklit ederek yazmışlardır. İkinci dönem 1880-1920 arasında “Feminist Dönem” olarak anılır ve kadın yazarların ikincil konuma isyan ettiği ve bireysellik için yazdıkları dönemdir. 1920 sonrası “Kadın Dönemi” ise, kadın edebiyatının oluştuğu ve kadın yazarların hem kendi deneyimlerini paylaştıkları hem de kadın okuyucuları aydınlattıkları dönemdir (Showalter, 2004, s. 186). Çalışmanın ikinci kısmında, Showalter'ın adlandırdığı gibi, kadın yazarların baskılar ve eleştirilerden dolayı erkek kimliği veya takma isimlerle eserlerini yayımlatabildiği kadınsı dönemden, kimliklerine sahip çıktıkları kadın dönemine kadarki süreçteki mücadeleleri ele alınmıştır. İnceleme sonucunda, farklı kültürlere ait olsalar da özellikle 19. yüzyıl Türk ve Batı edebiyatlarındaki kadın yazarların benzer süreçlerden geçmiş olduğu sonucuna varılmıştır.

1. 2. Kimliklerini Gizleyen Kadın Yazarlar

Çalışmanın bu bölümünde “19. yüzyılda Türk ve Batı edebiyatında kadın yazarlar neden gerçek kimliklerini gizlemek zorunda kalmış ve bu durum onların edebî konumlarını nasıl etkilemiştir?” sorusunu cevaplamak adına her iki kültürden kimliklerini gizleyerek yazarlık hayatına başlamış olan kadın yazarlardan örnekler verilecektir. Bu kapsamda, patriyarkal mekanizmaların, dönemin

eleştirmenleri ve yayınevlerini nasıl etkilediği, bu ideolojiye kadın yazarların nasıl ve ne zaman karşı çıktığı ve bu sürecin Batı ve Türk kültüründeki yansımalarına da açıklık getirilecektir.

Brontë Kardeşler, takma isim kullanarak 1846 ile 1853 yılları arasında İngiliz edebiyatının en önemli eserlerini yazmış kadın yazarlardır. Charlotte Brontë (1816–1855) “Curren Bell”; Emily Brontë (1818–1848) “Ellis” ve Anne Brontë (1820–1849) ise “Acton” takma adlarının arkasına saklanmak zorunda kalmışlardır. Yayıncı Robert Southey, *Jane Eyre* (1847) ve *Shirley* (1849) romanlarının yazarı Charlotte Brontë’ye 12 Mart 1837’de yazdığı bir mektupta kadınların yazar olarak kabul edilmesinin mümkün olamayacağını şu sözlerle vurgulamıştır: “Edebiyat bir kadının hayatının işi olamaz ve olmamalıdır da. Kadın, asıl görevleriyle ne kadar meşgul olursa, edebiyata ayırabileceği boş zaman da o kadar az olur; bir başarı ve eğlence olarak bile”. Bu eleştirilerden sonra Charlotte Brontë, 7 Temmuz 1848’de “Biz üç kız kardeşiz...” diyerek kendisi ve iki kız kardeşi Emily ve Anne’in gerçek kimliklerini açıklamıştır (Barker, 1995, s. 557-563).

Charlotte Brontë de kardeşi Emily Brontë tarafından yazılmış olan *Uğultulu Tepeler* (*Wuthering Heights*) (1847) romanının önsözünde, kardeşleri ile takma isim kullanmalarının sebebini şu şekilde açıklamıştır: “*Kişisel tanıtımdan kaçındığımız için kendi isimlerimizi Curren, Ellis ve Acton Bell’in isimleriyle gizledik; bu muğlak seçim, Hristiyan isimlerini kesinlikle erkeksi olarak benimseme konusunda bir tür vicdani çekinceden kaynaklanıyordu; kendimizi kadın ilan etmekten hoşlanmıyorduk*”. Edebiyat tarihçisi Heather Glen (2002), kız kardeşlerin her birinin kurgusal kahramanlarının kaderini ve yol gösterici ilkelerini analiz ettikten sonra, “*Brontë’lerin romanlarının her biri, kendi zamanının cinsiyet kalıplarını farklı bir şekilde sorgulamaktadır*” (Glen, 2002, s. 8-9) sonucuna varır. Bu ilerleme azminin ve kadın olarak karşılaştığı engellerin bir başka örneği de Charlotte Brontë’dir. 1836 Noel’inde, müdürlük ve öğretmenliğin zahmetlerinden yorulmuş, yazma becerisini iyi bir şekilde kullanmaya ve mümkünse geçimini bu becerilerle sağlamaya karar vermiştir (Barker, 1995, s. 246). Brontë kız kardeşlerin 19. yüzyılın başlarında kadın yazarlar olarak kendilerini kabul ettirmek için verdikleri çığır açan mücadele şu sözlerle anlatılır: “*Şüphesiz, Brontëler 150 yılı aşkın süredir kolektif hayal gücümüz üzerinde olağanüstü güçlü bir etkiye sahiptir. Nesiller boyu okuyucular, yazarlar ve sanatçılar onlara kapılmış ve ilham almış ve kültürel manzaramıza her düzeyde nüfuz etmişlerdir. Biz Brontëleriz*” (MacCarthy, 2010, s. 4).

Benzer şekilde Amerikalı yazar Louisa May Alcott (1832-1888), otuzdan fazla eserini yayınlamak için “A. M. Barnard” takma adını kullanmıştır (Rostenberg, 1943, s. 134). Alcott, kariyeri boyunca 19. yüzyıl kadın yazarlarının mücadelesine bir pencere açmıştır. Alcott, kendine bir isim yapmak için çabalarırken, 1860’lar boyunca anonim gerilim öyküleri yazmaya yönelmiş hem yazar olarak itibarını korumaya hem de ailesini geçindirmeye çalışmıştır. Elbert (1984), Alcott’un yazınının odağında “*katı ataerkil bir toplumda bağımsızlık ve kendini ifade etme özlemi duyan kadınlar*” (s. 134) olduğunu savunur. Louisa May Alcott, yaşamı boyunca hem anonim hem de müstear adla yayımlar yapmış, 1868 yılında *Küçük Kadınlar* (*Little Women*) romanını kendi adıyla yayımlama kararı ise kadın yazarların kamusal alanda adlarının açıkça anılmasında dönüm noktası niteliğinde bir değişime işaret etmiştir. “V.V”. ve “Behind a Mask” (Maskenin Ardında) gibi müstear adla yayımladığı metinlerinde Alcott, kadınları sahte isimler kullanmaya zorlayan koşulları sıklıkla betimlemiştir. Dönemin evlilik odaklı roman kurgularının aksine, Alcott, kadınların evlilik yüzünden kanonda yer alamadığını da öne çıkarmış yazarlardandır:

Alcott, bu müstear kadın karakterleri çoğu zaman yaratıcı yeteneklerine başvurarak planlarını gerçekleştiren sanatçılar olarak tasvir eder; böylece eserleri, zor koşullar nedeniyle yaratıcı emeğini pazarlamak zorunda kalan müstear kadın yazarın bir tür köken anlatısını (etiyojisini) sunar. Bu yönüyle Alcott, diğer kadın yazarların açıkça dile getirmediği bir gerçeği görünür kılmış; birçok kadını edebiyat piyasasına girmeye ve takma ad kullanmaya iten özel acıyı ifşa etmiştir (Stokes, 2022, s. 47).

Bir başka deyişle, Alcott’un yaşadığı dönemde yazarlık kadınlar için uygun bir meslek olarak görülmediğinden (Buzwell, 2020), Louisa May Alcott’un kariyerindeki sıkıntılar, 19. yüzyılda kadın yazarların başarıya ulaşmasının ne kadar zor olduğuna dair yalnızca bir örnek teşkil eder.

Yayınlandığı dönemde İngiliz edebiyatın 19. yüzyıl roman geleneğine damgasını vuran ve anonim olarak okuyucu ile buluşan *Sense and Sensibility* (1811), *Pride and Prejudice* (1813), *Mansfield Park* (1814) ve *Emma* (1816) romanlarının yazarı Jane Austen (1775-1817), yazarlık hayatı boyunca gizlenmek zorunda kalmıştır. Yaşadığı ve yazdığı dönemde, uygunsuz veya anlamsız kabul edilen yazarlık mesleğine gönül vermiştir ancak anonim yayıncılığın kadın yazarların piyasaya girebilmek için tek seçeneği olduğunu bildiğinden romanlarını “Bir Leydi/Kadın” (*A Lady*) şeklinde imzalamıştır (Irvine,

2005, s. 15). Ataerkil bir edebiyat kültüründe hem temkinliliği hem de sessiz bir isyanı yansıtan Austen'in takma ismi daha sonraları eleştirmenler tarafından, bir kadının başarısını gösterdiği için eril ideolojiye başkaldırı olarak da değerlendirilmiştir. Jane Austen'in edebî kariyeri, yaşadığı dönemde ticari açıdan mütevazı olsa da niteliği ve kalıcı etkisi bakımından etkiliydi. Karşılaştığı zorluklar, döneminin kadın yazarlarının tipik özellikleriydi: sosyal kısıtlamalar, finansal riskler, sağlık sorunları ve sınırlı kamuoyu tanınırlığı. Yazma, sanatını geliştirme ve yayın dünyasında yol alma konusundaki ısrarı, İngiliz edebiyatının temelini oluşturan eserler ortaya çıkarmıştır.

İlk yayımlanan romanı *Sense and Sensibility* (1811), tıpkı *Pride and Prejudice* gibi, kendi adı olmadan yayımlandı çünkü Austen, dönemindeki kadın yazarlara tanınan sınırlı hakların farkındaydı (Johnson, 1988). Üstelik takma adı sayesinde ailesinin sosyal statüsünü de korumuş oldu (Sutherland, 2005). Looser (2017), Austen'in "Bir Hanımefendi Tarafından" etiketinin hem yazara asil bir hava kattığını hem de toplumsal ahlaki inceliğe uygun olduğunu vurgular (s. 126). Ayrıca, eleştirmenler, Austen'in anonimliğinin, cinsiyet ayrımcılığını ve dönemin eril ideolojisini daha rahat eleştirmesine olanak sağladığını savunmuşlardır (Copeland & McMaster, 1997). Ölümünden sonra ancak kardeşi Henry, 1818 tarihli "Biyografik Bildiri" ile Austen'ı yazar olarak kamuoyuna açıklamıştır.

Yazarlık kariyerinin başında "Cotton Mather Mills" daha sonra da "Bayan Gaskell" olarak anılan İngiliz romancı Elizabeth Gaskell (1810-1865) biyografi yazarı ve kısa öykü yazarlarından biridir. Romanları, çok yoksulların yaşamları da dâhil olmak üzere Viktorya dönemi toplumuna dair ayrıntılı incelemeler sunar. İlk romanı Mary Barton 1848'de yayımlandı. 1857'de yayımlanan tek biyografisi Charlotte Brontë'nin *Hayatı*, Brontë ailesinin kalıcı şöhretinin oluşmasında önemli ve tartışmalı bir eserdir. Gaskell'in en bilinen romanları arasında *North and South* (1854-1855) ve *Wives and Daughters* (1864-1866) bulunur. Elizabeth Gaskell'in romanlarında ele aldığı endüstrinin insan üzerindeki yıkıcı etkisi kadınların "endüstriyel sorunları anlayamayacağı" (Chapman, 1999) kanısı yüzünden eleştirmenler tarafından sertçe yerilmiştir. Benzer şekilde, Gaskell'in romanları "erkeklikten" yoksun olarak değerlendirilmiştir (Chapman, 1999, s. 39-40).

Ancak, 1950'ler ve 1960'larda sosyalist eleştirmenler, Gaskell'in romanlarındaki toplumsal ve endüstriyel sorunların tasvirini yeniden değerlendirip, onun vizyonunun dönemin hâkim görüşlerine aykırı olduğunu fark etmişlerdir. Bunu güçlü feminist hareketlerin yolunu hazırlayan bir araç olarak gördüklerinde, eleştiri dalgası Bayan Gaskell lehine dönmeye başlamıştır (Stoneman, 1987, s. 3). 21. yüzyılın başlarında, Bayan Gaskell'in eseri "ulusal kimlik, toplumsal cinsiyet ve sınıf kimlikleri üzerine çağdaş müzakerelerde yer aldığı" (Matus, 2007, s. 9), işverenler ve işçiler arasındaki çatışmayı anlatan ilk endüstriyel romanlardan biri olan Kuzey ve Güney, karmaşık toplumsal çatışmaları tasvir eden bir şaheser olarak kabul edilmiştir (Pearl, 2000, s. 345-358).

Batı edebiyatının gizlenen bir diğer kadın yazarı da "George Eliot" olarak tanınan Mary Ann Evans (1819-1880), İngiliz edebiyatında Viktorya dönemini yansıtan (Ashton, 1996, s. 25). *Adam Bede* (1859), *The Mill on the Floss* (1860), *Silas Marner* (1861), *Middlemarch* (1871-1872) ve *Daniel Deronda* (1876) romanlarının yazarıdır. Cross (1885, s. 431), yazarın "Eliot" soyadını seçmesinin sebebini şu şekilde açıklar: "ağzı dolduran, kolay telaffuz edilen güzel bir kelimeydi". Ancak, yazarın evli bir adamla ilişkisinin skandala dönüşmemesi için takma isim kullandığı da söylentiler arasındadır (Karl, 1995, s. 237-238). Babası vaftiz kayıtlarında "Mary Anne" olarak kullanmış ve George Eliot ilk mektuplarında bu yazımı kullanmıştır. Ancak ailesi içinde "Mary Ann" olarak yazılmıştır. 1852'de "Marian" olarak değişmiştir (Hardy, 2006, s. 2).

John Cross ile evlendikten sonra 1880'de Mary Ann olarak tekrar adlandırılmıştır ve anıt taşında: "Burada 'George Eliot' Mary Ann Cross'un cesedi yatıyor" (Browning, 1892) yazmaktadır. George Eliot, Viktorya dönemi İngiltere'sinde kadın yazarlara yönelik önyargılar ve özel yaşamından dolayı erkek bir müstear isim kullanarak eserlerinin "kadınsı" görülüp küçümsemesini engellemek istemiştir (Showalter, 2004). Ancak, kısa süre içinde gerçek kimliği ortaya çıkmış olsa da Eliot, eril hâkimiyetindeki kanonda kadınların entelektüel üretimlerinin erkek adı altında daha kolay kabul edildiğini göstermiştir.

Cumhuriyet döneminin en önemli Türk kadın yazarlarından olan Halide Edip Adivar (1884-1964), edebî kariyerinin bir döneminde "Halide Salih" veya "Salih Zeki" mahlası ile eserlerini yazmıştır. Kadınların özel ve kamusal alanlardaki mücadelesi, kadınların eğitimi ve kadınların yazarlık ve kamusal görünürlük konularında yaşadığı engeller Adivar'ın kariyerinin temelini oluşturmuştur (Kantar ve Özpınar, 2024). Aldığı eğitim ve entelektüel birikimi sayesinde Adivar, kadın yazar olarak adını doğrudan kullanmak yerine "Halide Salih" takma adını hem kişisel güvenliği hem de yazılarının daha çok ciddiye

alınmasını sağlamak adına kullanmıştır. Üstelik diğer kadın yazarlar gibi, eserlerinin geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması için Adivar stratejik olarak erkek ismi ile eserlerini yayınlamıştır. Bu sayede hem politik yönünü korumuş hem de toplumsal cinsiyetçi önyargılardan kurtulmuştur.

Erken 20. yüzyıl Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kadın yazarlara yönelik olumsuz tepkilerden dolayı birçok eleştiriye maruz kalan Halide Edip, kadının modernleşme sürecini ele alan özellikle *Handan* (1912), *Ateşten Gömlek* (1923), *Yeni Turan* (1912) ve *Sinekli Bakkal* (1936) romanlarından sonra muhafazakâr çevreler tarafından tepkiyle karşılaşmıştır (Kantar ve Özpınar, 2024). Bu eleştiriler, kadın yazar kimliğinin kabul görmesi önünde ciddi bir engel oluşturmuştur. Ancak, zamanla kendi adıyla yazmaya başlayan Adivar, bu sayede erkekler tarafından yönetilen edebiyat dünyasına savaşı açmış ve Türk edebiyatının öncü bir isim haline gelmiştir. 1926 yılından itibaren yurt dışında yaşadığı süre boyunca verdiği konferanslar, İngilizceden Türkçeye yaptığı çeviriler ve Türk kültürüne katkı sağladığı eserler sayesinde dış ülkelerde en çok tanınan Türk yazarı olmuştur.

Osmanlı tarihinin son dönemlerine denk gelen yazarlık kariyerine “Emine Vahide” takma adı ile başlayan Emine Semiye Önyasa (1864-1944), öğretmen olarak kız çocuklarını yetiştirmiş, politikada etkin yer almış ve gazete ve dergilerde kadın sorunlarına değindiği yazılar yazmıştır. Meşrutiyet döneminin tanınmış yazarlarından olan Emine Semiye, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ve Fatma Aliye Hanım'ın küçük kardeşidir. Kendini yetiştirmiş ve iyi eğitim almış olan Emine Semiye, öğretmenlik yapmış, İttihat ve Terakki Fırkasında görev almış, yardım dernekleri kurmuş ve önemli gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır (Toros, 1992, s. 212).

Yazılarında “Emine Vahide”, “Semiye bint-i Cevdet” veya “Emine Semiye bint-i Cevdet” adlarını kullanmış olan Emine Semiye, ayrıca politik yazılarını da kimliğini gizlemek için “Muallime-i Nasûha” veya “Nasfet bint-i Ahmet” takma adlarıyla yazmıştır. Yazar, *Muallime* (1899), *Bikes* (1898), *Sefâlet* (1901) ve *Gayyâ Kuyusu* (1902) adlı eserlerinde kadın eğitime ve aydınlanmasına katkıda bulunmuştur (Kurnaz, 1996, s. 194-195). Batı kültürü ve Osmanlı kültürünü sentezlemeyi amaçlamış olan Emine Semiye, Atatürk devrimlerine içtenlikle bağlı bir aydın kadındı (Emine Semiye, 1927, s. 3).

Evliliğinde eşi tarafından edebî hayattan uzak durmak zorunda kalan Fatma Aliye Hanım (1862-1936), yazmaya 1889 yılında Georges Ohnet'in *Volonté* adlı romanını *Meram* adıyla çevirmiş, Jane Austen gibi, eseri “Bir Hanım” imzasıyla yayımlamıştır (Yalçın, 2012). İlk çevirisinden sonra, Fatma Aliye Hanım, “Mütercime-i Meram” takma adını kullanmıştır. Kadın yazar olarak kimliğini korumak ve erkelerin önyargılarından kurtulmak için kullandığı takma adını yazarlık kariyeri ilerledikçe bırakıp kendi adını kullanmaya başlamıştır.

Fatma Aliye Topuz, hem dönemin ataerkil toplumsal yapısına uymak hem de kendi ailesini korumak adına takma ad kullanmıştır (Argunşah, 1994). Daha sonra Ahmet Mithat Efendi ile kaleme aldığı *Hayal ve Hakikat* (1891) adlı romanda da başlangıçta kimliğini kısmen geri planda tutmuş, ama kendini kanıtladıkça kimliğini açığa çıkarmıştır. Fatma Aliye'nin müstear kullanımının esas nedenlerinden biri de eleştirmenlerin eserlerini fazla duygusal veya kadınsı bulması riskine karşı temkinli olmasıdır. Yazın hayatının sonlarına doğru, *Muhadarat* (1892) romanında, kadınların eğitim, evlilik ve ekonomik bağımsızlık konularını kendi kimliği ile tartışmıştır (Okay, 2002). Bu bağlamda onun yazarlık serüveni, kadınların, edebî kanona önce kendilerini koruyarak girdiklerini, ardından edebî ortamda kabul görünce gerçek kimlikleriyle kamusal alanda yer aldıklarını gösterir. Osmanlı İmparatorluğu'nun modern Türk kadın yazarlarından biri olan Fatma Aliye Topuz, eserlerinde, kadının bireyselliği ve özgürlüğü, kamusal ve özel alanda görünürlüğü, evlilik ve kadının eğitimi gibi konuları ele almıştır (Kurnaz, 2019). Osmanlı toplumunda kadınlara mahrem olarak kabul edilen alanlardan biri de edebî hayattı ve kadınların yazarlık yapması hoş karşılanmıyor olsa da Fatma Aliye Hanım cesur kalem ile Türk edebiyatında öne çıkmıştır (Parla, 2004).

Asıl adı Hatice Saadet Baraner olan Suat Derviş (1905-1972), yazınsal hayatta “Hezeyan” (1926) adlı şiiri ile tanınmıştır (Körpe, 2001). Profesör bir baba ve sarayda büyümüş bir annenin çocuğu olarak büyüyen Hatice Saadet, Nazım Hikmet'in de aralarında bulunduğu entelektüel bir çevrede rahat bir hayat yaşamıştır. Daha 16 yaşında yayınlattığı *Kara Kitap* (1921) eserinin ardından sayısız roman ve hikâye yazmış, muhabir olarak Avrupa'ya gitmiş ve önemli konferanslara katılmıştır. Düşüncelerini özgür bir şekilde ifade edebilmek ve yayın engellemelerinden kurtulmak adına Derviş, takma adları sayesinde özgürce eser üretme şansına sahip olmuştur (Berktaş, 2003). Derviş (1936), kadın yazarlara yöneltilen eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir: “... en müthiş hakaret olarak bana, “bu kadın” diye hitap ediliyor... Biz saçı uzun akıllı kısa kadınların erkekleşmeden evvel büyük davalara karışamayacaklarını,

onların akılsız olduklarını biliriz... Evet, baylar, ben kadını, ben kadın olmaktan utanmıyorum” (s. 21).

“Kimsenin karısı olarak yâd edilemem” ve “kadın olmaktan utanmıyorum, yazar olmakla da iftihar ediyorum” diyen Suat Derviş, Cumhuriyet’in bile ilan edilmediği bir dönemde genç bir kızken gazetecilik yapmış ve büyük bir cesaret örneği olmuştur: “...yalnızca formel, dışsal biçimlerle ilgili bir cesaret değil, yaşamın her alanında gözünü kırmadan başkaldırabilme, verili olanı sorgulama ve kendisi olabilme cesaretidir bu ve bu anlamda hapislere girmeyi göze almanın epey ötesinde bir şeydir” (Berktaş, 2003, s. 19). Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Reşat Fuat Baraner ile evlendikten sonra Hatice Saadet Baraner olmuştur. *Fosforlu Cevriye*, *Zeynep İçin* ve *Çılgın Gibi* romanlarının yazarı Derviş, bir toplantıda Reşat Fuat Baraner’in eşi olarak tanıtılmasına şu şekilde karşı çıkmıştır: “Hayır. Ben, yazar Suat Derviş’im” (Behmoaras, 2008, s. 277). Bu bağlamda, Suat Derviş’in bu duruşu birçok isimsiz kadın yazara cesaret niteliindedir.

Sonuç olarak, 19. yüzyılda Türk ve Batı edebiyatında birçok kadın yazar, bazı ortak sebeplerden dolayı kendi isimlerini kullanmaktan çekinmişlerdir. Ancak, bu durum yazarlık kariyerlerinin belirli bir döneminde gerçek isimlerini açıklamaları ile kanonda ciddiye alınmalarını ve dünya edebiyatlarında önemli konumlara gelmelerini de sağlamıştır. Türk ve Batı edebiyatı arasında belirgin farklar da dikkat çekmektedir. Batı edebiyatında kadın yazarların anonimlik veya erkek takma ad kullanımı daha çok edebî kanonda ciddiye alınma ve piyasa koşullarına uyum sağlama amacı taşıırken Türk kültüründe, bu durum, yalnızca edebî değil aynı zamanda toplumsal, ahlaki ve politik baskılarla da doğrudan ilişkilidir. Batı’da eleştirel tepkiler daha çok estetik ve “kadınsı yazı” tartışmaları üzerinden şekillenirken, Türk edebiyatında kadınlar için yazarlık toplumsal rol ihlali olarak değerlendirilmiş ve daha katı sosyal denetim mekanizmaları öne çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda bu çalışmada adı geçen yazarlar, kullandıkları takma adlar veya mahlaslar, kimliklerini gizleme sebepleri ve gerçek kimliklerini ne zaman ve neden açıkladıklarına dair bilgiler mevcuttur:

Tablo 1. Kimliklerini gizleyen kadın yazarların takma adları veya mahlasları, kimliklerini gizleme sebepleri ve gerçek kimliklerini ne zaman ve neden açıkladıklarına dair bilgiler

Yazarlar	Kullandığı Takma Ad(lar)	Kimliğini Gizleme Gereçesi	Gerçek Kimliğini Açıklama Zamanı / Şekli
Charlotte Brontë	Currer Bell	Kadın yazarların ciddiye alınmaması; cinsiyet önyargısı, kişisel tanıtımdan kaçınma	7 Temmuz 1848’de kamuoyuna açıklama
Emily Brontë	Ellis Bell	Kadın kimliğiyle yayımlanmanın dezavantajı; cinsiyet önyargısı	1848’de kimliği açıklanmıştır
Anne Brontë	Acton Bell	Cinsiyet temelli önyargılardan korunma	1848’de kimliği açıklanmıştır
Louisa May Alcott	A. M. Barnard; anonim, V.V.	Ailesini geçindirme; edebî itibarını koruma, ataerkil piyasa koşulları	1868’de <i>Little Women</i> ’ı kendi adıyla yayımlamıştır
Jane Austen	A Lady (Bir Hanımefendi Tarafından)	Kadın yazarlara sınırlı haklar; aile statüsünü koruma, anonim yayın zorunluluğu	1818’de kardeşi Henry tarafından açıklanmıştır
George Eliot (Mary Ann Evans)	George Eliot	Kadın eserlerinin küçümsenmesini önleme; özel yaşam kaynaklı önyargılar	Kısa sürede gerçek kimliği ortaya çıkmıştır
Elizabeth Gaskell	Cotton Mather Mills; Bayan Gaskell	Viktorya dönemi cinsiyetçi eleştiriler	Zamanla kendi adıyla kabul görmüştür
Halide Edip Adıvar	Halide Salih; Salih Zeki	Politik güvenlik; eserlerin ciddiye alınması, toplumsal önyargılar	1920’lerden itibaren kendi adıyla yayımlamıştır
Emine Semiye	Emine Vahide; Muallime-i Nasûha; Nasfet bint-i Ahmet	Politik yazılarda kimlik gizleme; kadın sorunlarını rahatça dile getirme	Zamanla gerçek kimliği bilinir hâle gelmiştir
Fatma Aliye Topuz	Bir Hanım; Mütercime-i Meram	Aileyi koruma; ataerkil yapı, eserlerin kadınsı görülme riski	Kariyeri ilerledikçe kendi adını kullanmıştır

Suat Derviş (Hatice Saadet Baraner)	Çeşitli takma adlar	Yayın engellerinden kurtulma; düşüncelerini özgürce ifade etme	Kamusal alanda kimliğini açıkça sahiplenmiştir
-------------------------------------	---------------------	--	--

Tablo 1'deki veriler, Türk ve Batı edebiyatındaki kadın yazarların kimlik gizleme pratiklerinin büyük ölçüde ortak yapısal nedenlere dayandığını göstermektedir. Her iki bağlamda da kadın yazarlar, cinsiyet temelli önyargılar, yayınevlerinin ayrımcı tutumları ve eleştirilenlerin küçümseyici söylemleri nedeniyle eserlerini anonim ya da takma adlarla yayımlamak zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, Batı edebiyatında kimlik gizleme daha çok edebî kanonda ciddiye alınma ve piyasa koşullarına uyum sağlama amacı taşırken; Türk edebiyatında bu durum, ek olarak toplumsal normlar, aile yapısı ve politik baskılarla daha doğrudan ilişkilidir. Ayrıca Batı'daki kadın yazarların kimliklerini açıklama süreçleri daha erken ve bireysel bir edebî kabul ile ilişkilirken, Türk edebiyatında bu süreç çoğunlukla toplumsal dönüşümler ve modernleşme hareketleriyle paralel ilerlemiştir. Bu yönüyle tablo, kadın yazarların görünürlük mücadelesinin evrensel bir sorun olmakla birlikte, kültürel bağlama göre farklılaşan dinamiklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Eril ideolojinin dayattığı kurallara rağmen yazarlık hevesinden vaz geçmeyen kadın yazarlar, tarih boyunca toplumsal ve bireysel eleştirilere maruz kalmışlardır. Kadınların yazma eylemi, çoğu zaman “özel alanın ihlali” olarak görülmüş ve edebiyat çevresinden dışlanmışlardır. Ataerkil düzene sahip 18. ve 19. yüzyıl Türk ve Batı kültüründe düzene isyan eden kadın yazarlar hem eleştirilerden kurtulmak hem de kadın okuyuculara ulaşabilmek adına eserlerini bazen takma adlarla bazen de anonim yayımlamak zorunda kalmışlardır. Gerçek kimliklerini gizlemek zorunda kalan kadın yazarların mücadelesini anlatan bu çalışmada, Türk ve Batı edebiyatının önemli kadın yazarlarının ortak mücadelesi ele alınmıştır. Analiz için seçilen Brontë kardeşler, Jane Austen, Elizabeth Gaskell, Louisa May Alcott, George Eliot, Emine Semiye Önasya, Fatma Aliye Topuz, Suat Derviş ve Halide Edip Adıvar, erkek takma adlar veya anonim olarak başladıkları kariyerlerine gerçek kimliklerini açıklayarak devam etmişlerdir.

Çalışmanın ilk bölümünü oluşturan “kadın edebiyatı”, yalnızca kadınlar tarafından kaleme alınmış eserleri değil, aynı zamanda eril ideoloji altında bastırılmış, ötekileştirilmiş ve ikincilleştirilmiş kadınların tecrübelerinin estetik ve söylemsel temsillerini yansıtan eleştirel bir alandır. Bu sebeple, kadın edebiyatı, tarihsel, ideolojik ve kültürel bağlamlar çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusuna da odaklanır. “Kadın doğulmaz, kadın olunur” söyleminin yer aldığı Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cinsiyet* (Le Deuxième Sexe) (1949) adlı eseri, Elaine Showalter'ın kadın dili ve üslubu üzerine geliştirilen “gynocriticism” terimi, Sandra Gilbert ve Susan Gubar'ın “evdeki melek” kavramını sarsan ve kanonda patriyarkal düzeni eleştiren fikirleri, Virginia Woolf'un kadın yazarların entelektüel ve yaratıcı özgürlüğe ulaşma ideali ve Hélène Cixous'nun kadın dili (écriture féminine) kuramı kadın edebiyatının temellerini oluşturmaktadır.

Aydınlanma Dönemi, Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali ve toplumsal reformlara rağmen, 19. yüzyılda kadın yazarlar, tevazu, eleştiri korkusu ve yayınevlerinin tutumu yüzünden kimliklerini gizleyerek veya adlarını değiştirerek okuyucuları ile buluşmak zorunda kalmışlardır. Farklı dönemlere ve gruplara ayrılrsa da kadın edebiyatı üç tarihsel döneme ayrılır: “Kadınsı Dönem”, “Feminist Dönem” ve “Kadın Dönemi” (Showalter, 2004, s. 3). “Kadınsı Dönem”, 1840-1880 arasına denk gelir ve bu dönemde kadın yazarların erkek yazarları taklit ettiklerine inanılır. 1880-1920 arasındaki “Feminist Dönem” ise kadın yazarların ikincil konuma isyan etmeye başladıkları süreçtir. 1920 sonrası “Kadın Dönemi”, kadın edebiyatının doğuşu olarak adlandırılır.

Kadın yazarlar, bazen kişisel ve ailevi sebeplerden bazen de toplumsal baskılardan dolayı Batı edebiyatında özellikle 19. yüzyılda kimliklerini gizlemişlerdir. Charlotte Brontë (Currer Bell), Emily Brontë (Ellis), Anne Brontë (Acton), Louisa May Alcott (A. M. Barnard), Jane Austen (Bir Leydi/Kadın), Elizabeth Gaskell (Bayan Gaskell) ve Mary Ann Evans (George Eliot) erkeklere özgü isimler, takma adlar veya mahlas ile kanonda yer alabilmişlerdir. Benzer şekilde, Türk edebiyatından, Halide Edip Adıvar (Halide Salih-Salih Zeki), Emine Semiye Önasya (Emine Vahide), Fatma Aliye Topuz (Bir Hanım) ve Hatice Saadet Baraner (Suat Derviş) takma adlar ile kimliklerini saklamışlardır. Analizde, her iki kültürde de kadın yazarların özel hayatlarını ve ailelerini korumak, yayınevlerinin önyargılarını kırmak, kanondaki eril ideolojinin haksız söylem ve eleştirilerden sakınmak adına kimliklerini yazarlık serüveninin başında

gizledikleri sonucuna varılmıştır. Ancak, adı geçen yazarların en önemli ortak noktası kariyerlerinin ortasında kimliklerini gururla açıklamaları ve topluma örnek teşkil etmeleridir. Kadın yazarların kimlik mücadelesi, takma ad kullanan kadın yazarlar ve kadın yazınında anonimlik üzerine çoğunlukla ulusal bağlamda akademik çalışmalar bulunmaktadır.

Türk ve Batı edebiyatı arasındaki en önemli fark, kadın yazarların takma ad kullanma sebepleridir. Batı edebiyatında kadın yazarlar, dönemin piyasa koşullarına uyum sağlamak ve eleştirmenler tarafından ciddiye alınmak adına eserlerini anonim veya erkek takma adları ile yayınlamışlardır. Ancak, Osmanlı-Türk bağlamında, toplumsal, ahlaki ve politik baskılar yüzünden kadın yazarlar kimliklerini saklamak zorunda kalmışlardır. Bu yönüyle Türk bağlamı, daha katı normlar ve çok katmanlı baskı biçimleri ile Batı'dan ayrılmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma, yalnızca tarihsel bir inceleme değil, kadın edebiyatı çerçevesinde karşılaştırmalı bir okuma önerisi sunarak gelecek çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Argunşah, H. (1994). *Fatma Aliye Hanım: Hayatı ve eserleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ashton, R. (1996). *George Eliot: Bir hayat*. Hamish Hamilton.
- Barker, J. (1995). *The Brontës*. Phoenix Press.
- Beauvoir, S. (2025). *İkinci Cinsiyet* (G. Acar Savran, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Behmoaras, L. (2008). *Suat Derviş: Efsane bir kadın ve dönemi*. Remzi Kitabevi.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*. Metis.
- Browning, O. (1892). *Life of George Eliot*. Walter Scott, Ltd.
- Buzwell, G. (2020). *Women writers, anonymity, and pseudonyms*. The British Library.
<https://www.britishlibrary.cn/en/articles/women-writers-anonymity-and-pseudonyms/> Erişim tarihi: 04/02/2026
- Casey, E. M. (1996). Edging women out? Reviews of women novelists in the Athenaeum 1860-1900. *Victorian Studies*, 39(2), 151-171.
- Chapman, A. (1999). *Elizabeth Gaskell: Mary Barton & North and South*. Icon Books.
- Cihan, E. Z. (2017). *Türk kültür ve modernleşmesinde kadın ve eğitimi* [Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi].
- Cixous, H. (1976). The laugh of the Medusa. *Signs*, 1(4), 875-893.
- Copeland, E., & McMaster, J. (Eds.). (1997). *The Cambridge Companion to Jane Austen*. Cambridge University Press.
- Cross, J. W. (Ed.). (1885). *George Eliot'ın mektuplarında ve günlüklerinde anlatılan hayatı*. William Blackwood and Sons.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı kadın hareketi*. Metis.
- Derviş, S. (1936). Namık Kemal'i bir tarafa bırakalım iktidarınız varsa ilmi münakaşaya geçelim. K. Tahir, S. Derviş, & A. Cevat (Eds.), *1936 modeli gençler ve zavallı Peyami Safa* içinde (s. 20-25). Selamet.
- Elbert, S. (1984). *A hunger for home: Louisa May Alcott and Little Women*. Temple University Press.
- Emine Semiye. (1927). Feminizm ne demektir? *İzler*, 25, 1-3.
- Gilbert, S. M., & Gubar, S. (1980). *The madwoman in the attic: The woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. Yale University Press.
- Glen, H. (2002). *The Cambridge companion to the Brontës*. Cambridge University Press.

- Hardy, B. (2006). *George Eliot: Bir eleştirmenin biyografisi*. Continuum.
- Hoeveler, D. L., & Morse, D. D. (2017). *Time, space and place in Charlotte Brontë*. Routledge.
- Irvine, R. (2005). *Jane Austen*. Routledge.
- James, H. (1908). *Partial portraits*. Macmillan.
- Johnson, C. L. (1988). *Jane Austen: Women, politics, and the novel*. University of Chicago Press.
- Kantar, G. & Özpınar, K. (2024). The Contribution of Halide Edib Adivar to the Development of the Women's Movement in Türkiye and Her Influence in the Context of Gender Equality *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2024(2), 141-151. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4106090>
- Karaaslan, Ü. (2015). *19. yüzyılda Batı'da kadın hakları hareketinin tarihsel gelişimi* [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi].
- Karl, F. R. (1995). *George Eliot: Bir yüzyılın sesi*. Norton.
- Konan, B. (2011). Türk kadınının siyasi hakları kazanma süreci. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1), 157-174.
- Körpe, O. (2001). *Suat Derviş'in hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerine bir inceleme* [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet döneminde Türk kadını*. MEB Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2019). *Osmanlı kadın yazarları ve toplumsal dönüşüm*. Akçağ Yayınları.
- Looser, D. (2017). *The making of Jane Austen*. Johns Hopkins University Press.
- MacCarthy, A. (2010). Foreword. In A. Dinsdale, S. Lacock, & J. Akhurst (Eds.), *Brontë relics: A collection history*. The Brontë Society.
- Matus, J. L. (2007). *The Cambridge companion to Elizabeth Gaskell*. Cambridge University Press.
- Okay, O. (2002). *Batı medeniyeti karşısında Ahmet Mithat Efendi*. Dergâh Yayınları.
- Orr, L. (2011). Genre labels on the title pages of English fiction, 1660-1800. *Philological Quarterly*, 90(1), 67-95.
- Parla, J. (2004). *Kadın ve modernite: Osmanlı romanında kadın kimliği*. İletişim.
- Patmore, C. (1854). *The angel in the house*. Project Gutenberg.
<https://www.gutenberg.org/files/4099/4099-h/4099-h.htm>
- Pearl, L. B. (2000). From Mary Barton to North and South: Progress or decline for women? *Victorian Literature and Culture*, 28, 345-358.
- Raven, J. (2003). The anonymous novel in Britain and Ireland, 1750-1830. R. J. Griffin (Ed.), *Faces of anonymity* içinde (pp. 141-166). Palgrave.
- Rostenberg, L. (1943). Some anonymous and pseudonymous thrillers of Louisa M. Alcott. *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 37, 131-140.
- Showalter, E. (2004). *A literature of their own: British women novelists from Brontë to Lessing*. Princeton University Press.
- Southey, R. (1837, March 12). *Letter to Charlotte Brontë*. British Library.
<https://www.bl.uk/collection-items/letter-from-robert-southey-to-charlotte-bronte-12-march-1837>
- Stokes, C. (2022). Pseudonymous was a woman: Pen names, Louisa May Alcott, and feme covert. *Legacy: A Journal of American Women Writers*, 39(2), 44-67. <https://doi.org/10.1353/leg.2022.a904360>
- Stoneman, P. (1987). *Elizabeth Gaskell*. Indiana University Press.

Sutherland, K. (2005). *Jane Austen's textual lives: From Aeschylus to Bollywood*. Oxford University Press.

Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve siyasal-toplumsal hayat*. Birikim Yayınları.

Toros, T. (1992). *Mazi cenneti*. İletişim.

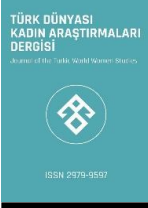
Vicinus, M. (1972). *Suffer and be still: Women in the Victorian age*. Indiana University Press.

Woolf, V. (1931). *Professions for women*. Hogarth Press.

Woolf, V. (1992). *Kendine ait bir oda* (S. Öncü, Çev.). İletişim. (Original work published 1929)

Yalçın, A. (2012). *Siyasal ve sosyal değişimler açısından Cumhuriyet dönemi Türk romanı (1920–1946)*. Akçağ Yayınları.

Zihnioglu, Y. (2003). *Kadinsız inkılap*. Metis.

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF TURKIC WORLD WOMEN STUDIES

Dergi web sayfası: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>
Journal homepage: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>

Doi: 10.5281/zenodo.19241227

Derleme Makalesi • Review Article

Dijitalleşmenin Kadınların Siyasal ve Toplumsal Katılımına Etkileri*

The Effects of Digitalization on Women's Political and Social Participation

Gülben ÇELİK BOZKAYA¹

Özet

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan yapısal dönüşüm, siyasal ve toplumsal katılım pratiklerini yeniden tanımlamakta ve kamusal alanın işleyişini köklü biçimde etkilemektedir. Bu bağlamda dijitalleşme, kadınların siyasal ve toplumsal katılımına ilişkin mevcut dinamikleri dönüştüren temel bir etken olarak öne çıkmaktadır. Dijital araçların yaygınlaşması, kadınların siyasal süreçlere erişimini kolaylaştırarak katılım biçimlerinin çeşitlenmesine ve kamusal görünürlüğüne artmasına olanak sağlamaktadır. Dijital platformlar, kadınların siyasal taleplerini ifade etmeleri, kolektif eylem biçimleri geliştirmeleri ve alternatif kamusal alanlar inşa etmeleri açısından işlevsel bir zemin sunmaktadır.

Bununla birlikte dijital katılım süreçleri, erişim eşitsizlikleri, dijital şiddet ve çevrimiçi ayrımcılık gibi toplumsal cinsiyet temelli sorunların yeniden üretildiği alanlar olarak da dikkat çekmektedir. Dijitalleşmenin kadınların güçlenmesi üzerindeki etkileri, bu ikili yapı içerisinde değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir olguya işaret etmektedir. Bu çerçevede dijitalleşme, kadınların bilgiye erişimini, kamusal alanda temsilini ve kolektif hareket kapasitesini artırma potansiyeline sahip olmakla birlikte, yapısal eşitsizliklerden bağımsız bir süreç olarak ele alınmamaktadır. Çalışma, dijitalleşme, toplumsal cinsiyet ve katılım ilişkisini kuramsal bir perspektifle ele alarak, kadınların siyasal ve toplumsal konumunun dönüşümüne ilişkin literatüre bütüncül bir değerlendirme sunmakta ve alana literatüre gelecekteki akademik çalışmalar için kavramsal bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Kadınların Siyasal Katılımı, Toplumsal Katılım, Dijital Medya, Toplumsal Cinsiyet.

Abstract

Structural transformations in information and communication technologies have fundamentally redefined the practices of political and social participation, profoundly affecting the functioning of the public sphere. Within this context, digitalization emerges as a critical factor reshaping the existing dynamics of women's political and social participation. The widespread adoption of digital tools facilitates women's access to political processes, enabling diversified forms of engagement and increasing public visibility. Digital platforms provide functional spaces for expressing political demands, developing collective action strategies, and constructing alternative public spheres.

However, digital participation processes also represent domains in which gender-based inequalities—such as disparities in access, digital harassment, and online discrimination—are reproduced. The

effects of digitalization on women's empowerment thus point to a multidimensional phenomenon that must be analyzed within this dual framework. While digitalization has the potential to enhance women's access to information, representation in public spaces, and collective mobilization capacities, it cannot be understood independently of structural inequalities. This study examines the relationship between digitalization, gender, and participation from a theoretical perspective, offering a comprehensive assessment of the transformation of women's political and social positions and establishing a conceptual foundation for future academic research.

Keywords: Digitalization, Women's Political Participation, Social Participation, Digital Media, Gender.

* Makale gelişi tarihi / Received date: 15.12.2025 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

¹ Dr., Şanlıurfa, Türkiye. gulben_celik63@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0002-8840-3175

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı dönüşüm, siyasal ve toplumsal katılımın biçim ve içeriklerini köklü biçimde dönüştürmüş ve kamusal alanın işleyişini yeniden şekillendirmiştir. Dijitalleşme, bireylerin ve toplumsal grupların siyasal süreçlere erişimini kolaylaştıran ve bu süreçleri dönüştüren çok boyutlu bir olgu olarak öne çıkmaktadır (Castells, 2010). Özellikle kadınlar açısından değerlendirildiğinde, dijital araçlar yalnızca bilgiye erişim ve örgütlenme olanaklarını artırmakla kalmamış, aynı zamanda geleneksel olarak sınırlı olan kamusal görünürlüğü güçlendiren bir araç olarak işlev görmüştür (Van Dijk, 2020). Kadınların siyasal ve toplumsal katılımı tarihsel olarak sosyal, kültürel ve ekonomik engellerle sınırlanmış olup, bu engeller kamusal alanın erkek egemen normları ve toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel dağılımından kaynaklanmaktadır (Inglehart ve Norris, 2003). Dijitalleşme süreci, kadınların bu engelleri aşmasını mümkün kılan yeni katılım biçimleri sunmakta, sosyal medya platformları, çevrimiçi kampanyalar ve dijital aktivizm gibi araçlar kadınların siyasal taleplerini ifade etmelerine, kolektif hareketler geliştirmelerine ve alternatif kamusal alanlar oluşturmalarına imkân tanımaktadır (Tufekci, 2017). Buna karşın dijitalleşme süreçlerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmadığı, dijital okuryazarlık farkları, ekonomik kaynaklara erişim yetersizliği, çevrimiçi taciz ve dijital şiddet gibi engellerin kadınların katılımını sınırladığı görülmektedir (Norris, 2001; Van Dijk, 2020). Akademik literatürde dijitalleşmenin kadınların siyasal ve toplumsal katılımına etkisi üzerine yapılan çalışmalar, bir yandan dijital araçların erişim ve görünürlük açısından sağladığı olumlu etkileri, diğer yandan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dijital ortamda yeniden üretilebilme olasılığını vurgulamaktadır (Howard, 2010; Coleman, 2013). Bu çalışma, dijitalleşme, toplumsal cinsiyet ve katılım ilişkisini bütüncül bir perspektifle ele alarak, kadınların siyasal ve toplumsal konumunun dönüşümüne dair kuramsal bir değerlendirme sunmayı amaçlamakta olup, analizini beş tematik başlık çerçevesinde gerçekleştirmektedir: Dijitalleşme ve Siyasal Katılım Kavramı; Dijital Platformlar Üzerinden Kadınların Siyasal Katılımı; Kadınların Toplumsal Katılımında Dijital Medyanın Rolü; Dijital Katılım Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri; Dijitalleşmenin Kadınların Güçlenmesi Üzerindeki Etkileri. Çalışma, dijitalleşme ile kadınların siyasal ve toplumsal katılımı arasındaki ilişkiyi sadece toplumsal eşitlik perspektifinden değil, aynı zamanda demokratik katılımın güçlendirilmesi ve kamusal alanın kapsayıcılığının artırılması açısından da stratejik bir önemle ele almaktadır.

1. Dijitalleşme ve Siyasal Katılım Kavramı

Dijitalleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkisiyle birlikte siyasal alanı da derinden etkilemektedir. İnternetin ve dijital platformların yaygınlaşması, siyasal iletişim biçimlerini değiştirmiş; bireylerin siyasal bilgiye erişim yollarını çeşitlendirmiş ve siyasal katılım pratiklerini yeniden tanımlamıştır. Bu dönüşüm, siyasal sürece katılımı geleneksel engellerle karşılaşan toplumsal gruplar açısından yeni imkânlar yaratmaktadır. Kadınlar, bu dönüşümden etkilenen ve dijital alan aracılığıyla görünürlük kazanan gruplar arasında önemli bir yere sahiptir. Siyasal katılım, bireylerin siyasal karar alma süreçlerini etkilemeye yönelik davranış ve faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır. Bu kapsam, yalnızca oy verme gibi geleneksel katılım biçimleriyle sınırlı olmayıp, siyasal kampanyalara destek verme, sivil toplum kuruluşlarında yer alma, protesto eylemlerine katılma ve siyasal söylem üretme gibi çok yönlü faaliyetleri içermektedir (Verba, Schlozman ve Brady, 1995). Dijitalleşme ile birlikte siyasal katılım, çevrimiçi ortamda gerçekleşen yeni pratiklerle genişlemiş ve siyasal alanın sınırları yeniden çizilmiştir.

Dijital siyasal katılım, bireylerin internet ve dijital iletişim araçları yoluyla siyasal süreçlere dahil olmalarını ifade etmektedir. Sosyal medya, çevrimiçi forumlar ve dijital kampanya platformları, siyasal aktörler ile yurttaşlar arasındaki etkileşimi artırmakta ve katılımın daha düşük maliyetle gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, özellikle kamusal alana katılımı toplumsal cinsiyet normları nedeniyle sınırlandırılan kadınlar açısından dikkat çekici bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Bennett ve Segerberg, 2013). Bu bağlamda dijital ortamlar, kadınların siyasal tartışmalara fiziksel mekân sınırlılıkları olmaksızın katılım sağlayabilmelerine olanak tanıyarak, geleneksel siyasal katılım kanallarında karşılaşılan yapısal engelleri kısmen aşmalarına katkıda bulunmaktadır.

Kadınların siyasal katılımı, tarihsel süreç boyunca toplumsal cinsiyet temelli roller, ataerkil yapılar ve kamusal alan-özel alan ayrımı gibi faktörlerden etkilenmiştir. Geleneksel siyasal mekanizmalar içerisinde kadınların temsili sınırlı kalmış; karar alma süreçlerine erişimleri çoğu zaman dolaylı olmuştur. Dijitalleşme, bu sınırlılıkları kısmen aşan alternatif bir alan sunarak kadınların siyasal tartışmalara

katılımını kolaylaştırmıştır. Özellikle sosyal medya platformları, kadınların bireysel deneyimlerini kamusal alana taşıyabildikleri ve kolektif talepler etrafında örgütlenebildikleri mecralar haline gelmiştir (Castells, 2012). Dijital ortamda yürütülen siyasal katılım pratikleri, kadınların yalnızca siyasal aktörlerle etkileşimini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadına yönelik şiddet ve temsil sorunu gibi konuların siyasal gündeme taşınmasına da katkı sağlamaktadır. Dijital kampanyalar ve çevrimiçi farkındalık çalışmaları, bu sorunların görünürlüğünü artırarak kamuoyu oluşturulmasında etkili bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda dijitalleşme, kadınların siyasal alandaki özneleşme süreçlerini destekleyen bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte dijital siyasal katılımın tüm kadınlar için eşit fırsatlar sunduğunu söylemek güçtür. Dijital uçurum kavramı, teknolojiye erişim ve dijital okuryazarlık düzeylerindeki eşitsizlikleri ifade etmekte ve bu durum kadınların dijital siyasal katılımını doğrudan etkilemektedir. Eğitim, gelir düzeyi, yaş ve yaşanılan bölge gibi değişkenler, kadınların dijital araçları siyasal amaçlarla kullanabilme kapasitesini belirlemektedir (Norris, 2001). Bu nedenle dijitalleşmenin sunduğu olanakların etkili biçimde değerlendirilebilmesi, yapısal eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik politikalarla yakından ilişkilidir. Dijitalleşme ve siyasal katılım arasındaki ilişki, kadınların siyasal ve toplumsal hayattaki konumlarını yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Dijital alan, kadınların siyasal taleplerini dile getirebildikleri, örgütlenebildikleri ve kamusal tartışmalara dahil olabildikleri dinamik bir zemin sunmaktadır. Bu zemin, demokratik katılımın genişlemesi açısından önemli bir potansiyel taşımakta ve kadınların siyasal görünürlüğünü artıran bir etki yaratmaktadır.

2. Dijital Platformlar Üzerinden Kadınların Siyasal Katılımı

Dijital platformlar, son yıllarda kadınların siyasal ve toplumsal katılım biçimlerini önemli ölçüde dönüştürmüş ve çeşitlendirmiştir. Sosyal medya, çevrimiçi kampanya platformları ve dijital iletişim araçları, kadınların bireysel deneyimlerini görünür kılmalarına ve kolektif talepler etrafında örgütlenmelerine olanak sağlamaktadır; bu sayede geleneksel siyasal yapılar içinde sınırlı temsil imkânına sahip olan kadınlar için alternatif bir kamusal alan oluşmaktadır (Bennett ve Segerberg, 2013). Dijital medya, kişisel içerik üretimi aracılığıyla toplumsal taleplerin örgütlenmesini mümkün kılarak, siyasal katılımın yalnızca eylem düzeyinde değil, söylemsel ve simgesel boyutlarını da genişletmektedir.

Uluslararası düzeyde dijital platformlar üzerinden yürütülen kadın hareketleri, dijital siyasal katılımın toplumsal dönüşüm üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. 2017 yılında sosyal medya üzerinden yayılan #MeToo hareketi, kadınların cinsel taciz ve şiddet deneyimlerini kamusal alana taşıyarak küresel ölçekte toplumsal farkındalığın artmasına katkı sağlamıştır (Networked feminism vb.). Bu hareket, dijital platformlarda kadınların bireysel deneyimlerinin kolektif bir siyasal dile dönüştürülebileceğini göstermektedir. Ayrıca hashtag tabanlı kampanyalar, kadınların dijital ortamda görünürlüğünü artırmakta ve siyasal taleplerini geniş kitlelere ulaştırmaktadır (Hashtag activism, vb.). Türkiye bağlamında dijital platformlar, kadınların toplumsal ve siyasal taleplerini görünür kılmada kritik bir rol oynamaktadır. Sosyal medya üzerinde yürütülen feminist kampanyalar, kadınların bireysel deneyimlerini kolektif taleplerle birleştirerek dijital ortamda görünürlük kazanmalarını sağlamaktadır. Alikılıç ve Baş (2019), Türkiye’de dijital feminizm kapsamında sosyal medya hashtaglerinin kullanımını incelemiş ve bu uygulamaların kadınların siyasal farkındalığını ve toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerini güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Çalışma, hashtagler aracılığıyla yürütülen içeriklerin dijital kamusal alanda kadınların sesini duyurma kapasitesini artırdığını ve toplumsal cinsiyet odaklı tartışmaların yayılmasını sağladığını göstermektedir. Bu durum, dijital araçların kadınların siyasal farkındalıklarını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda kolektif hareketlerin ve örgütlenme süreçlerinin de desteklenmesini sağlayarak, toplumsal değişime katkıda bulunabileceğini göstermektedir.

Dijital platformlar üzerinden gerçekleşen siyasal katılım, çeşitli sınırlamalarla karşılaşabilmektedir. Çevrimiçi taciz ve nefret söylemi, kadınların dijital siyasal alandaki etkinliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Jane (2016), özellikle feminist söylemler nedeniyle kadınların çevrimiçi platformlarda cinsiyet temelli saldırılara maruz kaldığını ve bu durumun dijital katılım süreçlerini sınırlayabileceğini vurgulamaktadır. Bu durum, dijital platformların fırsatlar sunduğu kadar, riskler de barındırdığını göstermektedir. Kadınların dijital alanda etkin biçimde katılım gösterebilmesi, güvenli çevrim içi alanlara ve toplumsal cinsiyet odaklı politikaların desteklenmesine bağlıdır. Dijital siyasal katılımın etkili olabilmesi, dijital okuryazarlık ve teknolojiye erişim gibi yapısal faktörlerle doğrudan ilişkilidir. Norris (2001), teknolojiye erişimdeki eşitsizliklerin dijital siyasal katılımı sınırlayabileceğini ve sosyoekonomik faktörlerin—örneğin eğitim düzeyi, gelir ve yaş—kadınların dijital araçları siyasal

amaçlarla kullanabilme kapasitesini belirlediğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dijital platformlar kadınların siyasal katılımını dönüştüren ve güçlendiren önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır; sosyal medya ve çevrimiçi kampanyalar, kadınların bireysel deneyimlerini kolektif taleplere dönüştürmelerine, toplumsal farkındalık yaratmalarına ve geleneksel siyasal alanlarda sınırlı olan temsil olanaklarını aşmalarına imkân tanımaktadır. Ancak dijital katılımın etkili olabilmesi, çevrimiçi güvenlik önlemleri ve kapsayıcı dijital eşitlik politikaları ile desteklenmelidir

3. Kadınların Toplumsal Katılımında Dijital Medyanın Rolü

Dijital medya, kadınların toplumsal katılımını destekleyen araçlar arasında giderek merkezi bir konum kazanmaktadır. Sosyal medya platformları, bloglar ve çevrimiçi forumlar, kadınların yalnızca kendi deneyimlerini paylaşmalarını sağlamakla kalmayıp, toplumsal sorunlar etrafında örgütlenmelerine ve kolektif eylemler geliştirmelerine olanak tanımaktadır (Gurumurthy ve Chami, 2019). Bu durum, özellikle geleneksel toplumsal katılım kanallarına erişimin sınırlı olduğu yerlerde kadınların seslerini duyurabilmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir.

Dünya genelinde farklı dijital platformlar, kadınların toplumsal katılımını çeşitli yollarla güçlendirmiştir. Örneğin Hindistan'da #BreakTheBias hareketi, kadınların iş yerinde ve kamusal alanda maruz kaldıkları cinsiyet temelli ayrımcılığı dijital ortamda görünür kılmalarına olanak sağlamıştır (Kaur, 2021). Benzer şekilde Brezilya'da kadınların çevrimiçi olarak oluşturduğu topluluklar, toplumsal şiddet ve güvenlik sorunlarına karşı kolektif farkındalık yaratmış ve yerel yöneticiler üzerinde politik baskı oluşturmuştur (Silva, 2020). Bu örnekler, dijital medyanın kadınların toplumsal sorunlara müdahil olmalarında bir katalizör işlevi gördüğünü göstermektedir.

Türkiye özelinde dijital medya, kadınların toplumsal katılımında farklı bir dinamizme sahiptir. Özellikle kadın sivil toplum kuruluşlarının ve yerel toplulukların çevrimiçi platformlarda yürüttükleri kampanyalar, toplumsal farkındalık yaratmakta ve kamu politikaları üzerinde dolaylı etki sağlamaktadır. Örneğin Kadın Emeği ve İstihdamı Platformu ve Kadın Koalisyonu gibi oluşumlar, sosyal medya aracılığıyla kadınların işgücü ve toplumsal hak taleplerini paylaşmalarına ve organize olmalarına olanak sağlamaktadır (Özkan ve Yalçın, 2022). Bu platformlar, dijital alanı yalnızca bilgilendirme amacıyla kullanmakla kalmayıp, kadınların karar alma süreçlerine katılımını artıracak kolektif eylem ve etkinlikler düzenlemektedir.

Dijital medya, kadınların toplumsal katılımını yalnızca görünürlük ve örgütlenme bağlamında değil, aynı zamanda eğitim ve farkındalık boyutunda da güçlendirmektedir. Örneğin, online eğitim ve bilgi paylaşım grupları aracılığıyla kadınlar toplumsal cinsiyet eşitliği, hukuki haklar ve siyasi süreçler hakkında bilgi edinmekte ve bu bilgileri kendi topluluklarında yaymaktadır (UN Women, 2021). Bu durum, dijital medyanın kadınların toplumsal kapasitesini artıran bir öğrenme ve paylaşım aracı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dijital ortamda kadınların toplumsal katılımını sınırlayan çeşitli engeller de bulunmaktadır. Dijital şiddet, siber taciz ve çevrimiçi nefret söylemi, kadınların dijital alanda aktif katılımını engelleyen önemli risklerdir. Örneğin, Latin Amerika'da kadın gazeteciler ve aktivistler, çevrimiçi tehdit ve tacizler nedeniyle sosyal medya kullanımlarını sınırlamak zorunda kalmıştır (AP News, 2025). Türkiye'de de benzer şekilde dijital ortamda kadınlara yönelik hakaret, taciz ve tehditler, kadınların toplumsal konulara müdahil olmasını zorlaştırmaktadır (UN Women, 2021). Bu durum, dijital katılımın avantajları kadar, güvenlik ve eşit erişim konularının da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Dijital medyanın kadınların toplumsal katılımındaki rolü, aynı zamanda küresel dayanışma ağlarını da güçlendirmektedir. Kadınlar, farklı ülkelerdeki benzer deneyimlerini dijital platformlarda paylaşarak kolektif bir bilinç ve hareketlilik yaratmaktadır. Örneğin, Mısır'da kadınların çevrimiçi olarak oluşturduğu topluluklar, toplumsal cinsiyet temelli şiddetle mücadele eden aktivistlerle uluslararası bağlantılar kurmuş ve bu sayede yerel politika değişikliklerine etki edebilmişlerdir (Gurumurthy ve Chami, 2019). Bu örnekler, dijital medya aracılığıyla kadınların yalnızca ulusal değil, küresel ölçekte de toplumsal katılım kapasitesinin arttığını göstermektedir. Bu perspektiften bakıldığında dijital medya kadınların toplumsal katılımını güçlendiren, örgütlenme ve bilgi paylaşımını hızlandıran ve ulusal ve uluslararası ölçekte kolektif hareketleri destekleyen önemli bir araçtır. Kadınların toplumsal sorunlara müdahil olmasını kolaylaştırması bakımından dijital platformlar, geleneksel katılım yöntemlerini tamamlayan ve yeni kamusal alanlar açan bir işlev görmektedir. Ancak dijital ortamın güvenliği ve erişim eşitliği konularının da ele alınması, kadınların sürdürülebilir toplumsal katılımı açısından kritik önem taşımaktadır.

4. Dijital Katılım Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri

Dijitalleşme, toplumsal katılım yollarını yeniden şekillendirirken, dijital platformlara erişim ve etkin katılımı toplumsal cinsiyet temelli farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu durum yalnızca internet altyapısına erişimle sınırlı olmayıp, dijital beceri, çevrimiçi güvenlik ve toplumsal normların kadınlar üzerindeki etkisini de kapsamaktadır. Özellikle düşük gelirli ve kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar, dijital altyapı ve beceri eksiklikleri nedeniyle çevrimiçi katılım fırsatlarından yeterince yararlanamamaktadır; bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dijital katılım süreçlerinde erişim, kullanım ve sosyal engeller boyutlarında nasıl belirginleştiğini göstermektedir (Peláez Sánchez ve Glasserman Morales, 2024). Bu durum, dijitalleşmenin sunduğu fırsatların etkili olabilmesi için yalnızca teknolojiye erişimin yeterli olmadığını, aynı zamanda toplumsal normlar, eğitim ve beceri farklılıklarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir. UNESCO (2021) verileri de dijital teknolojiye erişim ve kullanımda kadınların geride kaldığını ortaya koymakta ve bu eşitsizliğin yalnızca fiziksel erişimle sınırlı olmadığını, dijital araçları etkin biçimde kullanabilme becerisinde de kendini gösterdiğini vurgulamaktadır.

Dijital demokratik katılım bağlamında, kadınların çevrimiçi toplumsal katılımı ile ilgili cinsiyet farkları medyada içerik üretimi ve görünürlük açısından da ortaya çıkmaktadır. Eizmendi Iraola, Peña Fernández ve Morales i Gras (2025) TikTok ve YouTube gibi dijital platformlarda yaptıkları çalışmada, kadın içerik üreticilerin erkeklere göre daha düşük görünürlük ve etkileşim aldığını saptamış, bu durumun kadınların dijital kamu alanında seslerini duyurmada yapısal engellerle karşılaştığını gösterdiğini belirtmiştir.

Türkiye’de dijital katılım süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, özellikle genç kadınların dijital güvenlik ve çevrimiçi taciz konularında yaşadıkları sorunlarla somutlaşmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının maruz kaldığı nefret söylemi ve taciz, kadınların çevrimiçi etkileşimlerini sınırlamakta ve dijital platformlarda etkin katılımlarını zayıflatmaktadır (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2021). Örneğin Kadir Has Üniversitesi’nin (2023) araştırmasında, genç kadınların çevrimiçi tacize maruz kalma oranlarının erkek katılımcılara kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüş ve bu durum kadınların dijital katılım deneyimlerini sınırlayan bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

Dijital katılımı eğitim ve dijital beceri eksiklikleri de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştiren bir diğer faktördür. Saragih, Widodo ve Hasanah (2023), Endonezya örneğinde, dijital okuryazarlık farklarının kadınların bilgiye erişim ve içerik üretme kapasitesini sınırladığını göstermiştir. Türkiye’de yapılan araştırmalar da genç kadınların dijital beceri eğitimlerine erkeklere göre daha az erişebildiklerini ortaya koymaktadır (Türkiye Bilişim Vakfı [TBV], 2022). Bu durum, dijital katılımın sadece teknik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel boyutları olduğunu göstermektedir.

Dijital katılım süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bir diğer boyutu da dijital emek piyasalarıdır. Platform ekonomisinde kadınlar, çalışma koşulları ve gelir elde etme süreçlerinde toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan dezavantajlarla karşılaşmaktadır. Urhan (2022), dijital emek platformlarında kadınların erkeklere kıyasla daha düşük ücretler aldığını ve temsil açısından dezavantajlı olduklarını belirtmiştir. Türkiye’de kadınların dijital katılımını artırmak için sivil toplum ve eğitim girişimleri de yürütülmektedir. İstanbul Bilgi Üniversitesi (2023) tarafından yürütülen Dijital Kadın Akademisi programı, kadınlara dijital beceriler kazandırmayı, güvenli çevrimiçi davranış becerilerini geliştirmeyi ve toplumsal katılımlarını artırmayı amaçlamaktadır. Bu tür girişimler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini azaltmayı hedefleyen önemli stratejiler olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, dijital katılımı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi, yalnızca altyapı ve beceri eğitimleri ile sınırlı olmayıp, çevrimiçi güvenlik önlemleri, farkındalık kampanyaları ve kapsayıcı dijital politikalarla sağlanabilir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin dijitalleşme politikalarının temel hedefi olarak benimsenmesi, kadınların dijital katılım süreçlerinde karşılaştıkları engellerin azaltılmasına doğrudan katkı sunmaktadır.

5. Dijitalleşmenin Kadınların Güçlenmesi Üzerindeki Etkileri

Dijitalleşme, kadınların güçlenmesine fırsatlar sunmakta ve bilgi ile kaynaklara erişimi artırarak ekonomik, sosyal ve politik alanlardaki rollerini güçlendirmektedir (OECD, 2022; Yaman ve Çakıroğlu, 2025). Toplumsal cinsiyet normlarının kadınların kamusal alandaki katılımını sınırladığı bağlamlarda dijital araçlar, bu engelleri aşmada etkili bir araç olarak işlev görmektedir. Özellikle eğitim ve bilgiye erişim alanında dijital teknolojiler, kadınların güçlenmesini destekleyen kritik araçlar olarak öne çıkmaktadır; çevrimiçi eğitim programları ve dijital öğrenme platformları, kadınların mesleki bilgi ve

becerilerini artırmalarına, istihdam edilebilirliklerini geliştirmelerine ve kendi karar süreçlerinde daha etkin olmalarına imkân tanırken, esnek zaman ve mekân avantajları sayesinde öğrenme motivasyonlarını da güçlendirmektedir (Balkır ve Balkır Gülen, 2022). Bu durum, dijital araçların yalnızca bilgi aktarımı sağlamaktan öte, kadınların kendi öğrenme süreçlerini planlamalarına ve profesyonel gelişimlerini bağımsız şekilde yönetmelerine olanak tanıdığını göstermektedir. Böylece dijital eğitim platformları, kadınların ekonomik ve toplumsal karar alma süreçlerinde daha etkin rol almalarını destekleyen bir güçlendirici mekanizma olarak işlev görmektedir.

Ekonomik alanda dijitalleşme, kadın girişimcilerin ekonomik güçlenmesini ve gelir elde etme süreçlerini desteklemektedir; sosyal medya ve e ticaret platformları, kadınların ürünlerini geniş müşteri kitlelerine ulaştırmalarına ve yeni ekonomik fırsatlar yaratmalarına imkân tanımaktadır (PwC Türkiye, 2024; Ekonomim, 2025). Bu dijital araçlar özellikle evden üretim yapan kadınların aile bütçesine ek gelir sağlamasına, ürünlerini hem yerel hem uluslararası pazarlara açmalarına ve mikro ölçekli işletmelerden iş dünyasında daha görünür aktörler hâline gelmelerine katkı sunmaktadır (Ekonomim, 2025). Bu dijital araçlar özellikle evden üretim yapan kadınların aile bütçesine ek gelir sağlamasına ve mikro ölçekli işletmelerden iş dünyasında daha görünür aktörler hâline gelmelerine katkı sunmaktadır. Dijitalleşme yalnızca ekonomik fırsatlar yaratmakla kalmayıp, kadınların girişimcilik süreçlerinde daha bağımsız ve stratejik kararlar alabilmelerini de mümkün kılmaktadır; böylece dijital araçlar, ekonomik güçlenmenin ötesinde kadınların kendi işlerini yönetme ve toplumsal rollerini güçlendirme süreçlerine de destek olmaktadır.

Kadınların sosyal güçlenmesinde dijitalleşmenin etkisi de belirgindir. Sosyal medya ve çevrimiçi topluluklar, kadınların deneyimlerini paylaştığı, ağlar kurduğu ve dayanışma imkânları geliştirdiği alanlar olarak işlev görmektedir. Endonezya'nın kentsel bölgelerinde yapılan bir çalışmada, sosyal medya platformlarının kadınların annelik, ekonomik ve sivil katılım konularında bilgiye erişim, öz farkındalık ve toplumsal etkileşim gibi güçlenme süreçlerini kolaylaştırdığı saptanmıştır; aynı zamanda çalışmanın katılımcıları yanlış bilgi, siber taciz ve algoritmik önyargı gibi dijital risklerle de karşılaştıklarını belirtmişlerdir (Dwityas, Wahyuni ve Andarwati, 2025). Bu bulgu, dijital kamusal alanların kadınların sosyal bağlantılarını ve toplumsal katılımını artırma potansiyelini gösterirken, erişim eşitsizlikleri ve çevrimiçi güvenlik risklerinin kadınların dijital güçlenme süreçlerini sınırlayabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle, dijitalleşmenin sunduğu fırsatların sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesi için hem dijital okuryazarlığın güçlendirilmesi hem de çevrimiçi güvenliğin sağlanması gerektiği vurgulanabilir.

Türkiye bağlamında dijitalleşmenin kadınların güçlenmesindeki etkisi, devlet politikaları ve sivil toplum girişimleri aracılığıyla somutlaşmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2025). Dijitalleşmenin kadın girişimcilere yeni ekonomik fırsatlar sunduğunu ve toplumsal rollerini güçlendirdiğini belirtmektedir. Benzer şekilde sivil toplum ve akademik kurumlar, kadınların dijital platformlarda bilgi, deneyim ve strateji paylaşımını kolaylaştıran etkinlikler düzenlemektedir (Gedik Üniversitesi, 2024). Bu çerçevede, dijitalleşme yalnızca ekonomik ve toplumsal fırsatlar sağlamakla kalmayıp, kadınların bilgiye erişim, dayanışma ve stratejik karar alma süreçlerinde daha etkin rol oynamalarına da imkân tanımaktadır. Dijitalleşme, kadınların kamusal alan ve politika süreçlerine katılımını güçlendiren önemli bir araçtır (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP, 2025), dijital platformların kadınların seslerini duyurmalarına ve toplumsal farkındalık yaratmalarına olanak sağladığını vurgulamaktadır; buna karşın, dijital şiddet ve çevrimiçi taciz gibi riskler, kadınların güçlenme süreçlerini sınırlayabilmektedir. Bu durum, dijital araçların sağladığı fırsatların kadınların toplumsal ve politik etkinliğini artırmada önemli olduğunu gösterirken, aynı zamanda güvenli ve kapsayıcı dijital ortamların sağlanmasının önemini de ortaya koymaktadır.

Tüm bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, dijitalleşme kadınların güçlenmesi açısından çok boyutlu etkiler sunmaktadır. Dijital araçlar, bilgiye erişimden ekonomik katılıma, sosyal ağlardan politika süreçlerine kadar kadınların toplumsal rollerini güçlendiren fırsatlar yaratmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, dijital uçurum ve çevrimiçi riskler, bu fırsatların tam anlamıyla gerçekleştirilmesini engelleyebilir. Dolayısıyla, dijitalleşmenin kadınların güçlenmesinde sürdürülebilir bir etki yaratabilmesi için dijital okuryazarlık, kapsayıcı politikalar ve çevrimiçi güvenlik stratejilerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır (Yaman ve Çakıroğlu, 2025; UNDP, 2025). Bu çerçevede, dijitalleşme kadınların güçlenmesi için önemli fırsatlar sunsa da bu fırsatların etkili olabilmesi yalnızca teknolojiye erişimle sınırlı değildir; eşitlikçi politikaların uygulanması, güvenli dijital ortamların sağlanması ve toplumsal farkındalığın artırılması gibi sosyal ve kurumsal destek mekanizmaları da kritik bir rol oynamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Dijitalleşme, kadınların siyasal ve toplumsal katılımını güçlendiren çok boyutlu bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. İncelenen literatür ve Türkiye özelinde gerçekleştirilen gözlemler, dijital platformların kadınlara yalnızca seslerini duyurma imkânı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda kolektif örgütlenme ve toplumsal farkındalık yaratma konusunda da etkin araçlar olduğunu göstermektedir. Sosyal medya, çevrimiçi kampanyalar, bloglar ve dijital forumlar, kadınların deneyimlerini görünür kılmalarına ve bireysel sorunları toplumsal taleplerle birleştirerek politika gündemini şekillendirmelerine olanak tanımaktadır. Bu süreç, kadınların siyasal katılımını yalnızca eylemsel düzeyde değil, aynı zamanda söylemsel ve simgesel boyutlarda da genişletmektedir. Dolayısıyla dijital alan, kadınların toplumsal ve siyasal alanda özneleşmesine katkı sağlayan dinamik bir mecra olarak işlev görmektedir.

Bununla birlikte, dijitalleşmenin kadınlar için sunduğu fırsatlar, yapısal eşitsizliklerden bağımsız olarak ele alınamaz. Dijital uçurum, yani teknolojiye erişim ve dijital beceri farkları, kadınların dijital siyasal katılımını doğrudan sınırlayan temel bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Eğitim düzeyi, gelir seviyesi, yaş ve coğrafi konum gibi sosyoekonomik değişkenler, kadınların dijital araçları etkin biçimde kullanabilme kapasitelerini belirlemektedir. Dolayısıyla dijitalleşmenin sunduğu avantajlar, yalnızca fiziksel erişimle değil, aynı zamanda dijital okuryazarlık ve toplumsal farkındalık düzeyleri ile desteklendiğinde anlam kazanacaktır. Bu bağlamda, dijital katılımın sürdürülebilir ve kapsayıcı bir şekilde gerçekleşebilmesi için toplumsal cinsiyet perspektifiyle tasarlanmış politikalar büyük önem taşımaktadır.

Çevrimiçi taciz, nefret söylemi ve dijital şiddet gibi riskler de kadınların dijital katılımını sınırlayan bir diğer önemli boyutu oluşturmaktadır. Kadınlar, özellikle feminist söylemler ve toplumsal cinsiyet temelli konular üzerine içerik ürettiklerinde, çeşitli saldırı ve tehditlerle karşılaşabilmektedir. Bu durum, dijital katılımın fırsatlar sunduğu kadar, güvenlik ve psikolojik direnç gerektiren riskleri de içerdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kadınların dijital ortamda etkin katılım gösterebilmeleri, güvenli çevrimiçi alanların oluşturulması ve çevrimiçi tacizle mücadele stratejilerinin geliştirilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bu alanda hem devlet politikalarının hem de sivil toplum girişimlerinin proaktif rol üstlenmesi gerekmektedir.

Dijitalleşme, kadınların toplumsal katılımını güçlendiren ekonomik ve sosyal boyutlarla da bağlantılıdır. Sosyal medya ve e-ticaret platformları, kadın girişimcilere gelir elde etme, ürünlerini geniş kitlelere ulaştırma ve ekonomik bağımsızlıklarını artırma fırsatları sunmaktadır. Aynı şekilde çevrimiçi eğitim ve bilgi paylaşım platformları, kadınların mesleki becerilerini geliştirmelerine ve karar alma süreçlerinde daha etkin rol almalarına katkı sağlamaktadır. Bu süreçler, dijital araçların yalnızca teknik kullanımın ötesinde, kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesini destekleyen stratejik araçlar olduğunu göstermektedir. Ancak, ekonomik ve sosyal kazanımların sürdürülebilir olabilmesi, dijital katılımı engelleyen toplumsal ve yapısal bariyerlerin azaltılması ile mümkün olacaktır.

Türkiye özelinde, kadınların dijital siyasal ve toplumsal katılımını artıracak uygulamalar ve girişimler giderek önem kazanmaktadır. Kadın sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü çevrimiçi kampanyalar, dijital eğitim programları ve toplumsal farkındalık projeleri, kadınların bilgiye erişimlerini artırmakta ve kolektif örgütlenmelerini desteklemektedir. Ayrıca uluslararası deneyimler, dijital platformların kadın hareketleri için küresel dayanışma ağları oluşturma ve yerel politika değişikliklerine etki etme potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, dijitalleşmenin kadınların toplumsal ve siyasal konumlarını dönüştürmede stratejik bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Buna dayanarak, dijitalleşmenin kadınların güçlenmesindeki etkilerini artırmak ve sürdürülebilir kılmak için aşağıdaki öneriler öne çıkmaktadır:

1. **Dijital Erişim ve Okuryazarlığın Güçlendirilmesi:** Kadınların dijital araçları etkin kullanabilmesi için eğitim programları, beceri geliştirme atölyeleri ve kırsal bölgelerde internet erişimini artıran altyapı yatırımları hayata geçirilmelidir. Dijital okuryazarlık yalnızca teknik bilgi değil, aynı zamanda çevrimiçi güvenlik, toplumsal farkındalık ve içerik üretme becerilerini kapsamalıdır.

2. **Çevrimiçi Güvenlik ve Koruma Mekanizmaları:** Dijital ortamda kadınlara yönelik taciz ve nefret söyleminin önlenmesi için hukuki düzenlemeler güçlendirilmelidir. Sosyal medya platformları, kadın kullanıcılar için güvenli kullanım politikaları ve şikâyet mekanizmalarını etkin bir şekilde uygulamalıdır.

3. **Toplumsal Cinsiyet Odaklı Politika ve Farkındalık Çalışmaları:** Dijitalleşme politikalarının

temel hedefi toplumsal cinsiyet eşitliği olmalıdır. Devlet ve sivil toplum iş birliği ile, kadınların dijital katılım süreçlerini destekleyen farkındalık kampanyaları ve eğitim programları yaygınlaştırılmalıdır.

4. Ekonomik ve Sosyal Güçlenme Programları: Kadın girişimciliğini destekleyen dijital platformlar ve çevrimiçi eğitim programları, ekonomik bağımsızlık ve sosyal güçlenme için entegre bir yaklaşım ile tasarlanmalıdır. Bu programlar, kadınların hem ekonomik fırsatlara erişimini artırmalı hem de toplumsal katılım kapasitesini güçlendirmelidir.

5. Kapsayıcı ve Sürdürülebilir Dijital Politikalar: Dijitalleşme, yalnızca teknolojiye erişim ile sınırlı bir süreç değildir; kadınların katılımını güçlendirecek kapsayıcı politikalar ve stratejiler ile desteklenmelidir. Bu bağlamda hem ulusal hem uluslararası düzeyde iş birliği mekanizmaları geliştirilmeli ve iyi uygulama örnekleri yaygınlaştırılmalıdır.

Sonuç olarak, dijitalleşme kadınların siyasal ve toplumsal katılımını artırma potansiyeli taşıyan güçlü bir araçtır. Ancak bu potansiyelin tam olarak gerçekleşebilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği, dijital güvenlik ve eşit erişim konularının eş zamanlı olarak ele alınmasına bağlıdır. Kadınların dijital alanda güçlenmesi, sadece bireysel fırsatlar yaratmakla sınırlı kalmayıp, toplumsal dönüşüm süreçlerinin ve demokratik katılımın genişlemesinin de önünü açmaktadır. Bu nedenle dijitalleşme, kadınların özneleşme süreçlerini destekleyen stratejik bir araç olarak hem akademik araştırmalar hem de politika geliştirme çalışmalarında öncelikli olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2025). Kadın girişimciler ve dijital trendler etkinliği. <https://kadingirisimci.gov.tr/haberler/bakanimiz-goktas-bakanligin-dijital-trendler-gelecegin-ekonomisini-sekillendiren-kadin-girisimciler-yan-etkinliginde-konustu/>

Alikılıç, Ö., Baş, Ş. (2019). Dijital feminizm: Hashtag'in cinsiyeti. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 11(1), 89–111. <https://dergipark.org.tr/en/pub/federgi/issue/45889/579180>

AP News. (2025). New report shows rise in violence against women journalists and activists linked to digital abuse. <https://apnews.com/article/66c38bb80b79d64be18b477f209c2db0>

Balkır, Z. G., Balkır Gülen, B. (2022). Dijital dönüşümde kadınların güçlendirilmesi: Dijital eğitim olanakları. 8. Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi (ICAR), 86–94. https://avesis.kocaeli.edu.tr/yayin/421bc904-100e-40ad-8c6e-84e4875ac635/dijital-donusumde-kadınların-guclendirilmesi-dijital-egitim-olanakları?utm_source=chatgpt.com

Bennett, W. L., Segerberg, A. (2013). *The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics*. Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/pw/titles/logic-connective-action-digital-media-and-personalization-contentious-politics>

Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.

Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press.

Coleman, S. (2013). *The Digital Divide and Political Participation*. Routledge.

Dwityas, N. A., Wahyuni, H. I., & Andarwati, S. (2025). Empowering urban women in Indonesia: The role of social media in maternal, economic, and civic participation. *Kadın/Woman 2000: Journal for Women's Studies*, 26(1), 319–342. <https://doi.org/10.33831/jws.v26i1.528>

Eizmendi Iraola, M., Peña Fernández, S., & Morales i Gras, J. (2025). The gender gap in science communication on TikTok and YouTube: How platform dynamics shape the visibility of female science communicators. *arXiv*. <https://arxiv.org/abs/2508.16865>

Ekonomim. (2025, 6 Eylül). Kadın girişimciler e ticaretle küresel pazarlara ulaşıyor. <https://www.ekonomidunya.com/kadin-girisimciler-e-ticaret-kuresel-pazarlara-ulasiyor/87763/>

Gedik Üniversitesi. (2024). Dijital dünyada var olmak: Kadın girişimciliği çalıştay. <https://www.gedik.edu.tr/haberler/cumhuriyetin-ikinci-yuzyilinda-her-alanda-guclu-kadin-calistayi-ii->

dijital-dunyada-var-olmak-gerçekleştirildi

Gurumurthy, A., Chami, N. (2019). Feminist approaches to digital activism and social media. Research ICT Africa. <https://researchictafrica.net/publication/feminist-approaches-digital-activism>

Howard, P. N. (2010). *New Media Campaigns and the Managed Citizen*. Cambridge University Press.

Inglehart, R., Norris, P. (2003). *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge University Press.

International Telecommunication Union, UNESCO. (2021). *Measuring digital development: Facts and figures 2021*. ITU. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx>

İstanbul Bilgi Üniversitesi. (2023). *Dijital kadın akademisi: Eğitim raporu*. <https://bilgi.edu.tr/dijital-kadin-akademisi-rapor>

Jane, E. A. (2016). Online misogyny and feminist digilantism. *Continuum: Journal of Media and Cultural Studies*, 30(3), 284–297. <https://doi.org/10.1080/10304312.2016.1166560>

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. (2021). *Kadınlara yönelik çevrimiçi taciz raporu*. <https://kadincinayetlerin-durduracagiz.net/raporlar>

Kadir Has Üniversitesi. (2023). *Gençlerin dijital deneyimleri: Cinsiyet, kullanım ve güvenlik [Rapor]*. <https://khas.edu.tr/dijital-deneyimler2023>

Kaur, R. (2021). #BreakTheBias: Gender equality activism in Indian social media. *Journal of Digital Activism*, 12(2), 45–60. <https://www.journalofdigitalactivism.org/kaur2021>

Norris, P. (2001). *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge University Press.

Norris, P. (2001). *Digital divide: Civic engagement, information poverty, and the internet worldwide*. Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/digital-divide>

OECD. (2022). *Bridging the digital gender divide*. <https://www.oecd.org/digital/bridging-the-digital-gender-divide>.

Özkan, B., Yalçın, S. (2022). Türkiye’de kadınların dijital platformlar üzerinden toplumsal katılım deneyimleri. *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 101–120. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsal-arastirmalar/issue/67645/963456>

Peláez Sánchez, C., Glasserman Morales, L. D. (2024). Gender digital divide and women’s digital inclusion: A systematic mapping. *Multidisciplinary Journal of Gender Studies*. <https://hipatiapress.com/hpjournals/index.php/generos/article/view/10555>

PwC Türkiye. (2024). *Türkiye’de e ticaretin ekonomi ve sürdürülebilirlik üzerine etkileri (PwC raporu)*. <https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/dijital-hizmetler/yayinlar/turkiyede-e-ticaretin-ekonomi-ve-surdurulebilirlik-uzerine-etkileri/turkiyede-e-ticaretin-ekonomi-ve-surdurulebilirlik-uzerine-etkileri.pdf>

Saragih, K., Widodo, A., Hasanah, U. (2023). Gender gap in digital literacy across generations: Evidence from Indonesia. *Finance Research Letters*, 52, 102711. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1544612323009601>

Silva, M. (2020). Women’s collectives and online mobilization in Brazil. *Latin American Social Studies Review*, 15(3), 78–95. <https://www.latinamericansocialstudies.org/silva2020>

Tufekci, Z. (2017). *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale University Press. <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300234176/twitter-and-tear-gas>

Türkiye Bilişim Vakfı [TBV]. (2022). *Women in tech Turkey report*. <https://tbv.org.tr/women-in-tech-turkey-report>

UN Women. (2021). *Women and digital technology: Global trends in empowerment*. <https://www.unwomen.org/en/digital-empowerment>

- UNDP. (2025). Dijital eşikteki kadınlar: Riskler, haklar ve yeni ufuklar. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/dijital-esikteki-kadinlar-riskler-haklar-ve-yeni-ufuklar>
- UNESCO. (2021). Year in review: Women and digital technology. <https://www.unesco.org/en/digital-technology>
- Urhan, B. (2022). Dijital emek platformlarında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 5(75), 2583–2611. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct/article/1191421>
- van Dijk, J. (2020). *The digital divide*. Polity Press.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Yaman, H., Çakıroğlu, G. (2025). Dijital çağda kadınların güçlendirilmesi: Teknolojik fırsatlar ve engellerin anlatsal derlemesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 26, 751–761. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igusabder/issue/91903/1629806>

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF TURKIC WORLD WOMEN STUDIES

Dergi web sayfası: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>
Journal homepage: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>

Doi: 10.5281/zenodo.19249766

Araştırma Makalesi • Research Article

“Varlıq” Dergisinde Kadın Meselesi Ve Kadın Şairlere Bakış* The Issue of Women and the Perspective on Women Poets in Varliq Magazine

Ali FARHADOV¹

Özet

Bu çalışma, 1979-2014 yılları arasında Tahran’da Cevat Heyet’in genel yayın yönetmenliğinde yayımlanan Varlıq dergisinde kadın meselesinin ve kadın şairlerin nasıl ele alındığını incelemektedir. Dergi, Güney Azerbaycan’da milli şuurun korunmasında üstlendiği tarihi rolün yanı sıra, kadının toplumdaki yerini hem edebi hem de sosyolojik açılarından değerlendiren önemli bir platform olmuştur. Makalede öncelikle Cevat Heyet’in kadına bakışı üzerinde durulmaktadır. Heyet; İslam’ın ve kadim Türk kültürünün kadına verdiği değeri yüceltirken, cehalet ve bağınazlık nedeniyle kadın haklarının kısıtlanmasını sert bir dille eleştirir. Kadın eğitimi bir medeniyet meselesi olarak gören Heyet, dini referanslar ve tarihi örneklerle cinsiyet eşitliğini savunmuştur. Makalede, derginin Orta Çağ’dan modern döneme kadar uzanan geniş bir yelpazede kadın şairlere bakışı irdelenmektedir. Dede Korkut destanlarındaki savaşçı ve bilge kadın tipolojisinden hareketle; Mahsati Gencevi, Ağabeyim Ağa ve Nigar Refibeyli gibi isimlerin edebi kimlikleri sunulmaktadır. Ayrıca "21 Azer" hareketinin önemli figürleri olan Hüküme Billuri ve Medine Gülgün gibi şairlerin vatan hasreti ve özgürlük mücadelesi temalı şiirlerine vurgu yapılmaktadır. Makalede ise Kuzey Azerbaycan edebiyatının dev ismi Samed Vurgun’un eserlerindeki kadın imgesi ve Sovyet dönemindeki kadın politikalarının dergideki yansıması analiz edilmektedir. “Varlıq” dergisi, kadını sadece estetik bir figür olarak değil; eğitimin, milli mücadelenin ve aile yapısının sarsılmaz bir sütunu olarak konumlandırmıştır. Netice itibarıyla dergi, kadının özgürleşmesini milli-manevi değerler ile modern eğitim arasında kurulan bir dengeye dayandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: “Varlıq” Dergisi, Cevat Heyet, Kadın Şairler, Kadın Hakları

Abstract

This study examines how the "woman question" and women poets were addressed in the journal Varliq, published in Tehran between 1979 and 2014 under the editorship of Javad Heyat. In addition to its historical role in preserving national consciousness in South Azerbaijan, the journal served as a significant platform for evaluating the position of women in society from both literary and sociological perspectives. The article first focuses on Javad Heyat’s perspective on women. While Heyat exalts the value attributed to women by Islam and ancient Turkish culture, he harshly criticizes the restriction of women's rights due to ignorance and bigotry. Viewing women’s education as a matter of civilization, Heyat advocated for gender equality through religious references and historical examples. The second part explores the journal's portrayal of women poets across a wide spectrum, from the Middle Ages to the modern era. Starting from the warrior and wise woman typology in the Dede Korkut epics, the literary identities of figures such as Mahsati Ganjavi, Aghabeyim Agha, and Nigar Rafibeyli are presented. Furthermore, emphasis is placed on the poems of Hokuma Billuri and Madina Gülgün - key figures of the "21 Azer" movement - which center on themes of longing for the homeland and the struggle for freedom. The final section analyzes the image of women in the works of Samad Vurgun, a titan of North Azerbaijani literature, and the reflection of Soviet-era women's policies in the journal. Varliq positioned women not merely as aesthetic figures, but as unshakable pillars of education, national struggle, and the family structure. In conclusion, the journal based the liberation of women on a balance between national-spiritual values and modern education.

Keywords: Varliq Journal, Javad Heyat, Women Poets, Women's Rights

* Makale geliş tarihi / Received date: 15.12.2025 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

¹ Doç. Dr., Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi, Bakü, Azerbaycan/ ali_farhadov@yahoo.com / ORCID ID : 0000-0002-9322-3670

Giriş

Tebrizli alim, cerrah ve türkolog Cevat Heyet'in genel yayın yönetmeni ve temel yazarlarından biri olduğu "Varlıq" dergisi, 20. yüzyılın sonlarında Azerbaycan'ın kültürel ve entelektüel hayatında, özellikle de Güney Azerbaycan'da milli şuur ve kimliğin korunmasında emsalsiz bir rol oynamıştır. 1979-2014 yılları arasında Cevat Heyet'in yönetiminde Tahran'da yayımlanan bu dergide; hem Orta Çağ Azerbaycan edebiyatından ve "Dede Korkut" destanından, hem de Cevat Heyet, Gulam Hüseyin Beqdeli, Bulut Karaçorlu Sehend, Samed Vurgun gibi aydınların eserlerinden kadın meselesine dair örnekler sunulmuştur. "Varlıq" dergisinde, Seyid Cafer Pişeveri liderliğindeki "21 Azer" hareketinin kadın şairleri olan Hüküme Billuri ve Medine Gülgün'ün yanı sıra; Mahsati Gencevi, Han Kızı Natevan, Ağabacı (Ağabeyim Ağa), Nigar Refibeyli gibi diğer önemli Azerbaycanlı şair ve yazarlar hakkında da bilgiler verilmiş ve eserlerinden örneklere yer verilmiştir (Məmmədəliyeva, 2012, 1 (164), 73-83).

1. Cevat Heyet'in Eserlerinde Kadın Teması

"Varlıq" dergisinde, özellikle de genel yayın yönetmeni ve temel yazarlarından biri olan Cevat Heyet'in eserlerinde ve dergideki makalelerinde, kadın konusu çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Heyet, hem İslam'ın kadınlara verdiği değerden bahsetmekte hem de köhne adetlerin kadın haklarını nasıl kısıtladığını eleştirmektedir. Cevat Heyet, Hz. Muhammed'in "İlim öğrenmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır" hadisine atıfta bulunarak, İslam'da kadınların bilgi edinmesinin ne derece önemli olduğunu vurgular (Heyət, 1982, 7-8 (41-42), 26). Bu yaklaşım, onun kadın eğitime verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in Hucurât Suresi 13. ayetine değinerek; insanların bir erkek ve bir kadından yaratıldığını, Allah katında en üstün olanın ise takva sahibi (üstün ahlaklı) olduğunu belirtir (Heyət, 1986, 2). Bu bakış açısı, cinsiyetler arası eşitlik fikrini pekiştirmektedir. Heyet, Türk kültür tarihindeki kadın profilini örneklerle analiz eder. Cevat Heyet'e göre Dede Korkut Destanları Oğuz kadınlarının ahlakını, terbiyesini ve mücadelecilik özelliklerini ön plana çıkarır. Kadınların sadece ev işleriyle uğraşan zayıf varlıklar değil, cemiyetin faal ve saygın üyeleri olduğunu gösterir. Cevat Heyet Genceli şair Mirza Şefi Vazeh'in "Başından çarşafını at" diyerek kadın özgürlüğünü savunmasını destekler, bu da Heyet'in kadınların sosyal hayatta daha aktif olmasını arzuladığını kanıtlar (Heyət, 1993, 134-135). Cevat Heyet Molla Nasreddin Dergisinin cahil din adamlarını eleştirmesini takdirle karşılar. Derginin yayıncısı ve genel yayın yönetmeni Celil Mammadguluzade, "Ölümler" adlı eserinde Şeyh Nasrullah gibi sahtekar din adamlarını ve ona inanan cahil Müslümanları eleştiriyordu. O, Şeyh Nasrullah'ın ağzından cahil Müslümanları, "Karılarınızı döve döve öldürdünüz, yetimlerin mallarını yediniz; tüh sizin yüzünüze!" diyerek ifşa ediyordu (Heyət, 1998, 16-17). C. Heyet, Celil Mammadguluzade'nin "Anamın Kitabı" eserine de büyük değer verir ve onu "Vatan Kitabı" olarak adlandırır. Bu eserde annenin, öz evlatlarını yabancı etkisine girmemeye, ana dilini korumaya ve yaymaya çağırmasını takdirle karşılar. Azerbaycan Türklerinin Fars, Rus ve Osmanlı etkisi altında asimile olmasını bu eserde eleştirir (Heyet, 1998, 18-19).

Cevat Heyet, "Aslı ile Kerem" destanı hakkında yazarken, Hristiyan Kara Keşiş'in kızını Müslüman bir Türk gencine vermemesini eski dini gelenekler ve bağnazlıkla (fanatizm) ilişkilendirerek kınar (Heyət, 1993, 86). "Heyet; 'Türk Kızı', 'Bahadır ve Sona', 'Aslı ile Kerem' gibi eserleri örnek göstererek halkları kardeşliğe ve dostluğa çağırır (Heyət, 1993, 88). Karabağlı besteci Üzeyir Hacıbeyli'nin eserlerinin Tebriz ve İran'ın diğer şehirlerinde sahnelenmesinin önemini vurgulayan Heyet, bu eserlerde kadın haklarının ve sosyal rollerinin ön plana çıkarıldığını belirtir (Vəkilov, 2004, 2 (133), 124; Vəkilov, 2004, 3-4 (134-135), 146).

Cevat Heyet'in yaklaşımı bütünüyle şu denge üzerine kuruludur: 1. Gelenek ve Din: İslam'ın ve kadim Türk kültürünün kadına verdiği değeri yüceltir; 2. Eleştiri: Bağnazlık ve cehalet nedeniyle kadın haklarının çiğnenmesini sertçe kınar; 3. Milli-Manevi Değerler: Kadın özgürlüğü adı altında yapılan (siyasi) propagandaları ifşa ederek, gerçek özgürlüğün sadece eğitimle değil, aynı zamanda milli-manevi değerlere saygı duyarak mümkün olduğunu savunur. Sonuç olarak; Cevat Heyet'in kadınlar hakkındaki görüşleri ilmi, eğitici ve eleştirel bir karakter taşımaktadır.

2. Varlıq Dergisinde Azerbaycan'ın Orta Çağ Kadın Şairleri ve Kadın Teması

Dergide "Dede Korkut" destanından; Kazan Han'ın eşi Burla Hatun, Dirse Han'ın eşi,

Kanturalı'nın nişanlısı Selcan Hatun ve diğerlerinin şahsında örnekler verilmektedir. Burada Oğuz hanımlarının sadece ev işi gören, evladını büyötmeye çalışan bir anne değil, aynı zamanda hayatın bütün alanlarında eşyle omuz omuza mücadele eden, gerektiğinde ona faydalı tavsiyeler veren, akıl ve irade sahibi, namuslu, iffetli, vefalı, hayırsever ve aynı zamanda savaş meydanında düşmana karşı silahıyla mücadele edebilen cesur kadınlar oldukları gösterilmektedir (Məhəmmədxani Güneyli, 2013, 2 (169), 66-68).

Destanda, Deli Dumrul ve eşi örneğinde görüldüğü üzere, onlar gerektiğinde birbirlerinin yerine ölmeye razı olurlar; erkekler de Bamsı Beyrek şahsında kendi sevgililerine, eşlerine sadık kalıp çok eşliliği reddederler. Toplumda Oğuz kadınları ile erkekleri eşit haklara sahiptir (Məhəmmədxani Güneyli, 2013, 2 (169), 69). "Kitab-ı Dede Korkut" destanında İslam öncesi kadim Türk inanışlarının etkisi görülmektedir.

"Varlıq" dergisinde, Kuzey Azerbaycan'ın Orta Çağ şairleri hakkında bilgiler verilmekte ve şiirlerinden örnekler sunulmaktadır. Dergide, XII. yüzyıl şairi Mahsati Gencevi'nin hayatı ve rubaileri üzerine makaleler okurlara sunulmuş, şiirlerinden örnekler Azerbaycan Türkçesine tercüme edilerek yayımlanmıştır. Dergide belirtildiğine göre, Mahsati Gencevi bir saray şairi olmasına rağmen, Orta Çağın övgü dolu (medhiyeci) edebiyat sınırlarını aşarak sıradan, emekçi halkın sorunlarını eserlerine yansıtmıştır. O; sahtekarlığa, haksızlığa karşı mücadele etmiş, vicdan ve kalem özgürlüğünü yüceltmıştır (Beqdeli və Yusifli, 1980, 1 (12), 29). Dergide, Mahsati Gencevi hakkında bilgi veren Orta Çağ sufi mütefekkiri Feridüddin Attar'ın "İlahi-name" adlı eserinden alıntılar gösterilmektedir. Bu bilgiler ışığında: Mahsati Gencevi'nin, Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in temiz kalpli nedimesi olduğu vurgulanmıştır. Yazma eserlerde 500 civarında rubaisinin, gazellerinin ve diğer şiirlerinin yer aldığı belirtilmiştir (Beqdeli və Yusifli, 1980, 1 (12), 30). Dergide ayrıca, Sovyet Azerbaycanı şairi Nigar Refibeyli'nin, Mahsati'nin rubailerini Azerbaycan Türkçesine tercüme ederek yayımladığı da kaydedilmektedir (Beqdeli və Yusifli, 1980, 1 (12), 30-31).

"Varlıq" dergisinde, 13.-14. yüzyılların Meragalı mütefekkiri şairi Evhedüddin Evhadî Meragayî (ö. 1338) hakkında Zencanlı filolog Gulam Hüseyin Beqdeli'nin (ö. 1998) makaleleri yer almaktadır. "Dehnâme" (veya "Mantıku'l-Uşşâk") eserinde özgür ve saf aşkı savunan Meragayî, kadını acizleştiren Orta Çağ'ın dar kalıplarını kırmaya çağırır ve şeriatın kadına büyük haklar verdiğini belirtir. Ancak o, kendi döneminin feodalizm düşüncesinden kurtulamayarak kadınların erkekler gibi eğitim almasına karşı çıkar; kadın eğitiminin aile ocağına olumsuz etki edeceğini iddia eder (Beqdeli, 1980, 4-5 (15-16), 47-48). Ancak belirtmek gerekir ki, Meragayî'nin bu fikirleri, kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin "beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" diyen Peygamber'in emirleriyle çelişmektedir.

3. Varlıq Dergisinde 19-20. Yüzyılın Başlarında Kadın Şairleri ve Kadın Teması

"Varlıq" dergisinde; Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah Kaçar'ın, Karabağ hanı İbrahim Halil Han'ın kızı olan ve "Ağabacı" mahlasıyla tanınan Ağabeyim Ağa ile evlenmesi ve benzeri tarihi meseleleri yansıtan makaleler yer almaktadır. Ağabeyim Ağa, Feth Ali Şah üzerinde büyük bir nüfuza sahipti ve aynı zamanda bir şairdi. Onun Karabağ hasretiyle yazdığı şiirler günümüze kadar ulaşmıştır:

"Ben aşığım, Karabağ,
Şeki, Şirvan, Karabağ,
Tahran cennete dönse,
Unutulmaz Karabağ!" (Vahid, 2022, 5).

"Varlıq" dergisinde XIX. ve XX. yüzyılın başlarındaki kadın meselesi de kendine yer bulmuştur. Dergideki yazılarda, Kaçarlar dönemi Güney Azerbaycan basımında kadın meselesinin ele alındığı gösterilmektedir. Dergide belirtildiğine göre; publisist yazar Seyid Hüseyin Tebrizî (Adalet) kadın özgürlüğünü savunuyor, Müslüman kadınların Avrupa'daki gibi çarşafsız gezmesini tebliğ ediyordu. Bu nedenle fanatik dindarların baskısı sonucu Tebriz'den Tahran'a taşınmıştı. S.H. Tebrizî orada pedagojik faaliyetlerle meşgul olmuş, ortaokullarda müdürlük yapmış ve İran Kültür Bakanlığı'nda görev almıştır. S. H. Tebrizî'nin yayımcısı olduğu "el-Hadid", "Adalet", "Ana Dili", "Sohbet", "Haber" gibi gazeteler; Meşrutiyet öncesi ve Meşrutiyet döneminde milli aydınlanmanın gelişmesine büyük hizmet etmiştir (Sərdariniya, 1981, 2 (25), 82).

1906 yılından itibaren Tiflis'te yayımlanmaya başlayan "Molla Nasreddin" dergisinde kadın konusuna da geniş yer verilmiştir. Derginin temel amacı; Rusya ve İran hükümetlerinin despotik ve halk

karşıtı politikalarını eleştirmek, Müslümanlar arasında birliği ve milletler arasında dostluğu güçlendirmek, dini hurafelere, bağnazlığa ve cehalete karşı mücadele etmektir. Bunun yanı sıra dergi, kadın haklarını ve genel anlamda insan haklarını savunmayı da ilke edinmiştir (Sərdariniya, 1985, 9-12, 107; Səfidgər Şəhanqi, 1996, 3 (102), 57-60).

Dergide, ünlü hayırsever H.Z. Tağıyev'in şu düşüncesi vurgulanmıştır: "Allah'tan öyle bir gün diliyorum ki, İslam aleminde eğitimsiz hiçbir erkek ve kadın kalmasın" (Zərrinnejad, 1996, 2 (101), 94). Tağıyev, eğitilmiş bir kadının toplum için çocuklarını çok daha iyi yetiştirebileceğine ve İslam dininin kadınların da tıpkı erkekler gibi eğitim almasını emrettiğine inanıyordu. H.Z. Tağıyev, 1901 yılında Bakü'de ilk kız okulunu açabilmek için hem Rus hükümetinden resmi izin hem de Müslüman müctehidlerin (din alimlerinin) onayını almayı başarmıştı (Zərrinnejad, 1996, 2 (101), 96-97).

4. Varlıq Dergisinde Pehleviler Dönemi Güney Azerbaycan'ın Kadın Şairleri ve Kadın Teması

"Varlıq" dergisinde, İran Azerbaycanlılarının Pehleviler döneminde kültürel hakları uğrunda mücadele verdiği "21 Azer" hareketi temsilcilerine ve onların temel siyasi partisi olan Azerbaycan Demokrat Partisi'ne (ADP) geniş yer verilmektedir. Dergide, bu dönemin kadın şairi Hüküme Billuri'ye ithaf edilen yazıda; onun Zencan'da doğduğu, Tebriz'de edebi ve siyasi faaliyetlerle uğraştığı, ADP'nin aktif bir üyesi olarak devrimci harekette rol oynadığı, ADP'nin mağlubiyetinden sonra ise muhacerete giderek (sürgün hayatı yaşayarak) Bakü'de faaliyetlerine devam ettiği belirtilmiştir. H. Billuri, vatanı bir yüreğe ve sonsuz bir aşka benzeterek şöyle yazıyordu: "Vatan benim yüreğim, bitmez tükenmez aşkımsın, Vatan benim hevesim, hem de hoş hayalimsin" (Səbahi, 1981, 5-6 (28-29), 71).

Dergide, şairin şah rejimine karşı gerçekleşen 1963 isyanından ilham alarak "Benim Arzum" adlı kitabını yazdığı ifade edilmiştir. H. Billuri'nin "Ben Ölmem" şiiri de dergide yayımlanmıştır. Tebriz hasretiyle yanan şair, bu şiirinde ana yurdundan uzak kalsa da bu ayrılığın sona ereceğine, zalim şah rejiminin yıkılıp özgürlük mücahitlerinin vatana döneceğine olan inancını şu sözlerle ifade ediyordu:

"Ben ölmem sizden ayrı,
Anamız Tebriz'den ayrı;
İnanmışım o büyük güne,
Giden kervan dönecek,
Derdi, gamı unutacak" (Billuri, 1980, 2 (13), 58-59).

H. Billuri'ye yanıt olarak Güneyli şair H.M. Savalan, ADP'nin mağlubiyetinden sonra Güney Azerbaycan'dan göç etmiş (hicret etmiş) bütün muhacirlere, bu arada şair M. Gülgün'e selam gönderip onları ana yurda davet ederek şöyle yazıyordu:

"Selam gönderiyor Savalan,
Tebriz'le, Erdebil, Muğan,
Aziz Hamse, ana Zencan,
Yavrusunun hasretini çekiyor,
Özgürlüğe tohum ekiyor" (Savalan, 1980, 2 (13), 62).

"21 Azer" hareketinin şairi M. Gülgün'ün "Vatan Aşkısı" şiiri "Varlıq" dergisinde yayımlanmıştır. Vatanı sevgiliye benzeten şair şöyle yazıyordu:

"Koy bütün alem işitsin,
Vatanımdır canan bana,
Kucağından uzak gitsem,
Zindan olur her yan bana" (Səbahi, 1981, 5-6 (28-29), 72).

Dergide, Medine Gülgün'ün Güneyli şair Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın "Heyder Babaya Selam" eserine ithaf ettiği "Yadıma Düştü" şiiri özel bir ilgi uyandırmaktadır. M. Gülgün, Şehriyar'ın bu eserini onun kendi sesinden dinledikten sonra "Bir bayram havası doldu vatana" diyerek bu şiirini kaleme almıştır (Gülgün, 1979, 3-4, 43). Şehriyar, "Heyder Babaya Selam" eserinde Azerbaycan'ın özgürlüğünü ve mutlu günlerini terennüm etmiştir.

"Varlıq" dergisinde Şehriyar'a geniş yer ayrılmıştır. O, şiirlerinde sufi sembollerinden bolca istifade etmiş; beşerî aşk ile ilahî aşkı bir bütünlük içinde sunmuştur. Bu bakımdan onun "Naz eylemisin" gazeli oldukça ilgi çekicidir. Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın şiiri, hem klasik Doğu irfanının hem de modern insanın ruhsal arayışlarının birleştiği sanatsal bir mekândır. Gazeldeki şu beyit bu açıdan özel bir

önem taşır:

“Hatt-ı halinden alıp meşkimi Kur’an yazarım,

Bu hakikatle beni ehl-i mecaz eylemişsin” (Ustad Şehriyardan..., 1979, 9, 59).

Şehriyar, Tanrı merkezli bir bakış açısıyla hareket eder. Sevgilinin varlığında, Tanrı'nın tecellisinin her türlü dinî sembolü aşmış olduğunu gösterir. Beytin ilk mısrasında şair, sevgilinin yüzündeki çizgilerden (hatt) ve benlerden (hal) ilham alarak Kur’an yazdığını söyler. Klasik Doğu edebiyatında “hatt” ve “hal” kavramları sadece estetik detaylar değil, kâinatın yaratılış sembolleridir: Hatt: Kur’an-ı Kerim’in Yasin suresindeki (82. ayet) “Kün feyekûn” (Ol! der ve olur) emriyle varlığın harekete geçmesini temsil eder. Hal (Ben): Varlığın başlangıç noktası, yani “nokta-i bismillah” (Besmele’deki ‘be’ harfinin altındaki nokta) sembolüdür. Nitekim bir rivayette şöyle buyrulur:

“Bütün ilahi kitapların sırrı Kur’an’da, Kur’an’ın sırrı Fatiha’da, Fatiha’nın Besmele’de, Besmele’nin ‘be’ harfinde, ‘be’ harfinin sırrı ise onun altındaki noktadadır.” (Sorularla İslamiyet, 2021).

Şehriyar’a göre sevgilinin güzelliğinde öyle nurani bir tecelli vardır ki, bu durum ilahi bir hattatlığın yansıması gibidir. Sevgilinin kirpikleri ve beni, Kur’an yazısının bir meşki (alıştırması) sayılır. Bu yaklaşım, tıpkı Tasavvuf ve Hurufilikte olduğu gibi, beşerî simada Hakk’ın nurunun tezahür etmesidir. Şair, ikinci mısradaki “Bu haqiqətlə məni əhli-məcaz eyləmişən” ifadesiyle kendi manevi halini itiraf eder. O, hakiki aşkı derinden kavramış ancak onu mecazi (dünyevi/insani) bir formla ifade etmiştir. Şairin sevgiliye yönelttiği hitap zahiren bir kadına yönelik görünse de, batınen (içsel olarak) Allah’a yönelmiş bir aşkı halidir. Bu durum sufi şiirindeki meşhur ilkeyle örtüşür: “Mecaz, hakikate giden bir köprüdür.” Şehriyar için “ehl-i mecaz” (mecaz ehli) olmak, ilahi hakikati beşerî dille anlatma biçimidir. “Naz eylemişsin” şiiri, mecazdan ilahi hakikate yükseliş yolunu yansıtarak, şairin hem klasik sufi geleneğine bağlılığını hem de 20. yüzyıl insanının manevi arayışlarını ortaya koymaktadır.

"21 Azer" hareketinde aktif rol alan ve bu doğrultuda şiirler yazan Meragalı şair Bulut Karaçorlu Sehend'in (ö. 1979) eserleri "Varlıq" dergisinde tanıtılmaktadır. Onun eserlerinde kadın hakları konusu özel bir yere sahiptir. Şah rejimi altında inleyen ülkesindeki kadınların hukuksuzluğunu eleştirmiş, erkekler tarafından maruz bırakıldıkları zulmü şu şekilde dile getirmiştir:

"Bir kul gibi, uysal gibi

Alınıp satılmış

Erkeklerin ellerinde.

Değersiz bir mendil gibi

Elden ele gezip lekelenmiş,

Bir kenara atılmıştır." (İbrahimi, 1979, 8, 51-52).

Ancak zulme maruz kalan sadece kadınlar değildir; Şah rejimi tüm halkı köle durumuna düşürmüştür. Bu zulme sessiz kalmayan, halkı mücadeleye çağıran ve bizzat bu mücadelecî ruhu nedeniyle defalarca hapis hayatı yaşayan Sehend şöyle yazıyordu:

"Kim demiş ölümdür candan geçmek?

Bu ölümden doğar başka bir hayat!

İnsan kendi canından geçmezse demek,

Ebedi hayata ulaşır mı? Heyhat!" (Səbahi, 1980, 1 (12), 39).

5. Varlıq Dergisinde Sovyet Dönemi Kuzey Azerbaycan'ın Kadın Şairleri ve Kadın Teması

“Varlıq” dergisinde yer alan makalelerde, Kuzey Azerbaycan’ın Rusya tarafından işgal edilmesi milli bir facia olarak sunulmuştur. Kafkasya Azerbaycanlılarının tarihi alfabesi olan Arap alfabesinin Sovyetler tarafından değiştirilmesi, kültürümüze vurulan ölümcül bir darbe olarak kabul ediliyordu (Cavadi, 1988, 5 (71), 50-51). Geniş halk kitlelerini dinsizleştirmek amacıyla ülkede "Din Tarihi ve Ateizm Müzesi" kurulmuş, kadın özgürlüğünü tebliğ etmek için oluşturulan kadın kulüplerinde de İslami değerlere karşı mücadele yürütülmüştü (Əbilova, 2010, 3-4 (157-158), 123-124). Bu dönemde sadece dini değerlere değil, milli ideolojiye karşı da baskı (represyon) politikası uygulanıyor; birçok seçkin aydın Türkçülükle suçlanarak yok ediliyordu (Məmmədaliyeva, 2013, 2 (169), 82). Aslında zorunlu örtünmeye ve toplumsal/özel hayatta kadın haklarının çiğnenmesine karşı olması gereken mücadele, Sovyet döneminde tamamen dinin toplumdaki dışlanmasına ve İslam düşmanlığına dönüşmüştü. Sovyet Azerbaycanı'nın ilk yıllarında hükümet tarafından “din ve vicdan özgürlüğü” ilan edilse de aslında Müslümanlar takip ve taciz ediliyor; namaz, oruç gibi dini ibadetler "geçmişin kalıntısı" ve "zararlı

alışkanlıklar" adı altında kötüleniyordu (Əbilova, 2010, 3-4 (157-158), 122-123). II. Dünya Savaşı yıllarında Müslümanları ve diğer dindarları faşizme karşı seferber etmek için belirli dini özgürlüklere kısıtlı şekilde izin verildi, hükümete bağlı dini idareler kuruldu. Ancak Azerbaycan'da gerçek dini özgürlük, ülkenin 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra mümkün oldu: Medreseler ve dini kurumlar açıldı; İslam Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi gibi eğitim kurumları faaliyete başladı; Müslümanlar kendi dini tarihlerini rahatça öğrenme ve engelsiz ibadet etme hakkını elde ettiler.

"Varlıq" dergisinde Sovyet devri Kuzey Azerbaycan şairlerinin, özellikle de Samed Vurğun'un yaratıcılığında kadın konusuna geniş yer ayrılmıştır. Şair, Güney Azerbaycan kadınının yaşadığı faciaların bir gün mutlaka sona ereceğine inanıyordu. Şairin kızı Aybeniz Vurğunqızı'nın "Səməd Vurğun ve İran" adlı makalesi bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. Makalede, S. Vurğun'un İran ve Güney Azerbaycan aydınlarıyla olan ilişkileri ile eserlerinin Tebriz'de yayımlanan "Vatan Yolunda" gazetesi ve "Şafak" dergisinde, Tahran'da ise "Peyam-e nou" (Yeni Haber) dergisinde basılması ve tanıtılması ele alınmaktadır. Ayrıca şairin şu faaliyetlerine değinilmektedir: 1- 1945 yılında kurulan "Azerbaycan ve İran Kültürel İlişkiler Cemiyeti"nin başkanı olarak yürüttüğü çalışmalar; 2- Tebriz'deki "Şairler Meclisi"nin onu Tebriz'e davet etmesi ancak S. Vurğun'un oraya gidememesi gibi meseleler (Vurğunqızı, 1376, 3 (106), 49-50).

Dergide S. Vurğun'un şiirlerinden örneklere de yer verilmiştir. Şair, "Anne" şiirinde yer alan "Melekler sana secde etmeye layıktır" (Vurğun, 1979, 5, 64) mısrasıyla anneliğin kutsallığını sanatsal bir dille ifade eder. S. Vurğun'un eserlerinde genel olarak şu temalar işlenmiştir: İkiye bölünmüş Azerbaycan hasreti; Emekçi kadınların hayatı; Şair Natevan ve Tomris Ana gibi kadın kahramanların yiğitlikleri; Tebriz'e İnanç (Eloğlu, 2005, 3-4 (138-139), 115-118; Varlıq, 2005, 3-4 (138-139), 19).

Dergide sunulan bir şiirinde S. Vurğun, 1946 yılında Pehleviler tarafından işgal edilen ve kahraman evlatları darağacına çekilen Tebriz'i anarak şöyle der:

"Özgürlük bayrağı çiçekli baharda,

Tebriz'in üzerinde parlayacaktır!" (Eloğlu, 2005, 3-4 (138-139), 118).

Sonuç

"Varlıq" dergisi üzerine yapılan bu inceleme, derginin kadın meselesine yaklaşımının bütüncül, ilmi ve yapıcı bir karakter taşıdığını göstermektedir. Elde edilen bulgular ışığında şu temel sonuçlara ulaşılmıştır: 1. Denge Siyaseti: Cevat Heyet ve yazarları, kadın haklarını savunurken Batılı anlamda köksüz bir modernleşmeyi değil; İslam'ın özündeki ilim vurgusu ile Türk kültüründeki "kadın-erkek eşitliği" geleneğini sentezleyen bir yol izlemişlerdir. Kadın özgürlüğünü, milli kimlikten kopmadan gerçekleşmesi gereken bir süreç olarak tanımlamışlardır. 2. Tarihi Süreklilik: Dergi, Azerbaycan kadınının toplumdaki güçlü yerini Dede Korkut'tan (Burla Hatun) başlayarak 20. yüzyıla kadar kesintisiz bir çizgiyle takip etmiştir. Mahsati Gencevi'nin rubailerinden Medine Gülgün'ün siyasi duruşuna kadar her örnek, kadının sadece ev içinde değil, siyaset, sanat ve savaş meydanlarında da var olduğunu kanıtlamak için kullanılmıştır. 4. İdeolojik Eleştiri: Metinlerde hem Orta Çağ'ın bağnaz zihniyeti hem de Sovyet döneminin dini dışlayan, ateizmi dayatan "kadın özgürlüğü" propagandası eleştirilmiştir. Gerçek özgürlüğün; vicdan, eğitim ve milli değerlere saygı ile mümkün olabileceği vurgulanmıştır. 5. Edebi Köprü: "Varlıq" dergisi, Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki kültürel kopukluğu kadın şairler üzerinden onarmaya çalışmıştır. Hüküme Billuri'nin Tebriz hasreti veya Samed Vurğun'un anne kutsallığına dair dizeleri, bölünen bir coğrafyanın ortak acı ve ideallerini dile getiren birer köprü vazifesi görmüştür. Sonuç olarak Varlıq dergisi, kadını toplumun ilerlemesinde temel dinamik olarak görmüş; onu cehaletin karanlığından kurtarıp, milli ve manevi bir şuurla donatılmış "aydın bir birey" olarak selamlamıştır.

Kaynaklar

Beqdeli, Q. (1980). Büzürgan-e Azərbycan. Əvhədüddin Əvhədi Marağayi. *Varlıq*, 4-5 (15-16), 38-48.

Beqdeli, Q. və Yusifli, X. (1980). Azərbycan böyükləri. Məhsəti və onun rübailəri. *Varlıq*, 1 (12), 29-34.

- Billuri, H. (1980). Mən ölmərəm. *Varlıq*, 2 (13), 58-60.
- Cavadi A. (1988). Dəyişdi min illik əlifbəmizi. *Varlıq*, 5 (71), 49-52.
- Eloğlu. (2005). Səməd Vurğun şeirində Azərbaycan qadını. *Varlıq*, 3-4 (138-139), 115-118.
- Əbilova, Z.A. (2010). Sovetlər Birliyi dövründə Azərbaycanda islam. *Varlıq*, 3-4 (157-158), 121-126.
- Heyət, C. (1993). *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir baxış*. Cild 1. Bakı, Yazıçı.
- Heyət, C. (1998). *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir baxış*. Cild 2. Bakı, Yazıçı.
- Heyət, C. (1982). Həzrət Məhəmmədin (s) öyüdləri. *Varlıq*, 7-8 (41-42), 26.
- Heyət, C. (1986). *Türklərin tarix və fərhənginə bir baxış*. Tehran, Kavyan.
- Gülgün, M. (1979). Yadıma düşdü-1. *Varlıq*, 3-4, 43.
- İbrahimi, M. (1979). İki kitab. *Varlıq*, 8, 49-56.
- Məhəmmədxani Güneyli, H. (2013). Dədə Qorqud kitabında qadınlar. *Varlıq*, 2 (169), 65-69.
- Məmmədaliyeva, S.N. (2012). Türkdilli mənbələrdə Azərbaycanın qadın ədibləri-1. *Varlıq*, 1 (164), 73-83.
- Məmmədaliyeva, S.N. (2013). Türkdilli mənbələrdə Azərbaycanın qadın ədibləri-2. *Varlıq*, 2 (169), 82-91.
- Savalan, H.M. (1980). Hökumə Billuriyə cavab. *Varlıq*, 2 (13), 60-62.
- Səbahi, G. (1980). Xalq şairi Səhənd. *Varlıq*, 1 (12), 37-45.
- Səbahi, G. (1981). Vətən və xalq məhəbbəti. *Varlıq*, 5-6 (28-29), 68-72.
- Səfidgər Şəhanqi, H. (1996). Molla Nəsrəddin dərgisinin İran məşrutə hərəkatında rolu. *Varlıq*, 3 (102), 57-60.
- Sərdariniya, S. (1985). Molla Nəsrəddin və İran. *Varlıq*, 9-12, 105-117.
- Sərdariniya, S. (1981). Seyid Hüseyin xan Ədalət. *Varlıq*, 2 (25), 78-82.
- Sorularla İslamiyyət. (2021, 16 aralık). // <https://sorularlaislamiet.com/kuran-fatihada-fatihabesmelede-besmele-de-be-harfinededir-sozu-kime-aittir>
- Ustad Şəhriyardan bir qəzəl. (1979). *Varlıq*, 9, 59.
- Vahid, M. (2022). Qacar sarayının qarabağlı Şahbanusu - Ağabəyim ağa. *Ədəbiyyat*, 10 sentyabr, 5.
- Varlıq. (2005), 3-4 (138-139), 19.
- Vəkilov, C. (2004). 1300-1310-cu illərdə Azərbaycan – İran mədəni əlaqələri haqqında. *Varlıq*, 2 (133), 125-129.
- Vəkilov, C. (2004). Azərbaycan Respublikası və İran. 1320-ci illərdə mədəni əlaqələr. *Varlıq*, 3-4 (134-135), 143-147.
- Vurğunqızı, A. (1997). Səməd Vurğun və İran. *Varlıq*, 3 (106), 49-50.
- Zərrinnejad, M. (1996). Şərhi-hal Hacı Zeynalabidin Tağıyev. *Varlıq*, 2 (101), 90-98.

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF TURKIC WORLD WOMEN STUDIES

Dergi web sayfası: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>
Journal homepage: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>

Doi: 10.5281/zenodo.19261982

Araştırma Makalesi • Research Article

Havva'nın İzinden Yasak Meyve Elma Felsefesi* In The Footsteps Of Eve: The Philosophy Of The Forbidden Fruit Apple

Nesrin AŞTI¹

Özet

Bu çalışma, Aşti (2022)'nin Âdem ile Havva'nın İzinden adlı öyküsü temel alınarak, elma metaforu üzerinden insanın bilgi arayışı, özgür iradesi, iyilik-kötülük diyalektiği ve Tanrı-insan ilişkisi gibi temel felsefi temaları incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel yöntemlerden metin çözümlemesi ve simgesel yorumlama kullanılmış; öyküde yer alan anlatılar mitolojik, teolojik ve felsefi bağlamda değerlendirilmiştir. Çalışmada, geleneksel anlatılarda suçlayıcı bir figür olarak sunulan Havva'nın, felsefi açıdan bilgiyi arzulayan ve bilinç kazanımının öznesi olan bir karakter olarak yeniden yorumlanabileceği ortaya konmuştur. Elma metaforunun, yalnızca "yasak" ve "günah" ile sınırlı kalmadığı; bilimin doğuşundan masallara, toplumsal travmalardan etik sorgulamalara kadar uzanan çok katmanlı bir anlam alanı ürettiği gösterilmiştir. Newton'un yerçekimi anlatısı, Pamuk Prenses masalı ve çağdaş anlatılardaki elma temsilleri aracılığıyla, elmanın insanlık tarihinde hem bilginin hem de bedelin sembolü olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak elma, bu çalışmada insanın merakıyla yüzleşmesini, özgür irade ile sorumluluk arasındaki gerilimi ve ölümlülüğün bilince dönüşmesini simgeleyen merkezi bir metafor olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Âdem ve Havva, Yasak meyve, Elma, Metafor.

Abstract

This study aims to examine fundamental philosophical themes such as the human pursuit of knowledge, free will, the dialectic of good and evil, and the relationship between God and humanity through the metaphor of the apple, based on Aşti's short story In the Footsteps of Adam and Eve. Employing qualitative research methods, including textual analysis and symbolic interpretation, the narratives within the story are analyzed in their mythological, theological, and philosophical contexts. The study argues that Eve, traditionally portrayed as a guilty and seductive figure, can be reinterpreted philosophically as the subject of desire for knowledge and the agent of human consciousness. It is demonstrated that the apple metaphor extends beyond notions of prohibition and sin, generating a multilayered field of meaning that encompasses the emergence of science, fairy tales, ethical dilemmas, and contemporary social tragedies. Through references to Newton's discovery of gravity, the tale of Snow White, and modern narratives involving the apple, the study highlights the apple as both a symbol of knowledge and the cost of acquiring it. In conclusion, the apple is interpreted as a central metaphor representing humanity's confrontation with curiosity, the tension between freedom and responsibility, and the transformation of mortality into conscious existence.

Keywords: Philosophy, Adam and Eve, Forbidden fruit, Apple, Metaphor.

* Makale geliş tarihi / Received date: 14.01.2026 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

* Bu çalışma 12-14 Aralık 2025 tarihinde 4th International Turkic and World Women's Studies Congress /Istanbul, Türkiye'de sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Prof. Dr., Demiroğlu Bilim Üniversitesi, Hemşirelik Lisans Programı, İstanbul, Türkiye nesrin.asti@demiroglu.bilim.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7257-372X

Giriş

Türkiye Türkçesinde elma olarak kullanılan sözcüğün, eski Uygur Türkçesi metinlerinde alım/alım-la ve Oğuz Türkçesinde alma biçiminde geçtiği; bu meyvenin mitlerde, masallarda ve bilimsel anlatılarda yer alarak kültürel bellekte dünden bugüne önemini koruduğu görülmektedir (Daşdemir, 2020; Eliade, 1992). İnsanlık tarihi boyunca mitler, masallar ve kutsal anlatılar, insanın varoluşuna ilişkin temel soruların simgesel taşıyıcıları olmuştur. Bu anlatılar içinde yasak meyve ve elma motifi, bilgi arayışı, özgür irade, itaat ve suç, iyilik ve kötülük gibi felsefenin temel problemlerini bünyesinde barındıran güçlü bir sembol olarak öne çıkmaktadır. Âdem ve Havva anlatısı, yalnızca teolojik bir köken miti olmanın ötesinde, insanın bilinç kazanımını, ölümlülükle yüzleşmesini ve ahlaki sorumluluğunu konu edinen evrensel bir düşünsel çerçeve sunmaktadır. Elma, bu anlatıların merkezinde yer alarak yasak olanın cazibesini, bilginin bedelini ve insanın sınırları aşma arzusunu simgelemiştir. Kutsal metinlerdeki yasak ağaç anlatısından masallara, bilim tarihinden gündelik yaşamdaki trajedilere kadar uzanan bu sembol, farklı bağlamlarda yeniden üretilmiş; her defasında insanın merak, arzu ve seçimleriyle yüzleşmesini temsil etmiştir. Özellikle Havva figürü, geleneksel anlatılarda çoğu zaman suçlayıcı ve baştan çıkarıcı bir özne olarak konumlandırılmış; ancak felsefi yorumlarda bilgiyi arzulayan, sorgulayan ve insan bilincinin oluşumunda belirleyici rol oynayan bir karakter olarak yeniden değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Aştı (2022)'nin Âdem ile Havva'nın İzinden adlı öyküsünü temel alarak, elma metaforunun çok katmanlı anlam yapısını felsefi bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Öyküde yer alan anlatılar; teolojik, mitolojik ve felsefi bağlamlarda ele alınarak, elmanın yasak, bilgi, bilim, masumiyetin kaybı ve etik sorumluluk gibi temalarla nasıl ilişkilendirildiği ortaya konulmaktadır. Havva'nın yasak elmayı yemesi, bu çalışmada yalnızca bir itaatsizlik eylemi olarak değil; insanın özgür iradesiyle bilgiye yönelmesinin ve bilinç kazanımının simgesel başlangıcı olarak ele alınmaktadır. Araştırmada nitel yöntemlerden metin çözümlemesi ve simgesel yorumlama kullanılmış; öyküdeki elma temsilleri, Newton'un yerçekimi anlatısı, Pamuk Prenses masalı ve çağdaş toplumsal olaylarla ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, elma metaforunun insanlık tarihindeki sürekliliğini ve dönüşümünü göstermeyi; aynı zamanda Havva figürünün felsefi ve feminist bir yeniden okumasını sunmayı hedeflemektedir. Sonuç olarak bu makale, Aştı (2022) nin öyküsünden alıntılar ile yasak meyve elma metaforunu insanın varoluşsal serüveni içinde ele alarak, bilginin bedeli, özgürlük ve sorumluluk arasındaki gerilimi ve ölümlülüğün bilince dönüşümünü felsefi bir çerçevede tartışmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma deseninde yapılandırılmıştır. Araştırmada, metin çözümlemesi ve simgesel (sembolik) yorumlama yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Çalışmanın temel inceleme nesnesini, Aştı (2022)'nin Âdem ile Havva'nın İzinden adlı öyküsü oluşturmaktadır. Öykü, elma metaforu etrafında gelişen anlatı yapısı ve felsefi çağrışımları nedeniyle amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir.

Araştırma sürecinde öncelikle metin, tematik okuma yoluyla incelenmiş; elma metaforunun geçtiği bölümler belirlenerek bu bölümler bağlamsal bütünlük içinde ele alınmıştır. Metin çözümlemesi aşamasında, anlatıdaki mitolojik, teolojik, felsefi ve toplumsal göndermeler ayrıştırılmış; elma metaforunun bilgi, özgür irade, suç, sorumluluk, bilinç ve ölümlülük temalarıyla kurduğu ilişkiler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda çözümleme, yalnızca metin içi unsurlarla sınırlı kalmamış; anlatının göndermede bulunduğu kültürel ve düşünsel arka plan da dikkate alınmıştır.

Simgesel yorumlama sürecinde elma, tekil bir nesne olarak değil; çok katmanlı bir kültürel sembol olarak ele alınmıştır. Elma metaforu, kutsal metinlerdeki yasak meyve anlatıları, mitolojik ve masalsı temsiller ile bilimsel ve modern anlatılarla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Bu aşamada, mitoloji, felsefe, psikanaliz ve etik alanlarına ait kuramsal yaklaşımlar, metnin anlamlandırılmasında açıklayıcı çerçeve olarak kullanılmıştır.

Araştırma, betimleyici ve yorumlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Çalışmada istatistiksel analizlere yer verilmemiş; anlam üretimi süreci, metnin iç tutarlılığı ve kuramsal bağlamı temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, tek bir edebî metin üzerinden hareketle, elma metaforunun insanlık anlatılarındaki sürekliliğini ve dönüşümünü disiplinler arası bir perspektifle ortaya koymayı amaçlayan nitel bir metin incelemesi niteliğindedir.

Yasak Meyve Elma ve Havva

“Havva, yılan kılığında girmiş iblis tarafından yasak meyveyi yemesi için ayartıldı. Yılan, Havva’ya, meyveyi yerse ‘iyiyi ve kötüyü bilen Tanrı gibi olacağına’ dair bir sürü yalanlar sıraladı. Havva kandı. Yasak elmayı yedi ve Adem’e de yedirdi... Tanrı onları cennetinden kovdu. Onlar artık ölümlü insandılar...” (Aştı, 2022: 90).

Âdem ile Havva’nın cennette tattıkları yasak ağacın hikâyesi din kitaplarında çeşitli benzerlik ve farklılıklarla kayıtlıdır. Kur’an’a göre, Âdem ve eşinin yeryüzüne indirilmeleri, Allah’ın yasakladığı ancak şeytanın kandırması sonucu tattıkları bir ağaç (meyvesi) nedeniyledir. Yasaklanan ağaç, bazı tefsirlerde hayrı ve şerri bilme ağacı veya ölümsüzlük ağacı olduğu söylenirken, bazılarında ise meyve cinsinden bir ağaç olduğu yorumlanmaktadır. Tevrat’ın çevirisinden kaynaklanan bir inanışa göre de Âdem ile Havva’nın cennette yediği yasak meyve, elma olup bu inanış, Müslümanların yasak meyve ile ilgili tasavvurlarını da etkilemiştir. Yasak ağaç veya meyvenin, halk arasında yaygın olarak elma ve ağacı olduğu kabul edilse de tefsirde bu bilgiye pek yer verilmemektedir (Daşdemir, 2020:333). Cennetteki yasak meyve elma; güneyden kuzeye, doğudan batıya, dünden bugüne tüm milletlerin söylencelerinde yaygın bir motif olarak kullanılmıştır.

Augustinus, Tanrı’nın bize seçme özgürlüğü verdiği söz eder. Ahlaki kötülük bizim seçimlerimizin sonucudur der ve kısmen Adem’le Havva’nın seçimlerinin sonucunu örnek gösterir. Çağdaş pek çok Hristiyan gibi o da Kutsal Kitap’ın ilk kısmı Yaratılış’ta anlatılanlara-Cennet Bahçesi’nde işlerin korkunç bir şekilde ters gittiğine- inanıyordu. Önce Havva, sonra Âdem bilgi ağacından elmayı yiyip Tanrı’ya ihanet ettiklerinde dünyaya günahı getirmişlerdir (Warburton, 2011: 63-64).

Bilinmeyene dair merakın sonucu olarak yasak meyvenin yenilmesi arketipinin (ilk örneğinin) ya da ilk günahın ortaya çıktığı bu mekândan kovulmak insanın ‘Tanrı Gibi Olmak’ ihtirasına sahip olması ile ilgilidir. Âdem ve Havva’nın kutsal kitaplardaki öyküsü, Jung’un ilk insanın yaratılışındaki ilk maceradan başlayarak arzu dolayımında gerçekleşen çatışmalar ve arketipler olarak da ele alınabilir (Balaban, 2019: 178).

Teolojik ve mitolojik yoruma göre elma, insanın masumiyetini kaybetmesine neden olan ‘yasak bilginin’ sembolüdür. Tanrı’nın bu yasağı, insanın sınırlılığının sembolüdür. Havva’nın bu yasağı ihlal etmesi, sadece bir itaatsizlik değil, bir bilgi edimidir (Eliade, 1992).

Öyküdeki ‘İyiliği ve kötülüğü bilme ağacından yedi...’alıntısı insanın farkındalık kazanması olarak yorumlanabilir. Başka bir deyişle, iyi ve kötüyü bilmek yani kendisini bilmektedir. Felsefi olarak bu, Sokrates’in ‘bilgi erdemdir’ anlayışına ters düşer. Bu bağlamda bilgi, Sokrates’in ‘erdem’ kavramından farklı olarak kurtarıcı değil; insanı sorumlulukla yüz yüze bırakan bir bilinç yükü olarak konumlanmaktadır. Çünkü burada bilgi kurtuluş değil, düşüştür. Ama bu düşüş, aslında insanın yükselişidir: artık “bilmeden mutlu” bir varlık değil, “bilen ama sorumlu” bir varlıktır (Balaban, 2019, 178).

“Yeni yetme Ademcik ve Havvacık’ın merakla ışık duvarının arkasında meyveleri ile kırmızı kırmızı gülümseyen elma ağacına sık sık gidişlerini, ‘nasıl bir ağaç ki bu, Tanrımızın buyruğuna uymaktan Âdem ile Havva’yı vazgeçirmiş? Şeytan onları kolayca kandırmış?’ soruşları...”, “Tanrının izniyle göz kırpmaya kadar olan bir süre içinde göğün yedi kat yukarisından yeryüzüne indirildiler, yeni yetme meraklı melekçikler. Mikail Melek onları insan kılığına büründürdü ve Dünya zamanına göre bir hafta süre verdi. İnsanlarla birlikte olacaklarını söyledi ve insanlar gibi davranmalarını istedi...” (Aştı, 2022:93-94).

Öyküdeki “Ademcik ve Havvacık, Adem’le Havva’nın dünyadaki izini sürmek isterler...” anlatısındaki ergen meleklerin tekdüze cennet yaşamından sıkılmaları; Tanrı katındaki mükemmel, ama monoton yaşamdan çıkma arzusu olarak yorumlanabilir. Yani meraklarını giderecek bilgiyi yaşayarak öğrenmek için sınırları ve engelleri-Havva ve Âdem gibi-zorladıkları görülmektedir.

İnsan çocuklar gibi yeni yetme meleklerin, Adem’le Havva’nın Cennet’ten kovuluşlarına neden olan elma ağacı ve kovuldukları dünya hakkında Mikail Melek’i usandırıcı soruları ve sorgulamaları, Sokrates’in ‘varoluşunuzun anlamı, sorgular ve sorgulamalarımızla mümkündür’ görüşüyle açıklanabilir (Warburton, 2011: 15).

Tevrat ve Kur’an ait eski yorumlarda yasak ağacın muhatabı olan varlıklar kendi türlerinin ilk örnekleri (prototipleri) olarak sunulmuştur. İlk insan (Âdem) ve eşi (Havva) ortak karakterler olmakla birlikte; Tevrat’ta “yılan”, Kur’an’da ise “şeytan” ilk yalan ve kandırmanın öznesi durumundadır.

Kur'an'a göre şeytanın ayartması sonucu yasak ağaçtan tadan erkek ve kadın yaptıklarından dolayı bağışlanmak istemiş, Allah da onları bir süre orada yaşayıp ölecekleri yeryüzüne indirmiştir. Ölümlü olmak, bu yasağın çiğnenmesi sonunda insana bir ceza olarak verilmiş olabilir (Daşdemir, 2020: 336).

Bu çalışmada ele alınan anlatılar ve kuramsal yaklaşımlar, yasak meyve/elma motifinin yalnızca dinî bir yasak ya da günah anlatısı olarak değil; insanın bilinç kazanımı, özgür iradesi ve varoluşsal sorumluluğu ile ilişkili çok katmanlı bir sembol olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Kutsal metinlerde farklı biçimlerde aktarılan Âdem ve Havva anlatısı, Aştı (2022)'nin öyküsünde mitolojik ve felsefi bir yeniden yazım aracılığıyla insanın merak duygusu, sorgulama eğilimi ve deneyim yoluyla öğrenme arzusu bağlamında ele alınmaktadır. Elma, bu bağlamda masumiyetin yitimi kadar, insanın "bilmeden mutlu" bir varlıktan "bilen ve sorumluluk taşıyan" bir varlığa dönüşümünü simgeleyen kurucu bir metafor hâline gelmektedir. Böylece anlatı, düşünüş olarak yorumlanan eylemin aynı zamanda insanlaşma sürecinin başlangıcı olduğunu ima ederek, yasak bilgi ile özgürlük arasındaki gerilimi felsefi bir düzlemde yeniden tartışmaya açmaktadır.

Günümüzde Elma ve Kadın: Öyküden Yansımalar

"Ağaçlık bir alan, yeşil yapraklar arasında kızılımtırak yeşilimtırak parlayan meyveler, ağaçların tepelerinde, dallarda sepetli insanlar... Yere düşen meyveleri kâh sepetlere kâh eteklerine güle oynaya toplayan çocuklar... Havvacık 'Tanrımız meleklerine yasakladığı elma ile insanları terbiye ediyor,' diye düşünürken Ademcik 'İblis insanları elma ile kandırmaya devam ediyor,' diye düşündü..." (Aştı, 2022: 94-95).

Sadece basit bir meyve olan elmanın edebi ve kültürel geçmişi oldukça zengindir. Shakespeare, insanların yüzyıllardır belli sembollerini kullanarak onları ve onların işaret ettikleri kavramları ölümsüzleştirmelerinden söz eder. Kültürel ve dini temaya göre suçlu meyvenin kendisi değildir, meyve sadece yapılan eylemin yasaklı olmasını sembolize etmektedir. Pamuk Prenses masalındaki elma; masumiyetin ve güvenin kaybını temsil etmektedir. Başka bir deyişle, cennetteki elmanın masallarda da yasaklı meyve olarak dillendirilmekte olduğunu görmekteyiz. Elma, birçok kültürde yasak bilgi, baştan çıkarma ve bilincin bedeliyle ilişkilendirilen temel bir sembol olarak değerlendirilmiştir (Cirlot, 2002).

Mitlerde ve masallarda elma, insanın masumiyetini kaybetmesine neden olan yasak bilginin sembolü olarak, yani kötülük veya hırsın kişileşmiş hali, Havva'ya, prensese ve küçük kıza elma olarak sunulmuştur (Campbel, 2003). Gerçek dünyada ise elma, hasadıyla, şarabıyla ve şekeriyle tüketim dünyasının sembolü olarak serüvenine devam etmektedir. Elma üretiminde dünya üçüncüsü olan Türkiye, en fazla elma tüketenler arasında bulunmaktadır.

"Havvacık, elma toplayanlar arasında dünya yaşıtı Ayşe ile samimi olmaya ve ondan bilgiler almağa çalışıyordu. Ayşe, çok küçük yaşta iken Tanrı annesini cennetine almış. Babası üzüntüsünden içki düşkün olmuş. Her gün elma şarabından içe içe körkütük sarhoş dolaşır çalışmadığı için kuru ekmeğe muhtaç kalmışlar. Bir gün okul dönüşü daha önlüğünü çıkaramadan babası, onu elinden tutup sürükleye sürükleye bu çiftliğe getirmiş; 'Eti sizin, kemiği benim. Kapınıza her işinizi göreceğiz bir hizmetçi bırakıyorum. Karşılığında bana geçinebileceğim parayı verirsiniz tabii' diyerek." (Aştı, 2022: 97).

Elma ve sarhoşluk, Aristoteles 'iyi ve kötü insanın içindedir ve aklını kullanarak iyiyi seçme onun elindedir' der. Dolayısıyla Ayşe'nin babası kayıp sorunuyla baş etmede elmayı geçim kaynağı olarak kullanma yerine sarhoşluğunda gark olmayı seçmiştir (Warburton, 2011: 26-28).

"Ademcik de boş durmuyordu, ademler yatakhaneğinde, komşu yataktaki yaşıtı Mehmet'le samimiyet kurmaya çalışıyor, cennetten kovulan Âdem hakkında bazı sorular soruyordu. Her sorusuna gülerken cevap veren Mehmet, 'oğlum Havva'ya kanarak elmayı yiyen Âdem Babamızın saflığı, aynen biz erkelerde devam ediyor. Havva Anamızın cinliği de kızlarımızda, kadınlarımızda devam ediyor. Anlayacağın biz ademler, Havvaların oyuncağıyız.' Ademcik 'Tanrı katındaki hikâye burada da devam ediyor' diye düşündü..." (Aştı, 2022: 98).

Elmayla ilgili yazılan çizilen ve üretilen eserlerde insanın kadın cinsi daha çok yer almakta ve elma, kadınlık ve arzu nesnesi olarak kullanılmaktadır.

Elmaya kanan Havva ve Havva'ya kanan Âdem; geleneksel anlatı, Havva'yı suçlu ve baştan çıkarıcı olarak görür. Ama felsefi açıdan Havva, bilgiyi arzulayan kadındır. Havva bilmek ister; erkek yani Âdem ise onu izler. Elmanın neden yasak olduğunu bilmek ve anlamak isteyen, yani bilginin peşinde koşan Havva, ilk filozof olarak düşünülebilir. Feminist yoruma göre de Havva, yasak olanı anlamak ve hakkında bilgi sahibi olmak için emre karşı gelen ve ölümlü insan olarak cezalandırılan ilk kadındır.

Beauvoir İkinci Cins kitabında erkek bakış açısının bir kadının ne olduğunu tanımlamada

kadınlar ve toplum tarafından kabul gören bir tutum olduğunu ifade eder. Yine Beauvoir ‘kadınlar özgürdür ve ne olmak istediklerine-Havva’da olduğu gibi-kendileri karar verirler ’der. Camus’un ‘Sisifos’unun görevi gibi, Havva’nın eylemi de hem anlamsız hem de insancadır: Zira Havva itaat etmeyerek ve yasak meyve elmayı yiyerek insan olmuştur (Warburton, 2011:292-293).

Bu bölümde ele alınan anlatılar, elma motifinin günümüzde kadınla kurduğu simgesel ilişkinin, mitolojik ve dinsel kökenlerinden beslenerek toplumsal ve kültürel düzlemde yeniden üretildiğini göstermektedir. Aştı (2022)’nin öyküsünde elma; bir yandan gündelik yaşamın, emek ve tüketim dünyasının doğal bir unsuru olarak sunulurken, diğer yandan kadın bedeni, arzu, suç ve sorumluluk ekseninde anlam yüklenen bir metafora dönüşmektedir. Havvacık ve Ademcik’in gözlemleri aracılığıyla aktarılan kadın imgeleri, masumiyetle baştan çıkarıcılık arasında salınan geleneksel kadın algısının hâlen canlılığını koruduğunu ortaya koymaktadır. Elmanın kadınla özdeşleştirilmesi, özellikle Havva figürü üzerinden, bilgiyi arzulayan ve sınırları sorgulayan kadının tarihsel olarak suçlanmasına işaret etmektedir. Buna karşılık felsefi ve feminist okumalar, Havva’yı edilgen bir günah öznese değil, bilme ve seçme cesaretini gösteren ilk özne olarak yeniden konumlandırmaktadır. Bu bağlamda kadın, elma metaforu üzerinden hem toplumsal önyargıların taşıyıcısı hem de özgür iradenin ve insanlaşma sürecinin kurucu aktörü olarak okunabilir. Böylece elma, günümüzde de kadın kimliği etrafında şekillenen anlamlarıyla, mitolojik anlatıdan modern toplumsal eleştiriye uzanan sürekliliğini sürdürmektedir.

Elma ve bilim

“Alim, elmanın insanlık tarihinin başından beri ne kadar önemli ve özel olduğunu anlatmaya başladı. ‘Bilim insanı Newton, bir gün elma ağacının altında oturuyormuş, yere düşen elmayı görünce neden gökyüzüne değil de yere düşüyor? Diye düşünmüş, böylece yerin çekim gücü olduğunu bulmuş.’Havvacık’ın yanında oturan Ayşe, dudak bükerek ‘Bana göre çekim gücü değil, Tanrı’nın gücü o. Havva Anamız yasak elmayı yiyince Tanrı, öyle kızmış öyle kızmış ki, göğün yedinci katından elmayı yeryüzüne fırlatmış, ’dedi...’” (Aştı, 2022:100).

Westfall (1980), çalışmasında Newton’un 1726’da William Stukeley ile paylaştığı öyküsüne yer vermektedir; bu öyküdeki anekdotta Newton’un akşam yemeğinden sonra, hava sıcak olduğu için bahçeye çıktığı ve elma ağacının altında otururken ‘düşen bir elmanın neden yere düştüğünü’ düşünmeye başladığı bilgisine rastlanmaktadır. Westfall (1980), Bir başka deyişle, William Stukeley’nin aktardığı anlatıya dayanarak, Newton’un elma ağacının altında otururken düşen bir elmanın neden yere doğru hareket ettiğini sorgulamaya başladığını belirtmektedir. Westfall (1980), bu ünlü elma ağacının Woolsthorpe Malikânesinde varlığını sürdürmeye devam ettiğinden de söz eder. Tarihsel süreç içinde elmayı, insanlar tarafından çok sevilen ve bahçelerde en fazla yetiştirilen meyve ağacı olarak görmekteyiz. Doğa olaylarını düşünen ve sorgulayan bilim insanı Newton’un bahçesindeki elma ağacından yere düşen elma, yer çekimi teorisini geliştirmede özne rolü oynamıştır. Havva’da olduğu gibi merak uyandıran elma, bu sefer dünyada bilimsel bir gelişimin eylemini başlatmıştır.

Bu bölümde elma, mitolojik ve dinsel bağlamdan bilimsel düşüncenin doğuşuna uzanan anlam sürekliliği içinde ele alınmaktadır. Aştı (2022)’nin anlatısında Newton’un elması ile Havva’nın yasak elması yan yana getirilerek, insanlık tarihinin iki temel merak eşiği —bilme arzusu ve sorgulama edimi— ortak bir metafor üzerinden ilişkilendirilmektedir. Bilimsel anlatıda elma, doğa yasalarını anlamaya yönelik rasyonel sorgulamanın tetikleyicisi olarak konumlanırken; Ayşe’nin yorumu aracılığıyla bu sorgulama, ilahi irade ve kutsal düzenle açıklanan geleneksel inanç sistemiyle karşıtlık içinde sunulmaktadır. Böylece elma, bir yandan Isaac Newton’un yerçekimi kuramına giden düşünsel sürecin simgesi olurken, diğer yandan Tanrısal kudretin ve cezalandırıcı iradenin sembolü olarak yorumlanmaya devam etmektedir. Havva’nın merakı ile Newton’un merakı arasında kurulan bu paralellik, insanın bilgiye ulaşma arzusunun tarihsel, kültürel ve epistemolojik sürekliliğini ortaya koymaktadır. Elma, bu bağlamda, insanlığın hem mitolojik hem bilimsel serüveninde bilinmeyene yönelen düşüncenin sessiz ama kurucu öznesi olarak sonuç bölümünde yapılacak bütüncül değerlendirmeye güçlü bir zemin hazırlamaktadır.

Elmanın masal ve olaylardaki rolü

“Ayşe hüzün gölünde yüzen dertli babanın duyamayacağı bir sesle devam etti; ‘Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler masalındaki cadı, Pamuk Prensesi öldürmek için adeta ‘ye beni’ diyen kıpkırmızı zehirli bir elma ile kandırmıştı...Şu karşıda elmaları seçe seçe sepetine koyan Murat Amca’nın küçük kızı da Pamuk Prenses gibi bir elmaya kandı ve hayatından oldu. Havvacık meraklandı. ‘Murat Amca’nın kızı elmaya nasıl kandı? Anlamadım.’ Ayşe fısıldayarak ‘küçük kız, eve çok yakın bir parkta oynarken elinde kıpkırmızı bir elma şekeri ile bir adam yaklaşmış.’ Alim, hüzünlü havayı dağıtacağımı umarak bilgiç bilgiç

‘Yani, âdem yanaşmış, ’dedi. Alim’in benzetmesi havada buz tuttu. Gözler, bir Ayşe’ye bir elma ağacının altında oturan adama kayıyordu. Ademcik, insan oğlunun cennetteki Adem’e benzetilmesinden huzursuz oldu. Alim’e dönerek ‘İnsanın erkek cinsi mi? demek istiyorsun?’ ...’ (Aştı, 2022: 101).

Pamuk Prenses yedi cücelerin uyarılarına kulak asmamıştır. Pamuk Prensesin bütün uyarılara rağmen yasakları çiğnemesi üvey annesi tarafından zehirlenmesiyle son bulur (Şahin, 2014 :77). Elmanın parlak kırmızı yüzeyi, arzusunun dışsal cazibesini temsil eder. Ancak içi zehirlidir. Dış görünüş ile iç gerçeklik arasında bir çelişki vardır. Pamuk Prenses ’in elmayı yemesi, kendi arzusuna yenik düşmesidir; merak, tatma isteği, yasak olanın cazibesi gibi. Freud’un görüşüne göre bu “kadının arzusuyla yüzleşmesi” olarak yorumlanabilir: arzusunun bilgisi tehlikelidir. Zehirli elma sonrası gelen “uyku”, bir varoluş duraklamasıdır. Bu durumda elma, insanın kendi ölümlülüğüyle yüzleşmesinin zorunlu sembolüdür: ancak ölümü tatmakla yaşamın anlamı doğar (Warburton, 2011:263-264; Balaban, 2019).

Pamuk Prenses masalındaki elma, Havva’nın yasak meyvesini temsil etmektedir. Kötü yürekli ve özsever (narsist) kraliçe, olgun ve kırmızı görünümlü bir elmayı, kesinlikle tatlı ve sulu olacağı bilgisine sahip Prenses’e sunar. Bu durumda, dış görünümüyle iyi ve tatlı düşünülen elma-cadının kötü niyetiyle özünde zehirli olan ve prensesin felaketine getiren meyveye dönüşmüştür. Platon’a göre görünüşle gerçeklik arasında önemli bir fark vardır (Warburton, 2011:16). Görünümüyle olgun, tatlı ve sulu sanılan elma, gerçekte zehirli ve öldürücüdür. Cennet yasağını çiğneyen Havva ve Yedi Cücelerin yasaklarını çiğneyen Pamuk Prenses ’in, tatma ve bilme arzusu, ölümlü olma ve masumiyetin -saf bilginin-ölümünü getirmiştir.

”Zavallı adam bir elma ile küçük kızını kandıran, masumiyetini kirleten iblisi sokak sokak, dağ tepe aradı, aradı. Sonunda buldu. Onu öldürmek istedi. Tam kafasına nacak indirecekken içinden bir ses ‘Cana can mı? Kana kan mı? Öldürürsen küçük kızın geri gelecek mi?’ demiş. Şeytandan da kötü olan bu insanı ‘Canı veren de alan da Allah’tır. Bu dünyada senin cezanı adalet, öbür dünyada Allah verecektir ’diyerek jandarmaya teslim etti..Zavallı ana baba kızlarının acısını, elmanın ağdasında tatlandırdılar. Pişirdikleri elma şekerlerini, her gün, ama her gün mahallenin çocuklarına sevgiyle dağıttılar. Çocukların sevinç ve neşeyle ısırıkları her elma şekerinde kızları, sanki cennetten onlara gülümsüyordu...” (Aştı, 2022:103).

‘İyi niyet, eylemin sonucundan değil, niyetinden doğar, ‘diyen Kant’a göre; Küçük kız elmayı yerken kötü niyetin farkında değildir, dolayısıyla masumdur. Ama yine de cezayı çeker; burada ahlaki düzen değil, doğa yasası işler. Elma şekerine kanan çocuğun tecavüzü, öldürülmesi ve babanın içinde kötülüğü barındıran adamı adalete teslim etmesi örneği; ‘Doğada adalet yoktur, ama ahlakta vardır’ diyen Kant ve ‘iyi ya da kötü davranışı seçmek senin elindedir ’diyen Aristoteles’in görüşü ile açıklanabilir (Warburton, 2011:176-177, 26-28).

Küçük kızın yetişkin bir erkek tarafından elma şekeriyi kandırılıp tecavüz edilmesi ve öldürülmesi; Freud’un, ‘bilinçdışı arzular ve hatıralar hepimizde vardır. Gerçekte ne istediğimizi ve ne yapmak istediğimizi kendimizden saklarız. Bu düşüncelerden bazıları şiddet içerir, pek çoğu ise cinsel içeriklidir. Zihin onları bastırır’ görüşü ile açıklanabilir. Bu görüşe göre cani, Freud’un Oedipus kompleks tanımında olduğu gibi bilinçdışının derinliklerinden bilince çıkan ve engelleyemediği dürtüsel davranışını elma şekeri ile gerçekleştirmiştir (Warburton, 2011:262; Balaban, 2019).

“Havvacık, ‘elma, insanların dünyasında da iyiliği, kötülüğü temsil ediyor,’ diye düşünürken Ademcik ‘İyilik, kötülük, cennet, cehennem hepsi, ama hepsi Tanrı’nın yeryüzüne gönderdiği insanın içinde barınıyor, ’diye düşündü. Ne demişti koruyucu Melek ’tercih insanın elinde.’ İyi düşününce melek yönü, kötü düşününce şeytani yönü baskın çıkıyordu. Anlaşılan o ki; Âdem ve Havva’yı cennetten eden elma, Dünya yaşamının tam ortasına düşmüştü. Elma yerin çekiminde, insanlar elmanın çekiminde yaşayıp gidiyorlardı. Tanrının buyruğuna karşı gelen, cennetten kovulan ve yeryüzüne ölümlü insan olarak inen Melek Âdem ve Melek Havva’dan çoğalan insanlar, yeniden cenneti hak edebilmek ve şeytana uymamak için çırpınıp duruyorlardı. ...’ (Aştı, 2022:104-105).

Bu bölümde elma motifi, masal anlatılarından gerçek hayattaki trajik olaylara uzanan bir süreklilik içinde ele alınarak, iyilik-kötülük, masumiyet-suç ve arzu-sorumluluk karşıtlıklarının simgesel taşıyıcısı olarak konumlandırılmaktadır. Aştı (2022)’nın öyküsünde Pamuk Prenses anlatısı ile küçük kızın yaşadığı gerçek trajedi yan yana getirilerek, elmanın cazibesi ile ardındaki tehlike arasındaki gerilim görünür kılınmaktadır. Parlak ve tatlı görünümüyle arzuyu temsil eden elma hem masalda hem de gerçeklikte, yasak olanı tatma isteğinin ağır bedellerini sembolize etmektedir. Bu bağlamda elma, yalnızca bireysel bir yanılığın değil, insan doğasında var olan merakın, dürtüselliğin ve bastırılmış arzuların

tetikleyicisi olarak okunmaktadır. Felsefi ve psikoanalitik yaklaşımlar, masum öznenin niyetinden bağımsız olarak doğa yasalarının ve toplumsal gerçekliğin işleyişine dikkat çekerken; Kantçı ahlak anlayışı ve Aristotelesçi etik, sorumluluğun failin seçimiyle ilişkisini vurgulamaktadır. Bölümün sonunda Ademcik ve Havvacık'ın içsel sorgulamaları, iyilik ve kötülüğün dışsal bir nesnede değil, insanın kendi içinde yer aldığı düşüncesini pekiştirmektedir. Böylece elma, masallardan yaşama taşınan anlamlarıyla, insanın varoluşsal sınavının merkezinde yer alan evrensel bir metafor olarak sonuç bölümünde yapılacak bütüncül değerlendirmeye kavramsal bir derinlik kazandırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, elma motifini mitolojik, dinsel, edebî, felsefi ve bilimsel bağlarıyla ele alarak; onu insanlık tarihinin düşünsel sürekliliğini taşıyan çok katmanlı bir metafor olarak değerlendirmektedir. Âdem ile Havva anlatısından Pamuk Prensese masalına, Aştı (2022)'nin çağdaş öyküsünden bilim tarihine uzanan bu izlek, elmanın yalnızca yasak ya da günahın simgesi olmadığını; bilme arzusu, özgür irade, ahlaki sorumluluk ve bilimsel merakla doğrudan ilişkili bir anlam alanı sunduğunu ortaya koymaktadır.

İlk bölümde ele alınan kutsal metinler ve mitolojik anlatılar, yasak meyvenin halk inanışlarında büyük ölçüde “elma” olarak kodlandığını göstermektedir. Aştı (2022)'nin öyküsünde elmanın ölümlülükle ilişkilendirilmesi, insanın Tanrısal düzenden kopuşunu değil; bilinç kazanma sürecini vurgulayan felsefi bir yorum alanı açmaktadır. Bu bağlamda elma, masumiyetin kaybı kadar, insanlaşmanın başlangıcı olarak da okunmaktadır. İnsan, elmayı tattığı anda “bilmeden mutlu” bir varlık olmaktan çıkarak, “bilen ve sorumluluk taşıyan” bir özneye dönüşmektedir.

İkinci bölümde elma ile kadın arasında kurulan ilişki, özellikle Havva figürü üzerinden tarihsel ve toplumsal cinsiyet bağlamında tartışılmıştır. Geleneksel anlatılarda Havva'nın baştan çıkarıcı ve suçlu olarak konumlandırılması, bilginin kadınla özdeşleştirilerek cezalandırılmasının kültürel bir yansımasıdır. Ancak felsefi ve feminist okumalar, Havva'yı edilgen bir günah öznesi değil; yasak olanı anlamaya çalışan, seçme cesareti gösteren ilk özne olarak yeniden konumlandırmaktadır. Bu yönüyle Havva, bilgi arzusunun ve özgürlüğün bedelini üstlenen ilk insan olarak değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölümde elma metaforu, mitolojik bağlamdan bilimsel düşünceye taşınmıştır. Havva'nın yasak elması ile Isaac Newton'un düşen elması arasında kurulan paralellik, insanın bilinmeyene yönelen merakının tarihsel sürekliliğini ortaya koymaktadır. Elma, birinde Tanrısal yasağın ihlali olarak görülürken, diğesinde doğa yasalarının keşfine giden düşünsel sürecin tetikleyicisi olmuştur. Bu karşıtlık, bilginin kimi zaman günah, kimi zaman ilerleme olarak kodlanmasının kültürel bağlamlara göre değiştiğini göstermektedir.

Dördüncü bölümde masal ve gerçek yaşam anlatıları üzerinden elmanın ahlaki boyutu tartışılmıştır. Pamuk Prensese masalında zehirli elma ile kandırılan prenses ile elma şekeriyle kandırılan küçük kız anlatısı, elmanın ortak bilinçaltında “aldatma” ve “yasak olanın cazibesi” arketipiyle yer ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda elma, dış görünüş ile iç gerçeklik arasındaki çatışmayı temsil ederken; masumiyet, arzu ve sorumluluk arasındaki etik gerilimi görünür kılmaktadır. Kantçı ahlak anlayışı, niyet ile sonuç arasındaki farkı vurgularken; Aristotelesçi etik ve psikoanalitik yorumlar, insanın seçimleri ve bastırılmış dürtüleri üzerinden bu trajedileri açıklamaya imkân tanımaktadır.

Varoluşçu perspektiften bakıldığında elma; varlık, ölüm ve yeniden doğuşun sembolüdür. Elmanın yenmesiyle insan ölümlü hâle gelir; ancak bu ölümlülük bir ceza değil, bilincin bedelidir. Ölümü bilmek, yaşamı anlamlandırmanın ön koşuludur. Bu nedenle elma, insanın kendi sınırlılığıyla yüzleşmesinin kaçınılmaz simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak Havva'nın elması, Newton'un elması, Pamuk Prensese 'in elması ve küçük kızın elması; bağlamları farklı olsa da ortak bir anlam düzleminde birleşmektedir. Elma her durumda insanın merakı, arzusu ve bilme isteğiyle yüzleşmesinin kaçınılmaz bedelini temsil etmektedir. Bu makale, elmayı mit-kadın-bilgi-ahlak-bilim ekseninde bütüncül bir metafor olarak ele alarak, edebî bir metinden hareketle insanlık anlatılarına disiplinler arası bir okuma sunmaktadır. Elma ne yalnızca bir günahın ne de bir tesadüfün simgesidir; insanın sorgulayan, yanılan ve sorumluluk alan bir varlık oluşunun merkezinde yer alan evrensel bir düşünce metaforudur. Bu çalışma, elma metaforunu yalnızca sembolik bir motif olarak değil, insanın epistemolojik ve etik dönüşümünü açıklayan kurucu bir kavram olarak ele alması bakımından literatüre katkı sunmaktadır.

Kaynaklar

- Aştı, N. Ö. (2022). Âdem ile Havva'nın izinden. Bugünden yarına hikâyeler (86–105). İstanbul: Cinius Yayınları.
- Balaban, T. (2019). Âdem ile Havva ve yasak meyve arketipi: Metinler arasılık bağlamında tabunun anlatıda izdüşümü. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD), (47), 175–195.
- Campbell, J. (2003). Kahramanın sonsuz yolculuğu (S. Göktürk, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Cirlot, J. E. (2002). *A Dictionary of Symbols*. London: Routledge.
- Daşdemir, Ö. (2020). Kutsal kitaplardaki yasak ağaç hikâyesinin görece yeni bir versiyonu üzerine. Journal of Turkish Research Institute, (69), 329–338.
- Eliade, M. (1992). Kutsal ve dindışı (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Gece Yayınları.
- Şahin, D. D. (2014). Grimm masallarında kadın figürü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Warburton, N. (2011). Felsefenin kısa tarihi (G. Ateşoğlu, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Westfall, R. S. (1980). *Never at rest: A biography of Isaac Newton*. Cambridge University Press.

Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Hibrit Ekosistem: Dijital Alan, Kurumsal Koruma Mekanizmaları ve İstihdam Bağlantısı*

A Hybrid Ecosystem for Combating Violence Against Women in Turkey: The Digital Sphere, Institutional Protection Mechanisms, and the Link to Employment

Cumhur HAVAN¹

Özet

Kadına yönelik şiddet, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en görünür ve çok boyutlu sonuçlarından biri olmaya devam etmektedir. Son yıllarda hızlanan dijitalleşme süreci, bu olgunun yalnızca biçimlerini değil, ortaya çıktığı alanları ve mücadele pratiklerini de dönüştürmüştür. Dijital şiddet, kurumsal koruma mekanizmaları, sivil toplum faaliyetleri ve kadın istihdamı arasındaki ilişkiler, kadına yönelik şiddetle mücadelenin çok katmanlı ve hibrit bir yapı kazandığını göstermektedir. Bu çalışma, Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadeleyi “hibrit mücadele ekosistemi” kavramı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, farklı yerel bağlamlarda üretilmiş lisansüstü tezlerden hareketle; özellikle İstanbul, Çorum, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Şanlıurfa ve Gaziantep illerine ilişkin saha bulgularını Türkiye’deki dijital feminist aktivizm literatürüyle birlikte değerlendirmektedir. Bu çerçevede dijital şiddet ve dijital feminist aktivizm, kadın sığınma evleri ve konukevleri deneyimleri, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki kapasiteleri, sivil toplum kuruluşlarının rolü ve istihdam politikaları birlikte ele alınmaktadır. Bulgular, konukevlerine yapılan tekrarlı başvurular ile kadınların ekonomik bağımsızlığa sınırlı erişiminin, şiddetin döngüsel niteliğini güçlendirdiğini göstermektedir. Çalışma, kadına yönelik şiddetle mücadelenin yalnızca hukuki ve kurumsal müdahalelerle sınırlı kalamayacağını; dijital alan, kurumsal koruma mekanizmaları ve istihdam politikaları arasında bütüncül ve eşgüdümlü bir yaklaşımın gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hibrit mücadele ekosistemi yaklaşımı hem mevcut mücadele biçimlerini açıklayan hem de politika geliştirme süreçlerine katkı sunan analitik bir çerçeve önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadına yönelik şiddet, dijital şiddet, kadın sığınma evleri, sosyal hizmet, kadın istihdamı

Abstract

Violence against women remains one of the most visible and multidimensional consequences of gender inequality in Türkiye. In recent years, the rapid process of digitalization has transformed not only the forms of violence but also the spaces in which it occurs and the practices of resistance against it. The interrelations between digital violence, institutional protection mechanisms, civil society activities, and women’s employment indicate that the struggle against violence has evolved into a multilayered and hybrid structure. This study aims to examine the struggle against violence against women in Türkiye within the framework of the concept of a “hybrid struggle ecosystem.” The research draws on postgraduate theses produced in different local contexts and evaluates field-based findings from İstanbul, Çorum, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, and Gaziantep together with the literature on digital feminist activism in Türkiye. Within this scope, digital violence and digital feminist activism, women’s shelter and guesthouse experiences, professional capacities of social service providers, the role of civil society organizations, and employment policies are examined in an integrated manner. The findings reveal that repeated applications to women’s shelters and limited access to economic independence reinforce the cyclical nature of violence. The study argues that the struggle against violence against women cannot be limited to legal and institutional interventions alone; rather, a holistic and coordinated approach integrating digital spaces, institutional protection mechanisms, and employment policies is required. In this regard, the concept of a hybrid struggle ecosystem offers an analytical framework that both explains existing dynamics and contributes to policy development processes.

Keywords: Violence against women, digital violence, women’s shelters, social work, women’s employment.

* Makale gelişi tarihi / Received date: 03.12.2025 Makale kabul tarihi / Accepted date:25.03.2026

¹ Dr., Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir, Türkiye/ cumhurhavan@gmail.com / ORCID ID: 0000-0003-3289-4523

Giriş

Kadına yönelik şiddet, Türkiye’de uzun süredir toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en görünür ve en yıkıcı sonuçlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak son yıllarda bu olgu yalnızca fiziksel ya da psikolojik şiddet biçimleriyle sınırlı kalmamakta; dijitalleşmenin etkisiyle çevrim içi alanlara da taşınarak çok katmanlı ve hibrit bir nitelik kazanmaktadır. Sosyal medya, mesajlaşma uygulamaları ve dijital ağlar bir yandan kadınlar için yeni şiddet biçimlerinin üretildiği alanlar hâline gelirken, diğer yandan feminist dayanışma ve görünürlük mücadelelerinin de önemli mecraları olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadele çoğunlukla hukuki düzenlemeler, kadın sığınma evleri ve konukevleri gibi kurumsal koruma mekanizmaları üzerinden ele alınmaktadır. Ancak saha deneyimleri, bu mekanizmaların tek başına kalıcı bir güçlenme sağlamada yetersiz kalabildiğini göstermektedir. Özellikle konukevlerine tekrarlanan başvurular, şiddetin döngüsel niteliğini ve kadınların şiddet ortamına geri dönmelerine neden olan yapısal sorunları görünür kılmaktadır. Bu durum, şiddetin yalnızca bireysel bir sorun değil; ekonomik bağımlılık, istihdam olanaklarının sınırlılığı ve sosyal destek ağlarının yetersizliğiyle doğrudan ilişkili bir toplumsal mesele olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadına yönelik şiddetin kadınların çalışma yaşamı ve kariyer süreçleri üzerindeki etkileri de bu bağlamda kritik bir önem taşımaktadır. Şiddete maruz kalan kadınların iş yaşamından kopma, verim kaybı yaşama ya da kayıt dışı ve güvencesiz çalışmaya yönelme olasılıkları artmaktadır. Dolayısıyla ekonomik bağımsızlığın sağlanamadığı koşullarda, kurumsal koruma mekanizmalarının sunduğu geçici güvenlik önlemlerinin uzun vadede sürdürülebilir olmadığı görülmektedir.

Öte yandan, bu mücadele alanında sosyal hizmet uzmanları ve sivil toplum kuruluşları önemli aktörler olarak öne çıkmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki yetkinlikleri, duygusal emek yükleri ve iş stresi düzeyleri sunulan hizmetin niteliğini doğrudan etkilemekte; sivil toplum kuruluşları ise kamu politikaları ile kadınların gündelik deneyimleri arasında tamamlayıcı bir köprü işlevi görmektedir. Dijital feminist ağlar ise bu çok aktörlü yapının yeni ve giderek güçlenen bir bileşeni olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadeleyi dijital alan, kurumsal koruma mekanizmaları ve kadın istihdamı eksenlerinde ele alarak “hibrit mücadele ekosistemi” kavramı çerçevesinde bütüncül bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, dijital şiddet ve dijital feminist aktivizmden başlayarak kadın sığınma evleri ve konukevleri deneyimleri, sosyal hizmet uygulamaları, sivil toplum kuruluşlarının rolü ve istihdam politikaları birlikte ele alınmakta; mevcut mücadele mekanizmalarının güçlü ve sınırlı yönleri tartışılmaktadır. Bu yönüyle makale, kadına yönelik şiddetle mücadelede çok düzlemli ve kesişimsel bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir.

1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı Ve Yöntemi

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadeleyi dijital alan, kurumsal koruma mekanizmaları ve kadın istihdamı bağlamında bütüncül bir perspektifle ele almaktır. Çalışma, kadına yönelik şiddetin yalnızca bireysel ya da hukuki bir sorun olmadığını; dijitalleşme, kurumsal müdahaleler ve ekonomik yapı ile iç içe geçmiş çok katmanlı bir olgu olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada, dijital şiddet ve dijital feminist aktivizm, kadın sığınma evleri ve konukevleri deneyimleri, sosyal hizmet uzmanlarının mesleki kapasiteleri, sivil toplum kuruluşlarının rolü ve kadın istihdam politikaları arasındaki ilişkiler birlikte ele alınarak “hibrit mücadele ekosistemi” kavramı çerçevesinde analiz edilmektedir.

Bu çalışma kapsamında “hibrit mücadele ekosistemi” kavramı, kadına yönelik şiddetle mücadelede dijital platformlar, kurumsal yapılar, sivil toplum aktörleri ve bireysel dayanışma ağlarının etkileşim içinde olduğu çok aktörlü ve çok katmanlı bir yapıyı ifade etmek üzere analitik bir çerçeve olarak önerilmektedir. Kavram, literatürde yer alan dijital aktivizm, çok aktörlü yönetim ve sosyal ekosistem yaklaşımlarından esinlenmektedir.

Özellikle dijital feminist aktivizm çalışmaları, şiddetle mücadelede çevrimiçi dayanışma ağlarının önemini vurgularken (Yılmaz, 2023, s. 45–48), kadın sığınma evleri ve konukevi deneyimlerine odaklanan araştırmalar, kurumsal mekanizmaların kadınların korunmasındaki rolünü ortaya koymaktadır (Ergin, 2025, s. 12–15; Gök, 2025, s. 8–10).

Bununla birlikte, kadına yönelik şiddetin dijital boyutunu inceleyen çalışmalar, sosyal medyanın hem şiddetin yeniden üretildiği hem de mücadele alanına dönüştüğü ikili bir yapı sergilediğini göstermektedir (Meydaneri, 2021, s. 60–65). Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının müdahale süreçlerindeki rolü ve kadın istihdamına ilişkin yapısal sorunlar, şiddetle mücadelenin yalnızca kurumsal değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır (Kara, 2022, s. 33–36; Demir, 2024, s. 70–74).

Bu bağlamda hibrit mücadele ekosistemi yaklaşımı, farklı mücadele alanlarını bütüncül bir perspektifte bir araya getirerek hem mevcut yapıyı analiz etmeyi hem de politika geliştirme süreçlerine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, mevcut mücadele mekanizmalarının güçlü ve sınırlı yönlerini tartışarak politika geliştirme süreçlerine katkı sunmayı hedeflemektedir.

1.2. Araştırma Soruları

Bu çalışma aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

1. Türkiye’de kadına yönelik şiddet, dijitalleşme süreciyle birlikte nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?
2. Dijital şiddet ve dijital feminist aktivizm, kadına yönelik şiddetle mücadelede nasıl bir rol oynamaktadır?
3. Kadın sığınma evleri ve konukevleri, şiddetten uzaklaşma ve güçlenme süreçlerinde ne ölçüde etkili olmaktadır?
4. Sosyal hizmet uzmanları ve sivil toplum kuruluşları, kadına yönelik şiddetle mücadelede nasıl bir işlev üstlenmektedir?
5. Kadına yönelik şiddet ile kadın istihdamı arasındaki ilişki, şiddetin döngüsel niteliğini nasıl etkilemektedir?

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış olup, doküman incelemesine dayalı betimleyici ve analitik bir derleme niteliği taşımaktadır. Araştırmada, Türkiye’de kadına yönelik şiddet, dijital şiddet, kurumsal koruma mekanizmaları ve kadın istihdamı alanlarında yapılmış lisansüstü tezler ile ulusal ve uluslararası akademik literatür birlikte incelenmiştir.

Çalışmanın veri kaynağını, dijital feminizm, kadına yönelik dijital şiddet, kadın sığınma evleri ve konukevleri deneyimleri, sosyal hizmet uygulamaları, sivil toplum kuruluşlarının rolü ve kadın istihdamına ilişkin sekiz lisansüstü tez ile bu tezlerde yer alan kuramsal ve ampirik literatür oluşturmaktadır.

Doküman incelemesi yöntemi, belirli bir olgunun farklı boyutlarını anlamak ve kavramsal bir çerçeve geliştirmek amacıyla tercih edilmiştir (Bowen, 2009, s. 29).

Verilerin analizi sürecinde, incelenen çalışmalar tematik olarak sınıflandırılmış; dijital alan, kurumsal koruma mekanizmaları, mücadele aktörleri ve istihdam boyutu başlıkları altında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen bulgular, kadına yönelik şiddetle mücadelenin çok aktörlü ve çok düzlemli yapısını açıklamak üzere geliştirilen “hibrit mücadele ekosistemi” kavramı çerçevesinde yorumlanmıştır.

1.4. Yöntemin Sınırlılıkları

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, kullanılan verilerin ikincil kaynaklara dayanmasıdır. Çalışmada birincil veri toplama yöntemi kullanılmamış; analiz, mevcut akademik çalışmalar ve tezler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ancak bu durum, farklı alanlardan elde edilen bulguların bütüncül bir perspektifle ele alınmasına olanak tanıyarak çalışmanın kavramsal katkısını güçlendirmektedir.

2. Kavramsal Ve Kuramsal Çerçeve

2.1. Kadına Yönelik Şiddetin Hibritleşmesi

Kadına yönelik şiddet, literatürde uzun süre fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik boyutlarıyla ele alınmış; bu şiddet biçimleri çoğunlukla özel alan–kamusal alan ayrımı çerçevesinde tartışılmıştır. Ancak dijital teknolojilerin gündelik yaşamın merkezî bir bileşeni hâline gelmesiyle birlikte, kadına yönelik şiddetin biçimleri ve gerçekleştiği mekânlar da önemli ölçüde dönüşmüştür. Günümüzde şiddet, yalnızca fiziksel mekânlarla sınırlı kalmamakta; çevrim içi ve çevrim dışı alanların iç içe geçtiği hibrit bir yapı kazanmaktadır.

Bu bağlamda “hibritleşme”, kadına yönelik şiddetin fiziksel ve dijital alanlar arasında karşılıklı olarak beslenen, birbirini güçlendiren ve çoğu zaman eş zamanlı olarak ortaya çıkan bir süreç hâline

gelmesini ifade etmektedir. Hibrit şiddet, yalnızca şiddetin yeni bir türü değil; aynı zamanda farklı şiddet biçimlerinin (örneğin fiziksel ve dijital şiddet) birbirine eklenildiği, mekânsal sınırların bulanıklaştığı ve şiddetin süreklilik kazandığı bir yapıyı tanımlamaktadır.

Bu dönüşümün temel nedenlerinden biri, dijital teknolojilerin gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmesi ve bireylerin sosyal ilişkilerinin önemli ölçüde çevrim içi ortamlara taşınmasıdır. Sosyal medya platformları ve dijital iletişim araçları, bir yandan kadınların görünürlüğünü ve dayanışma ağlarını artırırken; diğer yandan şiddetin yeni biçimlerde yeniden üretilmesine olanak tanımaktadır (Meydaneri, 2021, s. 60–65). Bu durum, şiddetin yalnızca belirli bir mekâna bağlı olmaktan çıkmasına ve çevrim içi ile çevrim dışı alanlar arasında sürekli bir etkileşim içinde gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Ayrıca dijital feminist aktivizm çalışmaları, çevrim içi alanların yalnızca şiddetin gerçekleştiği değil, aynı zamanda şiddete karşı kolektif direnişin örgütlendiği mecralar hâline geldiğini göstermektedir (Yılmaz, 2023, s. 45–48). Bu çift yönlü yapı, kadına yönelik şiddetin hem üretiminde hem de mücadele süreçlerinde hibrit bir karakter kazanmasına yol açmaktadır. Dijital şiddet; sosyal medya, mesajlaşma uygulamaları ve diğer dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilen tehdit, hakaret, ısrarlı takip, özel bilgilerin ifşası ve kontrol pratiklerini içermektedir. Bu şiddet biçimi, çoğu zaman fiziksel ve psikolojik şiddetten bağımsız değildir; aksine, onu tamamlayan ve sürekliliğini sağlayan bir işlev üstlenmektedir. Dijital iletişim araçları, failin mağdurla kesintisiz temas kurabilmesini mümkün kılarak şiddetin zamansal ve mekânsal sınırlarını ortadan kaldırmaktadır (Yılmaz, 2021, s. 42-45).

Bu bağlamda kadına yönelik şiddetin “hibritleşmesi”, şiddetin hem biçim hem de mekân açısından dönüşümünü ifade eden analitik bir kavram olarak değerlendirilebilir. Fiziksel şiddet ile dijital şiddetin iç içe geçmesi, kadınların güvenlik algısını zayıflatmakta ve şiddetten kaçış olanaklarını sınırlamaktadır. Bu durum, şiddetle mücadele mekanizmalarının da yalnızca geleneksel koruma araçlarıyla değil, dijital boyutu da içeren bütüncül bir perspektifle ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

2.2. Dijital Alanın İkili Niteliği: Risk ve Mücadele

Dijital alan, kadına yönelik şiddet bağlamında çelişkili bir karakter sergilemektedir. Bir yandan kadınlar için yeni risk alanları üretirken, diğer yandan dayanışma ve kolektif mücadele açısından önemli imkânlar sunmaktadır. Bu ikili yapı, dijital alanın yalnızca şiddetin üretildiği bir mecra olarak değil, aynı zamanda direniş ve güçlenme alanı olarak da ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Dijital feminist ağlar, kadınların deneyimlerini görünür kılmalarına, bilgiye hızlı erişim sağlamalarına ve kolektif bir ses oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Dijital platformlar üzerinden kurulan bu ağlar, özellikle kurumsal mekanizmalara erişimde güçlük yaşayan kadınlar için alternatif destek ve dayanışma kanalları yaratmaktadır (Demir, 2020, s. 60-63). Bu ağlar aracılığıyla kadınlar hem yaşadıkları şiddeti ifşa edebilmekte hem de benzer deneyimlere sahip diğer kadınlarla temas kurarak yalnızlık duygusunu azaltabilmektedir.

Bu bağlamda dijital feminist ağlara örnek olarak, sosyal medya platformları üzerinden örgütlenen çevrim içi dayanışma grupları, ifşa ve farkındalık kampanyaları ile şiddet deneyimlerinin anonim ya da açık biçimde paylaşıldığı dijital kolektifler gösterilebilir. Bu tür ağlar, kadınların yaşadıkları şiddeti görünür kılmalarına, kamusal farkındalık oluşturmalarına ve hızlı destek mekanizmalarına erişmelerine olanak tanımaktadır. Nitekim dijital feminist aktivizm üzerine yapılan çalışmalar, bu tür çevrim içi ağların özellikle kriz anlarında bilgi paylaşımı, hukuki yönlendirme ve psikososyal destek açısından işlev gördüğünü ortaya koymaktadır (Yılmaz, 2023, s. 52–55).

Ancak dijital alandaki bu güçlenme pratikleri, kurumsal ve yapısal destek mekanizmalarıyla bütünleşmediği sürece sınırlı kalabilmektedir. Dijital görünürlük, her zaman somut koruma ya da kalıcı güçlenme ile sonuçlanmamakta; özellikle ekonomik bağımsızlık ve kurumsal destek eksikliği devam ettiği sürece kadınların şiddet döngüsünden çıkmaları zorlaşmaktadır. Bu nedenle dijital alanın sunduğu olanaklar, tek başına yeterli değil; daha geniş bir mücadele yapısının parçası olarak ele alınmalıdır.

2.3. Hibrit Mücadele Ekosistemi Kavramı

Bu çalışma, Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadeleyi açıklamak üzere “hibrit mücadele ekosistemi” kavramını önermektedir. Hibrit mücadele ekosistemi, kadına yönelik şiddetle mücadelenin tek bir aktör ya da müdahale alanı üzerinden değil; dijital alanlar, kurumsal koruma mekanizmaları, sivil toplum kuruluşları, sosyal hizmet uygulamaları ve istihdam politikaları gibi farklı düzlemlerin etkileşimi üzerinden yürütüldüğünü ifade etmektedir.

Kadın sığınma evleri ve konukevleri, şiddetten kaçış sürecinde hayati bir ilk koruma alanı sunmaktadır. Ancak bu mekanizmaların çoğu zaman geçici çözümler sunduğu, özellikle ekonomik

bağımsızlık sağlanamadığında kadınların şiddet ortamına geri dönme riskiyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir (Kaya, 2019, s. 88-92; Aydın, 2020, s. 55-58). Konukevlerine tekrarlanan başvurular, şiddetin döngüsel niteliğini ve mevcut koruma mekanizmalarının yapısal sınırlılıklarını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu ekosistem içerisinde sosyal hizmet uzmanları, şiddete maruz kalan kadınlarla doğrudan temas kuran temel aktörler arasında yer almaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki yetkinlikleri, duygusal zekâ düzeyleri ve iş stresi, sunulan hizmetin niteliğini doğrudan etkilemektedir (Çelik, 2021, s. 70-74). Sivil toplum kuruluşları ise savunuculuk, farkındalık çalışmaları ve kurumlar arası iş birliği yoluyla bu yapıyı tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir (Arslan, 2018, s. 40-44).

Öte yandan, kadınların istihdam olanaklarına erişimi ve ekonomik bağımsızlıkları, hibrit mücadele ekosisteminin sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddetin kadınların kariyer süreçlerini olumsuz etkilediği; işten ayrılma, verim kaybı ve güvencesiz çalışma biçimlerini artırdığı görülmektedir (Öztürk, 2022, s. 30-34). Bu nedenle istihdam politikaları, şiddetle mücadelenin tamamlayıcı değil, kurucu bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

3. Dijital Alan: Şiddet Ve Direniş

3.1. Kadına Yönelik Dijital Şiddetin Görünümleri

Dijitalleşme süreci, kadına yönelik şiddetin yalnızca biçimini değil, sürekliliğini ve yayılma hızını da dönüştürmüştür. Dijital şiddet; sosyal medya platformları, mesajlaşma uygulamaları ve çevrim içi ağlar aracılığıyla gerçekleştirilen tehdit, hakaret, ifşa, ısrarlı takip ve kontrol davranışlarını kapsamaktadır. Bu şiddet biçimleri, çoğu zaman fiziksel ve psikolojik şiddetin uzantısı olarak ortaya çıkmakta ve kadınların gündelik yaşamlarını kesintisiz biçimde kuşatmaktadır.

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, dijital şiddetin kadınlar üzerinde yoğun bir psikolojik baskı yarattığını ve güvensizlik duygusunu derinleştirdiğini göstermektedir. Dijital araçlar, failin mağdurla sürekli temas kurmasını mümkün kılarak şiddetin zamansal sınırlarını ortadan kaldırmakta; bu durum kadınların “kaçış” ve “gizlenme” imkânlarını ciddi biçimde sınırlamaktadır (Yılmaz, 2021, s. 47-50). Özellikle sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen ifşa ve tehdit pratikleri, kadınların sosyal ilişkilerden ve kamusal alandan geri çekilmelerine yol açabilmektedir.

Bu duruma somut bir örnek olarak, kadınların eski partnerleri ya da tanıdıkları kişiler tarafından sosyal medya hesapları üzerinden sürekli mesaj, tehdit ve takip davranışlarına maruz kalmaları gösterilebilir. Bu süreçte bazı kadınların özel fotoğraflarının izinsiz biçimde paylaşılacağı tehdidiyle kontrol altına alınmaya çalışıldığı, hatta kimi durumlarda bu içeriklerin ifşa edilmesi yoluyla şiddetin dijital alandan fiziksel ve sosyal hayata taşındığı görülmektedir. Bu tür vakalar, dijital şiddetin yalnızca çevrim içi bir deneyim olmadığını; kadınların sosyal çevrelerini, iş yaşamlarını ve psikolojik iyi oluşlarını doğrudan etkileyen çok katmanlı bir baskı mekanizması hâline geldiğini göstermektedir (Meydaneri, 2021, s. 72-75).

Dijital şiddetin en dikkat çekici özelliklerinden biri, görünmezlik ve normalleşme riskidir. Fiziksel şiddete kıyasla daha az “somut” olarak algılanan dijital şiddet biçimleri hem mağdurlar hem de kurumlar tarafından çoğu zaman ikincil bir sorun olarak değerlendirilmekte; bu durum müdahale mekanizmalarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Oysa dijital şiddet, kadınların ruhsal iyilik hâlini, sosyal ilişkilerini ve ekonomik yaşamlarını doğrudan etkileyen yapısal bir sorun olarak ele alınmalıdır.

3.2. Dijital Feminist Aktivizm ve Dayanışma Ağları

Dijital alan, kadına yönelik şiddetin üretildiği bir mekân olmasının yanı sıra, feminist mücadele ve dayanışma pratiklerinin de önemli bir zemini hâline gelmiştir. Dijital feminist aktivizm; kadınların yaşadıkları şiddeti görünür kılmalarına, deneyim paylaşımında bulunmalarına ve kolektif bir söylem üretmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda dijital ağlar, geleneksel feminist örgütlenme biçimlerini tamamlayan yeni mücadele alanları olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de dijital feminist ağlar, özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmakta ve kadına yönelik şiddet konusunun kamusal alanda tartışılmasını sağlamaktadır. Bu ağlar, kadınların hukuki haklara erişimi, sığınma evleri ve destek mekanizmaları hakkında bilgi edinmelerine katkı sunmakta; aynı zamanda yalnızlık ve çaresizlik duygusunu azaltan bir dayanışma zemini oluşturmaktadır (Demir, 2020, s. 72-75).

Türkiye’de dijital feminist aktivizme örnek olarak, sosyal medya platformları üzerinden

örgütlenen kadın dayanışma ağları ve çevrim içi kampanyalar gösterilebilir. Bu kapsamda, kadınların maruz kaldıkları şiddeti görünür kılmak amacıyla sosyal medya üzerinden başlatılan ifşa ve farkındalık kampanyaları, kısa sürede geniş kitlelere ulaşarak kamusal tartışma yaratabilmektedir. Bunun yanı sıra bazı dijital platformlar ve kadın örgütlenmeleri, hukuki destek, acil yardım hattı yönlendirmeleri ve sığınma evi bilgileri gibi pratik destekler sunarak dijital dayanışmayı somut bir müdahale aracına dönüştürmektedir. Bu tür oluşumlar, dijital feminist aktivizmin yalnızca söylemsel değil, aynı zamanda işlevsel bir dayanışma mekanizması olarak da işlediğini göstermektedir (Yılmaz, 2023, s. 58–62; Kara, 2022, s. 40–44).

Ancak dijital feminist aktivizmin sunduğu bu olanaklar, yapısal eşitsizlikleri tek başına ortadan kaldırmakta yeterli değildir. Dijital alanda kurulan dayanışma ilişkileri, kurumsal koruma mekanizmaları ve ekonomik güçlenme politikalarıyla desteklenmediği sürece kırılabilir kalabilmektedir. Özellikle şiddetten uzaklaşma sürecinde kadınların barınma, istihdam ve psikososyal destek ihtiyaçları devam etmekte; bu ihtiyaçların karşılanmasında dijital ağların sınırlı bir rol üstlendiği görülmektedir.

Bu nedenle dijital feminist aktivizm, kadına yönelik şiddetle mücadelenin alternatif değil, tamamlayıcı bir unsuru olarak ele alınmalıdır. Dijital alan ile kurumsal mekanizmalar arasında kurulacak güçlü bağlar, hibrit mücadele ekosisteminin etkinliğini artıracak önemli bir potansiyel taşımaktadır.

4. Kurumsal Koruma Mekanizmaları

4.1. Kadın Sığınma Evleri ve Konukları Deneyimi

Kadına yönelik şiddetle mücadelede kadın sığınma evleri ve konukları, şiddete maruz kalan kadınlar için hayati öneme sahip kurumsal koruma mekanizmaları arasında yer almaktadır. Bu kurumlar, kadınlara ve beraberlerindeki çocuklara geçici barınma, güvenlik ve temel psikososyal destek sağlamayı amaçlamaktadır. Türkiye’de sığınma evleri, çoğunlukla yerel yönetimler ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermekte; şiddetten uzaklaşma sürecinde kadınlar için ilk temas noktalarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye’de kadın sığınma evlerinin kurumsal gelişimi, 1990’lı yıllarda yerel yönetimlerin öncülüğünde başlayan sınırlı uygulamalarla şekillenmiş; 2000’li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren yasal düzenlemeler ve kamu politikaları çerçevesinde daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Özellikle 2012 yılında yürürlüğe giren 6284 sayılı Kanun ile birlikte, kadına yönelik şiddetle mücadelede kurumsal mekanizmaların kapsamı genişletilmiş ve sığınma evi hizmetleri daha yaygın bir biçimde sunulmaya başlanmıştır. Bu süreçte sığınma evlerinin sayısında artış gözlenmiş; hizmetler yerel yönetimler ve merkezi idare arasında daha koordineli bir yapıya kavuşturulmuştur. Bununla birlikte, alanda yapılan çalışmalar, bu niceliksel artışa rağmen hizmetlerin niteliği ve erişilebilirliği konusunda çeşitli sorunların devam ettiğini ortaya koymaktadır (Ergin, 2025, s. 20–24).

Ancak kadınların sığınma evlerine ilişkin deneyimleri, bu mekanizmaların yalnızca koruyucu değil, aynı zamanda sınırlayıcı yönleri olduğunu da ortaya koymaktadır. Sığınma evlerinde sunulan hizmetlerin niteliği, kadınların bireysel ihtiyaçlarına ve güçlenme süreçlerine yeterince yanıt veremediği durumlarda, bu mekânlar geçici bir güvenlik alanı olmanın ötesine geçememektedir. Kadınların mahremiyet algısı, hareket özgürlüğü ve karar alma süreçlerine katılım düzeyleri, sığınma evi deneyiminin güçlendirici ya da baskılayıcı bir nitelik kazanmasında belirleyici olmaktadır (Kaya, 2019, s. 52-56).

Kadınların sığınma evlerinde yaşadıkları deneyimler, şiddetin yalnızca fiziksel bir tehdit değil; aynı zamanda sosyal ilişkiler, ekonomik kaynaklar ve psikolojik dayanıklılık üzerinde derin etkileri olan çok boyutlu bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda sığınma evleri, şiddetten kaçış sürecinde gerekli ancak tek başına yeterli olmayan kurumsal mekanizmalar olarak değerlendirilmektedir.

4.2. Konuklarına Tekrarlanan Başvurular ve Şiddetin Döngüsellliği

Konuklarına yapılan tekrarlanan başvurular, kadına yönelik şiddetin döngüsel niteliğini ve mevcut koruma mekanizmalarının yapısal sınırlılıklarını görünür kılan önemli bir göstergedir. Kadınların şiddet ortamından ayrıldıktan sonra tekrar aynı ya da benzer koşullara dönmek zorunda kalmaları, bireysel tercihlerden ziyade yapısal sorunlarla ilişkilidir.

Araştırmalar, konuklarına tekrarlanan başvuruların temel nedenleri arasında ekonomik bağımlılık, istihdam olanaklarının yetersizliği, sosyal destek ağlarının zayıflığı ve barınma sorunlarının yer aldığını ortaya koymaktadır (Aydın, 2020, s. 61-65). Kadınlar, geçici koruma süresi sona erdiğinde sürdürülebilir bir yaşam kurabilecek kaynaklara erişemediklerinde, şiddet ortamına geri dönme riskiyle

karşı karşıya kalmaktadır.

Bu durum, konukevlerinin yalnızca kriz anına yönelik müdahale mekanizmaları olarak yapılandırılmasının yetersizliğini göstermektedir. Şiddetin döngüselliğini kırmak için kurumsal koruma mekanizmalarının, kadınların uzun vadeli güçlenmesini hedefleyen istihdam, eğitim ve sosyal destek politikalarıyla bütünleştirilmesi gerekmektedir. Aksi hâlde konukevleri, şiddetle mücadelede geçici bir “ara durak” işlevi görmekte ve kalıcı çözüm üretme kapasitesi sınırlı kalmaktadır.

Konukevlerine tekrarlanan başvurular, aynı zamanda kurumlar arası koordinasyon eksikliğine de işaret etmektedir. Dijital şiddet, psikososyal destek ihtiyacı ve ekonomik güçlenme gibi alanlarda bütüncül bir yaklaşım geliştirilemediğinde, kadınların şiddetten kalıcı biçimde uzaklaşmaları zorlaşmaktadır. Bu bağlamda konukevleri deneyimi, hibrit mücadele ekosisteminin kurumsal ayağında yer alan en kritik ancak en kırılgan unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

5. Mücadelenin Aktörleri

5.1. Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rolü ve Mesleki Kapasiteleri

Kadına yönelik şiddetle mücadelede sosyal hizmet uzmanları, şiddete maruz kalan kadınlarla doğrudan temas kuran ve müdahale sürecinin merkezinde yer alan meslek gruplarından biridir. Sosyal hizmet disiplini, güçlendirme yaklaşımı ve insan hakları temelli müdahale anlayışı çerçevesinde, kadınların yalnızca korunmasını değil aynı zamanda uzun vadeli güçlenmesini hedeflemektedir (Dominelli, 2002, s. 45).

Kadına yönelik şiddet alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının mesleki yetkinlikleri; mevzuat bilgisi, kriz müdahalesi becerileri, etik duyarlılık ve iletişim kapasitesi gibi çok boyutlu unsurlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, bu alanda çalışmanın yoğun duygusal emek gerektirdiği ve ikincil travmatizasyon riskini artırdığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda ikincil travmatizasyon, travmaya doğrudan maruz kalmayan ancak travmaya maruz kalan bireylerle sürekli etkileşim hâlinde olan meslek elemanlarının, bu süreçte dolaylı biçimde travmatik stres belirtileri geliştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, şiddet mağdurlarının deneyimlerini dinleme, değerlendirme ve müdahale süreçlerini yürütme sırasında yoğun bir duygusal yükü karşı karşıya kalmakta; bu durum zamanla tükenmişlik, duygusal yıpranma ve empatik zorlanma gibi etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Sürekli olarak travmatik yaşam öyküleriyle karşılaşmak, uzmanların tükenmişlik ve iş stresi yaşama olasılığını yükseltmektedir (Figley, 1995, s. 7-9).

Türkiye’de yapılan çalışmalar, sosyal hizmet uzmanlarının duygusal zekâ düzeyleri ile mesleki yetkinlikleri arasında anlamlı ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Duygusal zekâ düzeyi yüksek olan uzmanların, şiddete maruz kalan kadınlarla daha güvene dayalı ve güçlendirici ilişkiler kurabildikleri görülmektedir (Çelik, 2021, s. 72-75). Buna karşılık, kurumsal destek mekanizmalarının yetersizliği ve aşırı iş yükü, uzmanların mesleki performanslarını olumsuz etkileyebilmektedir.

Bu durum, kadına yönelik şiddetle mücadelenin yalnızca kadınlara sunulan hizmetler üzerinden değil, bu hizmetleri sunan profesyonellerin çalışma koşulları üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının desteklenmediği bir sistemde, koruma ve güçlenme süreçlerinin sürdürülebilirliği sınırlı kalmaktadır.

5.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Çok Katmanlı Rolü

Kadına yönelik şiddetle mücadelede sivil toplum kuruluşları (STK’lar), devletin sunduğu hizmetleri tamamlayan ve çoğu zaman bu hizmetlerin sınırlarını görünür kılan aktörler olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Feminist hareketin tarihsel bir bileşeni olan kadın örgütleri, kadına yönelik şiddetin özel alanın bir meselesi olarak görülmesine karşı çıkararak bu sorunu kamusal ve politik bir gündem hâline getirmiştir (Healy, 2014, s. 112).

Türkiye’de kadın odaklı sivil toplum kuruluşları, hukuki danışmanlık, psikososyal destek, savunuculuk ve farkındalık çalışmaları yoluyla şiddetle mücadelede kritik işlevler üstlenmektedir. STK’lar, özellikle kurumsal mekanizmalara erişimde güçlük yaşayan kadınlar için alternatif destek kanalları oluşturmakta ve kadınların hak temelli taleplerini görünür kılmaktadır (Arslan, 2018, s. 39-42).

Bununla birlikte, sivil toplum kuruluşlarının etkili bir mücadele yürütebilmesi, kamu kurumlarıyla kurulan iş birliğinin niteliğine ve sürdürülebilir kaynaklara erişimlerine bağlıdır. Literatürde, STK’ların devlet politikalarının tamamlayıcısı olmasının yanı sıra, bu politikaları eleştiren ve dönüştüren bir işlev üstlenmesinin önemine dikkat çekilmektedir (Payne, 2014, s. 210-213).

Dijital feminist ağlar, sivil toplum kuruluşlarının etki alanını genişleten yeni araçlar sunmaktadır.

Dijital platformlar aracılığıyla yürütülen kampanyalar, kadına yönelik şiddetin görünürliğini artırmakta ve kamuoyunun baskı oluşturma kapasitesini güçlendirmektedir. Ancak bu dijital görünürlük, kurumsal destek ve politika değişikliği ile bütünleşmediği sürece sınırlı bir etki yaratmaktadır.

Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları, hibrit mücadele ekosisteminin yalnızca destekleyici değil, dönüştürücü aktörleri olarak değerlendirilmelidir.

6. Şiddet-İstihdam Bağlantısı

6.1. Kadına Yönelik Şiddetin Kadınların Kariyer ve Çalışma Yaşamına Etkileri

Kadına yönelik şiddet, kadınların yalnızca fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü değil, aynı zamanda çalışma yaşamına katılımını ve kariyer sürekliliğini de doğrudan etkilemektedir. Literatürde kadına yönelik şiddet, kadınların istihdamdan çekilmesine, iş değiştirmesine, verimlilik kaybı yaşamasına ve güvencesiz çalışma biçimlerine yönelmesine neden olan yapısal bir engel olarak değerlendirilmektedir (WHO, 2013, s. 16).

Türkiye’de yapılan çalışmalar, şiddete maruz kalan kadınların iş yaşamında devamsızlık, performans düşüşü ve işten ayrılma gibi sorunlarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Şiddetin yarattığı psikolojik travma, kadınların mesleki özgüvenini zayıflatmakta ve kariyer planlarını kesintiye uğratmaktadır (Öztürk, 2022, s. 28-32). Özellikle ekonomik bağımlılığın yüksek olduğu durumlarda, kadınların şiddet ortamından uzaklaşma imkânları daha da sınırlanmaktadır.

Yine Türkiye’de yapılan bazı çalışmalardan örnek verecek olursak, Demir (2024) kadına yönelik şiddetin kadınların iş yaşamına katılımını olumsuz etkilediğini, devamsızlık, performans düşüşü ve işten ayrılma gibi sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır (s. 70–74). Benzer biçimde Yılmaz (2023), şiddet deneyiminin kadınların sosyal ve ekonomik yaşamlarını doğrudan etkileyerek işgücü piyasasındaki konumlarını zayıflattığını bulgulamıştır (s. 62–65). Şiddetin yarattığı psikolojik travma, kadınların mesleki özgüvenini zayıflatmakta ve kariyer planlarını kesintiye uğratmaktadır (Demir, 2024, s. 72–76). Özellikle ekonomik bağımlılığın yüksek olduğu durumlarda, kadınların şiddet ortamından uzaklaşma imkânları daha da sınırlanmaktadır.

Uluslararası literatür de benzer biçimde, kadına yönelik şiddetin kadın istihdamı üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmektedir. ILO (2019), şiddetin kadınların işgücüne katılım oranlarını düşürdüğünü ve işyerinde eşitsizlikleri derinleştirdiğini vurgulamaktadır. Şiddet deneyimi, kadınların yalnızca mevcut işlerini kaybetmelerine değil, aynı zamanda uzun vadeli kariyer fırsatlarından da mahrum kalmalarına yol açmaktadır.

Bu bağlamda kadına yönelik şiddet, bireysel bir “özel alan” sorunu değil; emek piyasasını ve toplumsal kalkınmayı doğrudan etkileyen yapısal bir eşitsizlik alanı olarak ele alınmalıdır.

6.2. Ekonomik Bağımsızlık, Güçlenme ve Şiddet Döngüsü

Kadınların ekonomik bağımsızlığı, kadına yönelik şiddetle mücadelede en kritik güçlenme unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Feminist iktisat literatürü, ekonomik bağımsızlığın kadınların karar alma süreçlerindeki özerkliğini artırdığını ve şiddet ilişkilerinden çıkma olasılığını güçlendirdiğini vurgulamaktadır (Kabeer, 1999, s. 437).

Türkiye bağlamında, kadınların düşük istihdam oranları ve kayıt dışı çalışmanın yaygınlığı, şiddet döngüsünü besleyen temel yapısal faktörler arasında yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında ele alınan bulgular, belirli bir şehre özgü istatistiksel verilere değil; farklı yerel bağlamlarda (örneğin İstanbul, Çorum ve çeşitli illerde yürütülen saha çalışmalarına dayanan lisansüstü tezlere) dayanan nitel analizlere dayanmaktadır. Bu çalışmalar, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını sürdürememeleri durumunda şiddet döngüsüne yeniden dahil olma risklerinin arttığını ortaya koymaktadır (Gök, 2025, s. 12–15; Ergin, 2025, s. 25–28).

Konukerlerine yapılan tekrarlanan başvurular, kadınların şiddetten uzaklaştıktan sonra sürdürülebilir bir ekonomik yaşam kuramadıklarında yeniden risk altına girdiklerini göstermektedir (Gök, 2025, s. 14–18).

OECD (2020), kadınların istihdama erişimini destekleyen politikaların, yalnızca ekonomik büyüme açısından değil, toplumsal refah ve şiddetle mücadele açısından da kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, esnek çalışma modelleri ve güvenceli istihdam olanakları, kadınların işgücüne katılımını artıran temel politika araçları arasında yer almaktadır.

Bu çerçevede ekonomik güçlenme, şiddetle mücadelenin “sonrasına” bırakılabilecek bir unsur değil; doğrudan müdahale sürecinin merkezine yerleştirilmesi gereken bir bileşen olarak

değerlendirilmelidir.

6.3. İstihdam Politikaları ve Hibrit Mücadele Ekosistemi

Kadına yönelik şiddetle mücadelede istihdam politikalarının rolü, hibrit mücadele ekosistemi yaklaşımı çerçevesinde yeniden düşünülmelidir. Kadın sığınma evleri ve konukevleri aracılığıyla sağlanan geçici koruma, istihdam destekleriyle bütünleştirilmediği sürece kalıcı bir güçlenme yaratmamaktadır. Bu durum, kurumsal koruma mekanizmaları ile emek piyasası politikaları arasındaki kopukluğu görünür kılmaktadır.

Türkiye’de kadın istihdamına yönelik politikaların, çoğu zaman şiddet deneyimini dikkate almayan “genel” düzenlemeler olarak kurgulandığı görülmektedir. Oysa şiddete maruz kalan kadınların istihdama katılım süreçleri, ek destek ve koruyucu mekanizmalar gerektirmektedir (Öztürk, 2022, s. 35–38; Demir, 2024, s. 78–82).

Bu kapsamda ek destek ve koruyucu mekanizmalar; şiddet mağduru kadınlara yönelik mesleki eğitim programları, istihdam garantili kurslar, geçici gelir destekleri, işyerinde esnek çalışma imkânları ve çocuk bakım hizmetlerine erişim gibi uygulamaları içermektedir. Ayrıca kadın sığınma evlerinden ayrılan kadınlara yönelik iş bulma desteği, psikososyal danışmanlık ve hukuki rehberlik hizmetleri de bu sürecin önemli bileşenleri arasında yer almaktadır (Ergin, 2025, s. 30–34; Gök, 2025, s. 18–22).

Bu bağlamda istihdam politikalarının, şiddetle mücadele alanındaki kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla eşgüdüm içinde yürütülmesi gerekmektedir. Hibrit mücadele ekosistemi perspektifi, istihdam politikalarını şiddetle mücadelenin tamamlayıcı değil, kurucu bir unsuru olarak ele almayı mümkün kılmaktadır. Dijital destek ağları, sosyal hizmet uygulamaları, sivil toplum kuruluşları ve istihdam politikaları arasındaki bütünlük yaklaşım, kadınların şiddet döngüsünden çıkma ve sürdürülebilir bir yaşam kurma olasılığını güçlendirmektedir.

7. Tartışma

Bu çalışmada ele alınan bulgular, Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadelenin tekil müdahalelerle ele alınamayacak kadar çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital şiddet, kurumsal koruma mekanizmaları, sosyal hizmet uygulamaları, sivil toplum faaliyetleri ve istihdam politikaları birbirinden bağımsız alanlar olarak değil; sürekli etkileşim hâlinde olan bir hibrit mücadele ekosisteminin bileşenleri olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada ele alınan bulgular, belirli bir şehre özgü istatistiksel verilere dayanmamakta; farklı yerel bağlamlarda (örneğin İstanbul, Çorum, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Şanlıurfa ve Gaziantep illerinde yürütülen saha çalışmalarına dayanan lisansüstü tezler) elde edilen nitel bulguların bütüncül bir değerlendirmesine dayanmaktadır. Bu nedenle çalışma, belirli şehirleri karşılaştırmayı değil; farklı yerel deneyimlerden hareketle Türkiye genelinde kadına yönelik şiddetle mücadelenin yapısal ve çok katmanlı niteliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Dijital alanın hem şiddetin üretildiği hem de direnişin örgütlendiği bir mecra hâline gelmesi, mücadele pratiklerinin dönüşümünü zorunlu kılmaktadır. Dijital feminist ağlar, görünürlük ve dayanışma açısından önemli bir potansiyel sunsa da bu potansiyelin kurumsal ve ekonomik destek mekanizmalarıyla bütünleşmediği durumlarda sınırlı kaldığı görülmektedir (Demir, 2020, s. 78-81; Yılmaz, 2021, s. 55-57). Bu durum, dijital alanın tek başına güçlendirici bir araç olarak değerlendirilmesinin yeterli olmadığını göstermektedir.

Kadın sığınma evleri ve konukevleri üzerinden elde edilen bulgular, şiddetle mücadelede kurumsal koruma mekanizmalarının hayati ancak geçici nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Konukevlerine tekrarlanan başvurular, şiddetin döngüsel yapısını ve ekonomik bağımsızlığın sağlanamamasının bu döngüyü nasıl beslediğini açık biçimde göstermektedir (Aydın, 2020, s. 63-66; Kaya, 2019, s. 58-60). Bu bulgular, koruma mekanizmalarının yalnızca güvenlik odaklı değil, uzun vadeli güçlenmeyi hedefleyen politikalarla desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları ve sivil toplum kuruluşları, hibrit mücadele ekosisteminin işleyişinde kilit aktörler olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu aktörlerin kurumsal destek eksikliği, yoğun iş yükü ve sınırlı kaynaklar nedeniyle etkilerinin zayıflayabildiği görülmektedir (Çelik, 2021, s. 76-78; Arslan, 2018, s. 43-45). Bu durum, şiddetle mücadelenin yalnızca mağdurlara yönelik politikalarla değil, bu alanda çalışan profesyonellerin ve örgütlerin desteklenmesiyle de güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İstihdam boyutu ise çalışmanın en kritik tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Kadına yönelik şiddetin kadınların çalışma yaşamı üzerindeki olumsuz etkileri, ekonomik bağımsızlığın şiddet

döngüsünü kırmadaki merkezi rolünü teyit etmektedir (Öztürk, 2022, s. 30-35; ILO, 2019, s. 22). Bu bağlamda istihdam politikalarının şiddetle mücadeleden bağımsız düşünülmesi, müdahalelerin etkisini sınırlayan temel faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada ele alınan bulgular, büyükşehir, küçük yerleşim birimi ya da kırsal alan ayırımına dayalı nicel bir karşılaştırmaya dayanmamaktadır. Bununla birlikte literatür, kadına yönelik şiddetin hem kentsel hem de kırsal alanlarda farklı biçimlerde ortaya çıktığını; özellikle kırsal bölgelerde ekonomik bağımlılık ve sosyal destek mekanizmalarına erişim sınırlılığı nedeniyle kadınların şiddet döngüsünden çıkma süreçlerinin daha da zorlaşabildiğini ortaya koymaktadır (Öztürk, 2022, s. 33–36). Bu bağlamda çalışma, mekânsal farklılıklardan ziyade, şiddet–istihdam ilişkisinin yapısal boyutlarına odaklanmakta ve ekonomik bağımsızlığın tüm yerleşim türlerinde belirleyici bir faktör olduğunu vurgulamaktadır.

8. Sonuç Ve Politika Önerileri

Bu çalışma, Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadelenin dijital alan, kurumsal koruma mekanizmaları ve istihdam politikaları ekseninde çok katmanlı ve hibrit bir yapı kazandığını ortaya koymuştur. Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel ya da hukuki bir sorun değil; toplumsal, ekonomik ve dijital boyutları olan yapısal bir eşitsizlik alanıdır.

Araştırma bulguları doğrultusunda, kadına yönelik şiddetle mücadelede aşağıdaki politika ve uygulama önerileri geliştirilebilir:

1. Dijital şiddetle mücadeleye yönelik kurumsal kapasite güçlendirilmelidir.

Dijital şiddet, fiziksel şiddetin ikincil bir uzantısı olarak değil, bağımsız bir müdahale alanı olarak ele alınmalı; kolluk kuvvetleri, sosyal hizmet uzmanları ve yargı organları bu konuda özel eğitimlerle desteklenmelidir.

2. Konukevleri ve sığınma evleri, uzun vadeli güçlenme perspektifiyle yeniden yapılandırılmalıdır.

Bu mekanizmalar, yalnızca geçici barınma sağlayan kurumlar olmaktan çıkarılarak istihdam, eğitim ve psikososyal destek programlarıyla bütünleştirilmelidir.

3. Şiddete maruz kalan kadınlara yönelik istihdam politikaları geliştirilmelidir.

Şiddet deneyimi yaşayan kadınlara özel istihdam teşvikleri, esnek çalışma modelleri ve mesleki eğitim programları hayata geçirilmelidir. Bu politikalar, kadınların ekonomik bağımsızlığını destekleyerek şiddet döngüsünün kırılmasına katkı sunacaktır.

4. Sosyal hizmet uzmanları ve sivil toplum kuruluşları desteklenmelidir.

Bu alanda çalışan profesyonellerin iş yükü, duygusal emek ve tükenmişlik riskleri göz önünde bulundurularak süpervizyon, mesleki destek ve kurumsal güçlendirme mekanizmaları oluşturulmalıdır.

5. Hibrit mücadele ekosistemi yaklaşımı kurumsal politikalara entegre edilmelidir.

Dijital ağlar, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve istihdam politikaları arasında eşgüdüm sağlanarak çok aktörlü ve sürdürülebilir bir mücadele modeli geliştirilmelidir.

Gelinen noktada bu çalışma, kadına yönelik şiddetle mücadelede parçalı müdahaleler yerine, dijital–kurumsal–ekonomik boyutları birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır. “Hibrit mücadele ekosistemi” kavramı, bu bütüncül yaklaşımı açıklamak ve geliştirmek için analitik bir çerçeve sunmakta; gelecekte yapılacak akademik ve politik çalışmalara zemin hazırlamaktadır.

Kaynaklar

- Arslan, B. (2018). Sivil toplum kuruluşlarının kadına yönelik şiddetle mücadeledeki rolü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Aydın, S. (2020). Kadına yönelik şiddet sorununun konukevlerine tekrarlanan başvurular üzerinden incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40.
- Çelik, D. (2021). Kadına yönelik ve aile içi şiddetle mücadele alanında görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının mesleki yetkinlik, duygusal zekâ ve algılanan iş stresi düzeyleri arasındaki ilişkiler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Demir, A. (2024). Kadına yönelik şiddetin kadınların kariyer gelişimine etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Demir, E. (2020). Dijital ağ ve Türkiye’de dijital feminizm (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Dominelli, L. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice*. Palgrave Macmillan.
- Ergin, B. (2025). Kadına yönelik şiddetle mücadelenin politikası ve uygulama araçları: Kadın sığınma evleri deneyimi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Tarsus Üniversitesi).
- Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Brunner/Mazel.
- Gök, H. (2025). Kadına yönelik şiddet sorununun konukevlerine tekrarlanan başvurular üzerinden incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi).
- Healy, K. (2014). *Social work theories in context: Creating frameworks for practice* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
- ILO. (2019). *Ending violence and harassment in the world of work*. International Labour Organization.
- Kabeer, N. (1999). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women’s empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435–464.
- Kara, Z. (2022). Sivil toplum kuruluşlarının kadına yönelik şiddetle mücadeledeki rolü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Kaya, M. (2019). Kadın sığınma evleri deneyimi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Meydaneri, T. Y. (2021). Kadına yönelik dijital şiddet ve sosyal medyanın kadına yönelik şiddet üzerindeki etkisi: Çorum ilinde bir alan araştırması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hitit Üniversitesi).
- OECD. (2020). *Women at work*. OECD Publishing.
- Öztürk, H. (2022). Kadına yönelik şiddetin kadınların kariyer ve çalışma yaşamına etkileri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Payne, M. (2014). *Modern social work theory* (4th ed.). Oxford University Press.
- Yılmaz, N. (2021). Kadına yönelik dijital şiddet ve sosyal medyanın kadına yönelik şiddet üzerindeki etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Yılmaz, E. (2023). Dijital ağlar ve Türkiye’de dijital feminist aktivizm (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi).
- World Health Organization. (2013). *Global and regional estimates of violence against women*. WHO Press.

TÜRK DÜNYASI KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF TURKIC WORLD WOMEN STUDIES

Dergi web sayfası: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>
Journal homepage: <https://turkicworldwomen.com/index.php/pub>

Doi: 10.5281/zenodo.19262436

Araştırma Makalesi • Research Article

1937 Yılı Türkiye’inde Kızların Eğitimi Üzerine Iraklı Eğitimci Muhammed Fâdıl El-Cemâlî’nin Gözlemleri*

Observations of the Iraqi Educator Muhammed Fadıl al-Jamâlî on Girls’ Education in Turkey in 1937

Meliha KÖSE¹
Mohammed Fadıl HASAN²

Özet

Iraklı eğitimci ve siyasetçi Muhammed Fâdıl el-Cemâlî, 1937 yılında Türkiye’ye gelerek Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilen eğitim reformlarını gözlemlemiş ve izlenimlerini Modern Türkiye’de Eğitim ve Öğretim (et-Terbiye ve t-Ta’lîm fi Türkiyâ el-Hadîse) adlı eserinde raporlaştırmıştır. Bu çalışma, el-Cemâlî’nin söz konusu eserinde 1937 Türkiye’inde kızların eğitimine ilişkin aktardığı gözlem ve değerlendirmeleri incelemeyi amaçlamaktadır. Birincil kaynak niteliği taşıyan eser, erken Cumhuriyet döneminde ilköğretimden yükseköğretime kadar uzanan eğitim yapılanmasını bir yabancı entelektüelin perspektifinden yansıtmaları bakımından Türk eğitim tarihi araştırmalarına katkı sağlayacak mahiyettedir. Araştırma nitel yaklaşıma sahiptir ve yöntem olarak doküman analizi benimsenmiştir. Temel veri kaynağını el-Cemâlî’nin ilgili eseri oluşturmuştur. Çalışmada, el-Cemâlî’nin yaşamı ve entelektüel arka planına kısaca değinilmiş, ardından eserde kızların eğitimine ilişkin sunulan veriler ilköğretim, ortaöğretim, lise, mesleki eğitim ve öğretmen yetiştirme düzeylerinde analiz edilmiştir. Bu çerçevede el-Cemâlî’nin, Türk kadınının toplumdaki konumunu vurguladığı ve ilkokullarda karma ve kapsayıcı eğitimin yaygınlığını olumlu değerlendirdiği görülmektedir. Buna göre eserde, en ayrıntılı biçimde ele alınan kurumlar, Kız Sanat Okulları/Kız Enstitüleri olup bu okulların şubelerine göre ders içerikleri ve ders saatleri tablolarla sunulmakta, öğretmen yetiştiren kurumlarda okuyan kız öğrencilere ilişkin bilgiler ve fotoğraflar aracılığıyla döneme dair görsel bir perspektif sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Eğitim Tarihi, Modern Türkiye, Muhammed Fâdıl el-Cemâlî, Kızların Eğitimi, Kız Enstitüleri, Türk Eğitim Reformları

Abstract

The Iraqi educator and statesman Muhammed Fâdıl al-Jamâlî visited Turkey in 1937, where he observed the educational reforms implemented during the early years of the Republic and documented his impressions in his work titled Education and Instruction in Modern Turkey (al-Tarbiya wa al-Ta’lîm fi Turkiyâ al-Hadîtha). This study aims to examine al-Jamâlî’s observations and evaluations regarding girls’ education in Turkey in 1937, as presented in this work. As a primary source, the book holds significant value for research on the history of Turkish education, as it reflects the educational structure, from primary to higher education, through the perspective of a foreign intellectual during the early Republican period. The study adopts a qualitative approach, and document analysis is employed as the research method. The main data source consists of al-Jamâlî’s aforementioned work. In the study, al-Jamâlî’s life and intellectual background are briefly addressed, followed by an analysis of the data presented in the work concerning girls’ education at the levels of primary education, secondary education, high school, vocational education, and teacher training. Within this framework, it is observed that al-Jamâlî emphasizes the position of Turkish women in society and positively evaluates the prevalence of coeducational and inclusive practices in primary schools. Accordingly, the institutions discussed in the greatest detail in the work are the Girls’ Vocational Schools / Girls’ Institutes, where course contents and weekly lesson hours are presented in tables according to different branches. Furthermore, information about female students enrolled in teacher training institutions, along with photographs, provides a visual perspective on the period.

* Makale geliş tarihi / Received date: 16.12.2025 Makale kabul tarihi / Accepted date: 25.03.2026

¹ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, melihakose@gmail.com, ORCID ID : 0000-0001-9837-9087

² Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, mohammedalramas06@gmail.com, ORCID ID : 0009-0008-3356-8838

Keywords: History of Turkish Education, Modern Türkiye, Muhammed Fâdıl al-Jamâlî, Girls' Education, Girls' Institutes, Turkish Educational Reforms

Giriş

Yirminci yüzyılın ilk yarısı, Türkiye ve Arap dünyası için derin siyasal, toplumsal ve entelektüel dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreç, modern devlet inşası, eğitim reformları ve laikleşme bağlamında kapsamlı değişimlere sahne olmuştur. Bu dönemde, eğitim sistemi yalnızca bireysel öğrenim ve öğretim aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal modernleşme ve ulus-devlet bilincinin inşasında stratejik bir araç olarak değerlendirilmiştir (Arı, 2002, s. 191; Bozaslan, 2013, s. 35-36). Bu çerçevede eğitim müfredatının da çağın şartlarına uygun, bilimsel esaslara dayalı olarak düzenlenmesine yönelik çalışmalara başlanmıştır (Demir, 2025, s. 77). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de yaşanan değişimler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılarak devletleşme sürecine giren ülkelerin aydınlarının da ilgisini çekmiştir. Türkiye'nin modernleşme sürecini inceleyen ve kendi ülkesi için çıkarımlarda bulunanlardan biri de Iraklı Muhammed Fâdıl el-Cemâlî'dir (1903–1997).

1903 yılında Irak'ın Necef şehrinde doğan Muhammed Fâdıl el-Cemâlî, ilmî açıdan zengin bir kültürel çevrede yetişmiştir (Jameel, 2025, s. 196). İlk eğitimini geleneksel medreselerde aldıktan sonra, 20. yüzyılın başlarında yeni kurulan Irak Devleti'nin oluşturduğu modern eğitim kurumlarına yönelmiştir. Bu iki farklı eğitim geleneği içinde yetişmesi, onun düşünsel kişiliğini derinden etkilemiştir. İslâmî temellere dayalı geleneksel kültür ve güçlü Arapça birikimini, Irak'ta giderek yaygınlaşan modern bilgi ve eğitim anlayışıyla birleştirmiştir (Basri, 2004, s. 7-15).

El-Cemâlî, yükseköğrenimini Irak dışında sürdürmüştür. İlk olarak Lübnan'a giderek Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde eğitim almış, burada bilimsel eleştiriye önem veren Batı düşüncesinden ve açıklığı teşvik eden liberal akademik ortamdan etkilenmiştir. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne geçerek, Berkeley'de eğitim alanında önce yüksek lisans, ardından doktora derecesini tamamlamıştır. Amerika'daki bu akademik tecrübe, onun eğitim anlayışını derinden şekillendirmiş, el-Cemâlî'yi, Arap dünyasında gerçek reformun ancak kültürel ve toplumsal özellikleri koruyarak çağın gereklerine cevap veren modern bir eğitim sisteminin kurulmasıyla mümkün olacağı düşüncesine yöneltmiştir (el-Matbaî, 1996, s. 212; Müştak, 1968, s. 11).

El-Cemâlî, 1930'lu yıllarda mesleki ve entelektüel kariyerinde belirleyici bir döneme girmiştir. 1934-1942 yılları arasında eğitim alanında, lise öğretmenliğinden eğitim müfettişliğine ve ardından Irak Eğitim Bakanlığı'ndaki üst düzey görevlere kadar çeşitli sorumluluklar almıştır. Bu süreçteki diplomatik görevleri, onun kültürel ufkunu genişletmiş ve farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerini karşılaştırmasına olanak tanımıştır. Edindiği deneyimler, özellikle modern Türk deneyimi üzerine yaptığı çalışmalarda kendisini göstermiştir (el-Haşimi, 2012, s. 24). Sâmi Şevket ve Sâti el-Husrî gibi isimlerle birlikte Irak eğitim sisteminin millîleştirilmesinde önemli rol oynamıştır (Simon, 1986, s. 38).

El-Cemâlî, çalışmalarını yalnızca eğitim alanıyla sınırlamayarak siyaset sahasına da adım atmıştır. Eğitim bakanı, ardından dışişleri bakanı ve kısa bir süre için Irak başbakanı olarak görev yapmış, bunların dışında Birleşmiş Milletler'de Irak heyetine başkanlık etmiş ve çeşitli uluslararası ve bölgesel örgütlerin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Tüm bu siyasi sorumluluklarına rağmen, eğitim konusu onun düşüncesinde güçlü bir şekilde varlığını korumuştur. Ona göre, eğitimden yoksun bir siyaset hedeflerine ulaşmaktan acizdir ve eğitim formasyonuna sahip olmayan siyasetçiler toplumlarını gerçek reform yolunda yönlendiremezler (et-Tavîlî, 2021, s. 11). Bu yaklaşım, el-Cemâlî'nin devlet kurumlarındaki uygulamalarına da yansımış; o da her türlü siyasi veya sosyal reformun okuldan başlaması gerektiğini savunmuştur. Bu konuda özellikle John Dewey'in okul ile yaşam arasındaki organik bağı vurgulayan felsefesinden ilham almıştır. Ona göre okul, toplumun bir çekirdeği olmalı, gençler burada katılım, problem çözme ve devletin modernleşme sürecinde ihtiyaç duyduğu becerileri kazanmalıdır (el-Cemâlî, 1968, s. 64). Bu dönemde yerleşik siyasi ayrıcalıklar ve sosyal elitizmle çatışmış, Bedevi çocuklar, kızlar ve dezavantajlı gruplar için özel programlar geliştirmiştir (Simon, 1968, s. 38).

Bilimsel temellendirme ile pratik deneyimi birleştiren el-Cemâlî, Arap eğitim düşüncesinde belirgin bir iz bırakmıştır. Başarılı küresel deneyimlerin anlaşılmasını, çağın gereklerine cevap verebilecek bir Arap eğitim projesinin ön koşulu olarak görmüş ve karşılaştırmalı eğitim yöntemini, Arap eğitim araştırmalarına dâhil eden öncü isimlerden olmuştur. Bu sayede Arap dünyasının modernleşme ve

kalkınma süreçlerinde karşılaştığı eğitim modellerini titizlikle incelemiş ve temel eğitim sorunlarını yeniden formüle etme imkânı bulmuştur (es-Süveydi, 1987, s. 47).

Muhammed Fâdıl el-Cemâlî'nin uluslararası eğitim uygulamalarına olan ilgisi, onun eğitim projesinin en belirgin düşünsel özelliklerinden birini oluşturmuştur. *Almanya, İngiltere ve Fransa'da Eğitim ve Öğretim Yönelimleri (İtticahatu't-Talim fi Elmaniyâ, İngilterâ ve Ferensâ) ile Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim (et-Terbiye ve 't-Talim fi Türkiyâ el-Hadîse)* adlı eserleri, bu yönelimi somut bir şekilde ortaya koymaktadır. El-Cemâlî, yalnızca kendi ülkesi veya Arap dünyasındaki eğitimin durumunu incelemekle yetinmemiş, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası çevredeki başarılı eğitim modellerini de araştırmıştır. Bu bakış açısının temelinde, Avrupa ve Asya ülkelerindeki kalkınmanın yalnızca siyasi dönüşümlerin sonucu olmadığını, aksine ekonomik ve sosyal dönüşümlerin öncesinde yapılan köklü eğitim reformlarının doğrudan etkili olduğunu kavraması yatmaktadır. Söz konusu perspektiften hareketle, başarıları kanıtlanmış deneyimlerden faydalanmayı amaçlamış ve bunu bahsi geçen uygulamaların güçlü yönlerini belirleyip, Arap bağlamına nasıl uyarlanabileceğini ortaya koyan titiz bir analizle gerçekleştirmeyi planlamıştır (el-Cemâlî, 1938, s. 13).

Farklı devletler üzerinde yaptığı incelemelerden elde ettiği bilgi-birikimini, Irak eğitim reformlarına da yansıtmaya çalışmıştır. Özellikle ulus devlet olma sürecinde Türkiye'nin örnekliliği göze çarpmaktadır. 1940 yılında Irak, Türkiye ve İran örneğini izleyerek yeni bir yasa hazırlamış, ilkökul öğrencilerinin yabancı veya özel okullara gitmesi yasaklanmıştır. Yeni yasa, bazı derslerin ortaokul ve lise düzeyinde yalnızca hükümet tarafından atanan öğretmenler tarafından verilmesini de zorunlu kılmıştır. Eğitim sistemi birleştirilerek, ülkedeki yabancı okulların etkisi azaltılmak istenmiştir (Alhassani, 2014, s. 107).

Eğitim alanındaki bu aktif rollerine rağmen, el-Cemâlî hakkında yapılan akademik çalışmalar, onun daha çok siyasi yönüne ilgi göstermektedir (el-Haseni, 1953, s. 201). Özellikle onun Irak Hükümeti içindeki çalışmaları analiz edilmiştir (Eppel, 1999, s. 417). El-Cemâlî'nin eğitim düşüncesini ele alan çalışmalar ise sınırlı ve dağınık bir nitelik taşımaktadır. Akademik çalışmalar, manda yönetimi sonrası Irak'ta yapılan eğitimde millileşme çabaları içinde, el-Cemâlî'nin eğitim politikalarını değerlendirmektedir (Alhassani, 2014, s. 19; Al-Khaizaran, 2006, s. 196; Simon, 1986, s. 38). Pratikte ise el-Cemâlî'nin siyasi çalışmalarının arka planında eğitim önemli bir yer tutmaktadır (el-Cemâlî, 1935, s. 15-27; el-Cemâlî, 1944, s. 6). Bundan dolayı el-Cemâlî, eğitim çalışmalarını yürütürken farklı ülkelerin eğitim sistemlerini incelemeyi önemli bulmuş ve yaptığı geziler sonucunda edindiği gözlemlerini kitaplaştırmıştır. Bu eserlerden biri, Türkiye'ye dair eğitim gözlemlerini ve görüşlerini içeren *Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim (et-Terbiye ve 't-Ta'lim fi Türkiyâ el-Hadîse)* kitabıdır.

Muhammed Muhammed Fâdıl el-Cemâlî'nin Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim Kitabı (et Terbiye ve 't-Ta'lim fi Türkiyâ el-Hadîse)

El-Cemâlî, *Modern Türkiye'de Eğitim ve Öğretim (1938)* kitabını, Irak'ta Talim ve Terbiye Genel Müdürü iken kaleme almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'deki eğitim hareketini incelemek ve bu deneyimin genç Irak eğitim sistemine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla 1937 yılında, 30 Nisan'dan 27 Mayıs'a kadar Türkiye'ye gerçekleştirdiği bir inceleme gezisinin ürünü olan bu kitap, kapsamlı bir rapor niteliğindedir. El-Cemâlî, Türkiye'ye gerçekleştirdiği bu gezinin gerekçesini ve izlenimlerini şu cümlelerle anlatmaktadır:

Bugün Türkiye, hayatın bütün alanlarında ilerlemesini sürdüren bir ülkedir. Bu ilerleme hayranlık ve takdir uyandırmaktadır. Eğitim ve öğretim alanındaki ilerlemesi ise diğer siyasi, sosyal ya da ekonomik alanlardaki ilerlemesinden hiç de geri değildir. Bu nedenle, Türkiye'ye eğitim ve öğretim hareketini yakından incelemek amacıyla seyahat etme fırsatı bulduğumda büyük bir memnuniyet duydum. Orada geçirdiğim sürenin kısalığı nedeniyle her şeyi bildiğimi, her şeyi gördüğümü ve her şeyi incelediğimi iddia edemem. Burada sunduklarım, Türkiye'deki eğitim durumuna dair elde ettiğim hızlı izlenimlerin bir sonucudur... Türkiye'de ise, farklı alanlardaki pek çok saygın kişi bana karşı büyük bir incelik ve misafirperverlik göstermiştir. Onların bir kısmını tanıdım, bazılarıyla samimi dostluklar kurdum. Bunlar arasında ilköğretim ve ortaöğretim öğretmenleri, Millî Eğitim Bakanlığı yetkilileri, Tarım Bakanlığı mensupları, Yurt gazetesinin sahibi ve yöneticisi, propaganda ve yayın müdürleri ve isimlerini anmaktan kaçındığım, büyük bir misafirperverlik ve cömertlik gösteren daha birçok şahsiyet bulunmaktadır. İsimlerini tek tek anmaktan kaçındım, zira liste oldukça uzundur ve burada buna yer yoktur. Her hâlükârda, bu

yolculuk Türkiye ve insanları hakkında zihnimde güzel izlenimler bırakmıştır (s. 2).

Yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere el-Cemâlî, 1937 yılı Türkiye’inde eğitim de dahil her alanda yaşanan gelişmeleri hayranlıkla izlemiştir ve Türkiye’ye yaptığı geziden oldukça memnun ayrılmıştır.

El-Cemâlî bu gezide Ankara, Eskişehir, İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmir ve bu illerin çevresindeki bazı köyleri ziyaret etmiş, ilk, orta ve çeşitli düzeylerdeki kültürel ve mesleki eğitim kurumlarını incelemiştir. Bu eğitim kurumlarının, yükseköğretim düzeyleriyle ilişkisine de bakmıştır. Bunların dışında, Ziraat Vekâletine bağlı bulunan tarım okullarını incelediğini, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yürütülen halk kültürü faaliyetlerini, Halkevlerini ve köylere tahsis edilmiş olan *Yurt* gazetesini ele aldığını belirtmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 3).

144 sayfadan oluşan ve el-Cemâlî’nin Türkiye gözlemlerini raporlaştıran bu kitap, 1938’de Bağdat’ta Devlet Matbaası tarafından basılmıştır. Kitap gezi ve raporun bağlamını belirleyen bir giriş ve takdim ile başlamakta, ardından Türkiye’de eğitimin düşünsel temellerini, anaokulundan yükseköğretim ve mesleki eğitime kadar çeşitli kademeleri, sınavları, öğretmen yetiştirmeyi ve yönetim biçimlerini ele alan ayrıntılı bölümlerle devam etmektedir. Irak için sunulan önerilerin özetini içeren bir sonuç bölümüyle de tamamlanmaktadır. Kitap, Türkiye’deki eğitim sistemini her boyutuyla ortaya koyarken, çok sayıda fotoğraf ve fotoğrafla -görüntü kalitesi yüksek olmasa da- dönemin eğitim görünümüne görsel bir ışık tutmaktadır. (el-Cemâlî, 1938, s. 5). El-Cemâlî’nin kitabında, Türk eğitim deneyimini dengeli ve eleştirel bir perspektifle sunmaya çalıştığı, başarılı uygulamalardan ders çıkarırken, sosyal ve yapısal zorlukları ortaya koyduğu görülmektedir.

Nitel yaklaşıma sahip olan bu çalışmanın amacı, Muhammed Fadıl el-Cemâlî’nin *Modern Türkiye’de Eğitim ve Öğretim* kitabı çerçevesinde 1937 yılı Türkiye’inde kızların eğitimine ilişkin gözlemlerini ortaya koymaktır ve yöntem olarak doküman analizi kullanılmıştır.

Çalışmanın alana iki türlü katkı sağlaması beklenmektedir. Birincisi erken dönem Türk eğitim sistemine uluslararası bir perspektif sunması bakımından önem arz etmektedir. İkinci olarak, dönemin canlı tanığı olduğu için el-Cemâlî’nin kitabı birincil bir kaynak niteliğindedir. Dolayısıyla 1937’de kızların eğitimine yönelik kitabında sunduğu bilgiler, Türk eğitim tarihi bağlamında değerlidir. Ülkesi için başarılı bir eğitim modeli arayışında olan el-Cemâlî’nin *Modern Türkiye’de Eğitim ve Öğretim* kitabını, detaylardan kaçınmadan titizlikle hazırladığı da ifade edilmelidir.

1937 Yılı Türkiye’inde Kızların Eğitimi

El-Cemâlî, kitabının ilk kısmında, uzun bir şekilde Türkiye’de eğitimin hedeflerini ve ilkelerini anlatmaktadır. Bu bölümde üzerinde durduğu konulardan biri de yeni Türkiye’de kadınların konumudur. Türkiye’de kadınların ve kızların ayrıcalıklı yerini *İnkılapçılık* başlığı altında aşağıdaki cümlelerle aktarmaktadır:

İnkılabın en belirgin iki tezahürü belki de kadın-erkek eşitliği ile yazının Arap harflerinden Latin harflerine çevrilmesi olmuştur. Türk kadını, erkekle eşit haklara kavuşmuştur. Bu hak ve eşitlik düzeyi, bazı Avrupa ülkelerindeki kadınların sahip olduğu haklardan bile ileridir. Okulların kapıları, türü ne olursa olsun, kadınlara ve erkeklere ayırım yapılmaksızın açılmıştır. Eğitim, bütün aşamalarıyla karma olarak yürütülmektedir. Okullardaki öğretim kadroları da kadın ve erkeklerden oluşmaktadır ve toplum hayatının bütün alanları kadınlara açıktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaklaşık yirmi kadın milletvekili bulunmaktadır. Kadınlar, yargı, yönetim, tıp ve hemşirelik gibi alanlarda görev almaktadırlar. Türk kadını bugün, bilim hizmetinde erkeklerle omuz omuza yer almaktadır. Havacılık alanında öncülük eden bir Türk kadınının varlığı, Atatürk’ün bizzat teşvikiyle mümkün olmuş ve bu durum, Türk kızlarının yeteneklerini ortaya koymaları için cesaret verici bir örnek teşkil etmiştir. Gerçekte Türkiye’yi ziyaret eden biri, Türk kadınının toplum içindeki konumunun saygın olduğunu ve yerinin, Türk toplumunda erkeğin yerinden hiç de geri olmadığını açıkça hisseder (s. 12).

Kitapta verilen bu bilgiler, 1937 Türkiye’inde kadının güçlü konumunu ortaya koyarken, okullaşma boyutundaki durumuna da ışık tutmaktadır. Zira el-Cemâlî, türü ne olursa olsun okulların kapılarının, kadınlara ve erkeklere ayırım yapılmaksızın açıldığını özellikle vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu cümlelerden, toplumda bütün alanların kadınlara açık olmasını hayranlıkla karşıladığı anlaşılmaktadır. Kitabının devamında, ilköğretim, ortaöğretim, meslek okulları, kız sanayi mektepleri,

öğretmen okulları gibi başlıklarla Türkiye’deki eğitim kademeleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler önemli ölçüde, 1937’de kızların eğitimine de ışık tutmaktadır.

1937’de İlköğretim Okullarında Kızların Eğitimine Dair Gözlemleri

El-Cemâlî kitabında, Türkiye’de ilkokullarda okutulan dersler, sorunlar, eğitim yöntemleri ve amaçları, eğitim binaları ve araçları, köy okulu problemi gibi pek çok konuyu değerlendirmektedir. Yaptığı gözlemler doğrultusunda ilköğretim sisteminin, öğrenim süresi, müfredat ve kurumsal esaslar bakımından örnek alınması gerektiğini belirtmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 103). Fakat doğal olarak Türkiye’de ilkokul düzeyinde kız ve erkek öğrencilere eğitim aynı koşullarda sunulduğu için, verdiği bilgilerde kızlardan ayrıca bahsetmemektedir. Sadece Müfredat ve Öğretim Yöntemleri başlığı altında şu açıklamaları yapmaktadır: “Çocuklar ders aralarında tam bir özgürlük içinde zaman geçirirler, öğretmenler de teneffüslerde onlara katılır. Karma eğitim zaten benimsendiği için ayrıca vurgulanmasına gerek yoktur. Eğitim sistemi kız ve erkek öğrencileri kapsamakta, ayrıca şehir ilkokullarında kadın öğretmenlerin sayısı giderek artmaktadır” (s. 26).

Yukarıdaki cümlelerden ilkokullarda kız ve erkek öğrencilerin özgürlük içinde birlikte zaman geçirdikleri ve öğretmenlerin de bu ortamı desteklediği anlaşılmaktadır. El-Cemâlî, ilkokullarda *Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt bilgisi, Tabiat Bilgisi, Aile bilgisi, Hayat bilgisi, Hesap ve geometri, Resim-El işi, Yazı, Müzik ve Beden Eğitimi* derslerinin okutulduğu bilgisini vermektedir (bk. Ek 1). Akademik araştırmalar da ilkokullar konusunda el-Cemâlî’nin verdiği bu ders bilgilerini doğrular niteliktedir. Korkmaz ve Güler (2020) çalışmalarında, ilkokullarda verilen dersleri benzer şekilde aktarmaktadır. Bu derslerin 1937’de her sınıf düzeyi için haftalık toplam saati 26’dır. Ders süresi ise 40 dakikadır. Sınıf öğretmeni, tek bir sınıftan sorumlu olduğu için, dersler arası bağlantı kurabilmekte, öğrencileri tek tek tanıma fırsatı elde edebilmektedir. İlkokulda sınıf öğretmenin tek bir sınıftan sorumlu olması, el-Cemâlî’nin aynı zamanda fikren desteklediği bir durumdur (el-Cemâlî, 1938, s. 23).

Kitabında, ilkokullara örneklik sağlaması bakımından aşağıda Şekil 1’deki fotoğrafa da yer vermektedir:

Şekil 1. İzmir şehrinde Gazi İlkokulu
İzmir Gazi İlkokulu’nun Eğitim Kadrosu (el-Cemâlî, 1938, s. 28-29)

Yukarıdaki görsel, 1937’de kullanılan ilkokul binasına ve eğitim kadrosuna dair bir fikir vermektedir. Görselde, 1937’de İzmir Gazi İlkokulu’nun eğitim kadrosunun daha çok kadınlardan oluştuğu da fark edilmektedir.

1937’de Ortaöğretim Okullarında Kızların Eğitimine Dair Gözlemleri

El-Cemâlî, ortaöğretimin bazı bölgelerde karma, bazı yerlerde ise ayrı olduğu bilgisini vermektedir. Bu nedenle kimi yerlerde biri erkeklere, diğeri kızlara ait olmak üzere iki ayrı okul bulunmaktadır. Ancak tek bir okul varsa, kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim görmektedirler. Öğretim kadrosu da çoğunlukla karmadır.

Lise, ortaokul kısmını da içeren sekiz yıllık bir yapı içinde örgütlenebilmektedir. Bunun yanında, Türkiye’de liselerin dışında bağımsız ortaokullar da bulunmaktadır. Bu okullardaki kız ve erkek öğrencilerin toplam sayısı yaklaşık 76.000’dir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2024) tarafından hazırlanan çalışmada, 1937’de ortaokullardaki öğrenci sayısı toplam 74.107 olarak gösterilmektedir. Bu durumda el-Cemâlî’nin verdiği sayı ile MEB’in verdiği sayı arasında küçük bir fark bulunmaktadır.

El-Cemâlî kitabında, ortaokulların haftalık ders çizelgesini de tablo olarak sunmaktadır. Bu tabloda derslerin çoğu ortak olsa da kız ve erkek öğrenciler için ayrı düşünülmüş derslerin bulunduğu fark edilmektedir. Kitabında verdiği *Ortaokulların Haftalık Ders Programı* çizelgesinde, bu dersleri *Ek Dersler* başlığı altında aşağıda Tablo 1’de olduğu gibi göstermektedir:

Tablo 1. Türkiye’de Ortaokulların Haftalık Ders Programı

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Türkçe	5	4	4
Tarih	2	2	3
Coğrafya	2	2	2
Vatandaşlık Bilgisi	–	2	2
Matematik	5	4	4
Tabiat Bilgisi	3	3	2
Doğa Tarihi ve Sağlık Bilgisi	–	2	3
Yabancı Dil	5	4	4
Yazı (Hat)	2	–	–
Resim	1	1	1
Jimnastik	1	1	1
Müzik	1	1	1
Atölye/El işi	1	1	1
Toplam	28	28	28
Ek Dersler			
Askerî dersler (erkek öğrenciler için)	-	2	2
Dikiş ve biçki (kız öğrenciler için)	2	1	1
Ev idaresi (kız öğrenciler için)	-	1	-
Çocuk bakımı (kız öğrenciler için)	1	-	-

(el-Cemâlî, 1938, s. 30)

Tablo 1’e göre, ortak derslerin dışında erkek öğrencilere *Askerlik* dersi, kız öğrenciler için *Dikiş ve Biçki*, *Ev İdaresi* ve *Çocuk Bakımı* dersleri programda yer almaktadır. Bu dersler ortaokul süresince verilmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 30). Tabloda *Ek Dersler* olarak yer alan bu derslerin, kız öğrencileri büyük ölçüde eş ve anne rollerine hazırlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ortaokul programının, kız öğrencilerin entelektüel gelişimini desteklerken, geleneksel rolleri de dikkate aldığı söylenebilir. Ortaöğretimin ortaokul kısmında uygulanan bu yaklaşımın, lise düzeyinde de sürdürüldüğü görülmektedir. El-Cemâlî’nin kitabında yer alan aşağıdaki Tablo 2 bu durumu doğrulamaktadır:

Tablo 2. Lise Müfredatı ve Ders Dağılımı

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf (Fen)	3. Sınıf (Edebiyat)
Türk Edebiyatı	3	3	2	5
Felsefe, Sosyoloji ve Mantık	–	–	3	7
Psikoloji	–	2	–	–
Tarih	2	2	3	3
Coğrafya	2	2	1	1
Matematik	5	4	8	2
Doğa Tarihi	3	2	1	1
Fizik	2	2	2	1

Fizik Laboratuvarı	1	1	1	½
Kimya	2	2	2	1
Kimya Laboratuvarı	1	1	1	½
Yabancı Dil	5	5	3	5
Askerî Eğitim (erkekler)/El işleri (kızlar)	2	2	3	3
Toplam	28	28	29	29

(el-Cemâlî, 1938, s. 31)

Tablo 2'ye göre lisede kız ve erkek öğrenciler ortak olarak *Türk Edebiyatı, Felsefe, Sosyoloji ve Mantık, Psikoloji, Tarih, Coğrafya, Matematik, Doğa Tarihi, Fizik, Fizik Laboratuvarı, Kimya, Kimya Laboratuvarı, Yabancı Dil* derslerini almaktadırlar. Bunların yanı sıra erkekler için *Askerlik* kızlar için ise *El işleri* dersi programda yer almaktadır (el-Cemâlî, 1938, s. 31). Lise eğitiminde de kızların eş ve annelik rollerine hazırlandığını düşündürmektedir. Fakat bu alanda yapılan çalışmalar, 1937-38 eğitim-öğretim yılından itibaren kızlara 1 saatlik askerlik dersi verilmeye başlandığını belirtmektedir (Aycan vd., 2018, s. 230). Bu kararın, el-Cemâlî'nin Türkiye ziyaretinden sonra alınmış olması ihtimali yüksektir.

1937'de Meslek Okullarında Kızların Eğitimine Dair Gözlemleri

El-Cemâlî'nin kitabı, meslek okulları ve programları hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Özellikle Irak eğitim sistemine örneklik teşkil etmesi bakımından bu tür okulları çok önemsemektedir. Kitabında verdiği aşağıdaki bilgilere göre, toplumda meslek okullarına karşı büyük bir ilgi vardır:

Hükümetin, geniş imar planları ve büyük projeler yürütmesi nedeniyle Türkiye'de meslek okullarına olan ilgi artmıştır. Bu okulların mezunları iyi kazanç sağlayan işlere kolayca girebilmektedir. Meslek okulları tür ve seviye bakımından çeşitlidir. Ortaokul ve lise düzeyinde ticaret, sanayi, tarım, öğretmenlik, müzik ve oyunculuk okulları bulunmaktadır. Kızlar için el sanatları alanında özel meslek okulları vardır. Yükseköğretim düzeyinde ise yüksek ticaret, mühendislik ve yüksek ziraat okulları mevcuttur. İstanbul Üniversitesi ve o dönemdeki yüksek enstitüler bunun dışındadır (s. 36).

El-Cemâlî'nin yukarıdaki cümlelerinden anlaşılacağı üzere 1937 yılında Türkiye'de meslek okulları bağlamında kız okulları da önemli ölçüde ilgi görmektedir.

Ziyaret ettiği okullardaki öğrenci ve öğretmen sayılarını da vermeye özen göstermiştir. Örneğin ziyaret ettiği Ankara Ticaret Lisesi'nde, 18 öğretmenin görev yaptığını belirtmektedir. Aynı zamanda bu okulda 350 erkek ve kız öğrenci bulunduğunu yazmaktadır (el-Cemâlî, 1938, s. 37). Özellikle öğretmen hanım ve kız öğrenci diye belirtmesi anlamlıdır. El-Cemâlî'nin kız çocuklarının eğitimini önemseydiğine ve kendi ülkesi için böyle bir gelişmeyi istediğine işaret etmektedir. Ticaret lisesinde kadın öğretmenlerin ve kız öğrencilerin bulunması, o dönemde kadınların eğitimdeki rolüne ve kız öğrencilerin eğitime erişim imkanlarına da ışık tutmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar 1937'nin öncesinde de ticaret liselerinde kız öğrencilerin eğitim aldığını göstermektedir. Hatta o dönemlere ait fotoğraf karelerinde kız öğrencileri görmek mümkündür (bk. Ek 2) (MEB, 2019, s.47).

Kız Sanayi Mektepleri/Kız Enstitüleri'ne Dair Gözlemleri

Kökene, Osmanlı döneminde Mithat Paşa'nın açtığı kız islahhanelerine (1865) dayandırılan *Kız Sanayi Mektepleri*, Cumhuriyet döneminde *Kız Enstitülerine* dönüştürülmüştür. 1928'de yapılan düzenlemelerin ardından ilk kız enstitüsü Ankara'da -bugünkü Zübeyde Hanım Kız Meslek Lisesi'nin olduğu binada- *İsmet Paşa Kız Enstitüsü* adıyla açılmıştır ve yıllar içinde sayısı artmıştır (Akşit, 2005, s. 156; İleri, 2019, s. 202; Soydan, 2013, s. 274-75). İleri'ye (2019) göre, kız enstitülerinde verilen eğitimle: *Cumhuriyet dönemi kızlarını iyi bir eş, iyi bir anne olarak yetiştirmek, onları hem eve ve evliliğe hem de iş hayatına hazırlamak düşünülmüştür. Bu şekilde kız ve kadınlar toplumda etkin ve önemli bir konuma getirilmek istenmiştir* (s. 217).

El-Cemâlî'nin Türkiye ziyareti sırasında en fazla ilgi gösterdiği okul türlerinden biri hiç şüphesiz *Kız Sanayi Mektepleri/Kız Enstitüleri* olmuştur. Kitabında, bu okulların Türkiye'ye yaptığı etkiyi şu cümlelerle aktarmaktadır:

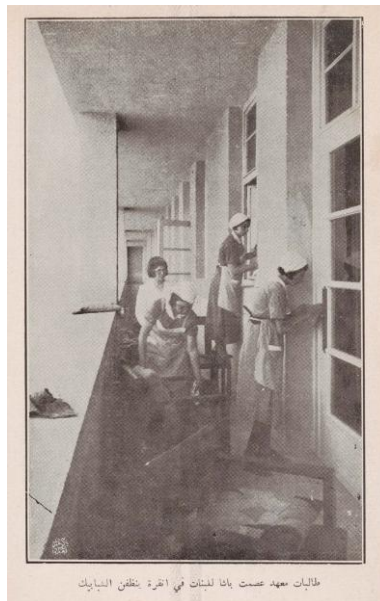
Türkiye'de kız sanayi okulları, Türk kızının hayatında büyük bir etki yaratmıştır; onu ev işleri ve ev ekonomisi alanına yönlendirmiştir. Bu okullar, ülke ekonomisinin korunmasında etkili bir rol oynamaktadır. Son yıllarda bu okullara olan ilgi çok artmıştır ve birçok kişi, bu tür eğitimin Türk evinin inşası için gerekli olduğuna inanmaktadır. Ev sanatları eğitimi, modern Türkiye'de Türk

kızları için bir gurur kaynağı hâline gelmiştir. Çünkü bu okullardan mezun olan kızlar, bedensel (el emeğine dayalı) işlerden uzak duran bir kuşak oluşturmuştur. Bu kuşak, eski eğitim anlayışının savunduğu, yalnızca bilgiyi ezberletmeye dayalı yöntemlerden farklıdır. Bir kız sanayi okulunun müdürü bana şöyle demiştir: “Önceki nesil, mutlu bir aile hayatına hazırlanmadığı için okullardan zayıf çıktı; yeni nesil ise aile hayatını düzenleyen ve kızı ev işlerine teşvik eden okullar sayesinde yeni bir yöne girmektedir. Böylece kızlar, yeni Türkiye’de gurur duymaktadır; zira artık çamaşır yıkamayı, yemek pişirmeyi, ütü yapmayı ve dikiş-nakış işlerini eskiden olduğu gibi küçümsememektedir (s. 50).

Yukarıdaki cümlelere göre, kızlar meslek okullarında güçlü bir şekilde ev içi rollerine de hazırlanmaktadır. Ev içi rollerini bilinçli bir şekilde benimseyen kızlar sayesinde, daha mutlu bir aile yapısının ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Kitabında, bu kurumlara dair bazı fotoğraflar da vermektedir. Aşağıdaki Şekil 2 ve Şekil 3’deki fotoğraflar buna örnek verilebilir:

Şekil 2. Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü; Ev Sanatları (Ev Ekonomisi) Okulu Niteliğindedir. Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü Öğrencileri Yemek Pişirirken (el-Cemâlî, 1938, s. 51).

Şekil 3. Ankara'daki İsmet Paşa Kız Enstitüsü öğrencileri pencereleri temizlerken (el-Cemâlî, 1938, s. 52).

Yukarıda verilen fotoğraflar, Enstitüde yapılan uygulamalı eğitimlere ışık tutmaktadır. *Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü*'nde bu tür uygulamalı eğitimlerin açıldığından itibaren yapıldığını gösteren fotoğraflar da mevcuttur (bk. Ek 3) (MEB, 2019, s. 168). El-Cemâlî, bu okulların gelişimini ve türlerini ise aşağıdaki cümlelerle aktarmaktadır:

Son yıllarda ev sanatları mekteplerinin sayısı hızla artmıştır. Kız sanayi mekteplerinin açılmasına olan talep de giderek artmaktadır. Bu tür okulların sayısı 15'e ulaşmıştır. Bazı müesseselerde aynı çatı altında çeşitli okullar bulunmaktadır. Kız sanayi eğitimi, öğrencilerin istekleri ve kabiliyetlerine göre değişmektedir. Bu esasa göre eğitim üç türe ayrılabilir: 1. Kültürel–mesleki eğitim: Bu eğitim, kız enstitüleri olarak adlandırılan okullarda verilir. İlköğretimden sonra beş yıl sürer. Ortaokul dersleri ile mesleki uzmanlığı birleştirir. İlkokul mezunları kabul edilir; ayrıca ortaokul mezunları da yalnızca iki yıllık mesleki eğitim almak üzere kabul edilebilir. 2. Gündüzlü sanayi meslek okulları (kızlar için): (Bu adlandırma yerinde değildir; çünkü okul sabahtan akşama kadar açıktır). İlkokul mezunlarını kabul eder ve iki yıl süreli yoğun mesleki eğitim verir. Kız öğrenci, iki yılın sonunda uzmanlaştığı meslekte diploma alır. 3. Bu okullara okul diploması olmayan, yalnızca meslek öğrenmek isteyenler de kabul edilir, meslek alanında bir belge alırlar. Ayrıca ev hanımları da, herhangi bir ders türü için şart aranmaksızın bu okullara kabul edilir. Gün içinde kendilerine uygun saatlerde -örneğin yalnızca sabah ya da öğleden sonra- evin ihtiyaç duyduğu alana göre derslere devam edebilirler... Türkiye'de bu tür eğitimin yayılması için geniş imkânlar görülmektedir. Bu eğitim, Türk aile hayatını yenileyen bir ruh taşımaktadır. Bu okullara, memur eşlerinden en yoksul ailelerin kadınlarına, işçi eşlerinden dükkân sahiplerinin eşlerine kadar toplumun her kesiminden kadınlar devam etmektedir. Bunlar, kelimenin tam anlamıyla halkçı ve demokratik okullardır (s. 51).

El-Cemâlî'nin aktardığı bilgiler doğrultusunda, aynı çatı altında faaliyet gösteren ve farklı sosyo-ekonomik koşullara sahip kadın ve kızlara esnek programlar aracılığıyla eğitim imkânı sunan bu kurumların, demokratik bir eğitim anlayışını yansıttığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kurumlar, meslek edinmek ve bireysel gelişimini sürdürmek isteyen kadınlar için de önemli fırsatlar sağlamıştır.

Kız Enstitüleri'nin her bir şubesinin haftalık ders programlarına, el-Cemâlî kitabında geniş bir şekilde yer vermektedir. Bunlardan biri, aşağıda Tablo 3'de gösterilen beş yıllık öğrenim süresine sahip *Kız Enstitülerinin* ders programıdır:

Tablo 3. Genel Dersler

	Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Genel Dersler	Türkçe	5	3	2	2	2
	Tarih	3	2	2	–	–
	Coğrafya	2	2	1	1	–
	Medeni bilgiler	–	–	–	2	2
	Fen bilgisi	3	3	1	1	1
	Doğa tarihi	–	1	1	2	–
	Matematik	5	3	2	1	1
	Defter tutma	–	–	–	–	1
	Yabancı dil	6	3	3	3	3
	Beden eğitimi	1	1	1	1	1
	Müzik	1	1	1	1	1
	Yazı	1	–	–	–	–
	Toplam		27	19	14	14
Genel Meslek Dersleri	Dikişin esasları	7	–	–	–	–
	Nakış	2	2	2	2	–
	Resim ve tezyini resim	4	3	1	1	1
	Yemek pişirme	–	3	3	2	–
	Ev idaresi, çamaşır yıkama, temizlik ve ütü	–	3	3	2	–
	Çocuk bakımı	–	–	–	1	1

Sağlığın korunması ve ev idaresi uygulaması	–	–	1	1	–
Toplam	13	11	10	9	4

(el-Cemâli, 1938, s. 52)

Tablo 3'e göre, beş yıllık öğrenim süresine sahip Kız Enstitülerinin ders çizelgesinde iki grup ders yer almaktadır. Bunlar, genel dersler ve meslek dersleridir. Genel dersler; *Türkçe, Tarih, Coğrafya, Medeni Bilgiler, Fen Bilgisi, Doğa Tarihi, Matematik, Defter Tutma, Yabancı Dil, Beden Eğitimi, Müzik ve Yazı* derslerinden oluşmaktadır. Meslek dersleri ise *Dikiş Esasları, Nakış, Resim ve Tezyinî Resim, Yemek Pişirme, Ev İdaresi, Çamaşır Yıkama, Temizlik ve Ütü, Çocuk Bakımı, Sağlığın Korunması ve Ev İdaresi Uygulaması* derslerini kapsamaktadır. Genel derslerin haftalık ders saati 1. sınıflar için 27, 2. sınıflar için 19, 3. ve 4. sınıflar için 14, 5. sınıflar için ise 12'dir. Meslek derslerinin haftalık toplam saati ise 1. sınıflar için 13, 2. sınıflar için 11, 3. sınıflar için 10, 4. sınıflar için 9 ve 5. sınıflar için 4'tür.

Terzilik İhtisas Şubesi'nin dersleri ise Tablo 4'de gösterildiği gibidir (bk. Ek 4):

Tablo 4. Terzilik İhtisas Şubesi Dersler ve Haftalık Saatler

Ders Adı	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Kesim ve Dikiş	–	7	9	11	20
Moda (Şapka Yapımı)	–	3	2	3	2
İç Giyim	–	–	2	3	1
Terzilik Teknolojisi	–	–	1	–	–
Terzilik Tarihi ve Çizim	–	–	–	–	–
Meslek Ahlakı ve Kültür	–	–	2	2	1
Toplam	–	10	16	17	24

(el-Cemâli, 1938, s. 53)

Tablo 4'e göre, Terzilik İhtisas Şubesi'nde 6 farklı ders yer almaktadır. Bunlar; *Kesim ve Dikiş, Moda (Şapka Yapımı), İç Giyim, Terzilik Teknolojisi, Terzilik Tarihi, Çizim ile Meslek Ahlakı ve Kültür* dersleridir. Bu derslerin haftalık toplam ders saati 2. sınıflar için 10, 3. sınıflar için 16, 4. sınıflar için 17 ve 5. sınıflar için 24'tür. Tabloda, 1. sınıflara ihtisas bağlamında ders verilmediği görülmektedir..

Moda (Modista) İhtisas dersleri ve haftalık saatleri aşağıda Tablo 5'te verildiği şekildedir:

Tablo 5. Moda (Modista) İhtisas Şubesi Dersler ve Haftalık Saatler

Ders Adı	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Moda (Modista)/Şapka Yapımı	–	3	7	9	15
Süsleme	–	–	4	4	6
Biçki ve Terzilik	–	7	2	3	2
Moda Teknolojisi	–	–	1	–	–
Moda Tarihi ve Mesleki Çizim	–	–	2	2	1
Toplam	–	10	16	17	24
Genel Dersler Toplamı	27	19	14	14	12
Genel Meslek Dersleri Toplamı	13	11	10	9	4
İhtisas Dersleri Toplamı	–	10	16	17	24
Her Sınıf İçin Genel Toplam	40	40	40	40	40

(el-Cemâli, 1938, s. 53)

Tablo 5'te, Moda (Modista) şubesinde öğrenim gören kız öğrencilerin haftalık olarak *Moda (Modista)/Şapka Yapımı, Süsleme, Biçki ve Terzilik, Moda Teknolojisi, Moda Tarihi ve Mesleki Çizim* derslerini aldıkları görülmektedir. Bu derslerin haftalık toplam süresi 2. sınıflar için 10, 3. sınıflar için 16, 4. sınıflar için 17 ve 5. sınıflar için 24 saattir. Bunun yanı sıra, tabloya göre 1. sınıflarda genel dersler toplamı 27, genel meslek dersleri toplamı 13'tür. 2. sınıflarda genel dersler toplamı 19, genel meslek dersleri toplamı 11 ve ihtisas dersleri toplamı 10'dur. 3. sınıflarda genel dersler toplamı 14, genel meslek dersleri toplamı 10 ve ihtisas dersleri toplamı 16'dır. 4. sınıflarda genel dersler toplamı 14, genel meslek dersleri toplamı 9 ve ihtisas dersleri toplamı 17'dir. 5. sınıflarda ise genel dersler toplamı 12, genel meslek dersleri toplamı 4 ve ihtisas dersleri toplamı 24'tür. Her bir şubede haftalık toplam ders saati 40'tır.

El-Cemâli'nin kitabında yer alan programlardan biri de *Orta Öğrenimi Tamamlayan Kızlar İçin Ev Sanatları Meslek Okuluna Giriş Ders Programı*'dir. Bu programa ait dersler Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 6. Meslek Okullarına Giriş (Ev Sanatları) Dersleri (4. ve 5. Sınıflar)

Dersler	4. Sınıf		5. Sınıf	
	Terzilik ve Kesim/Dikiş	Modista ve şapka yapımı	Terzilik ve Kesim/Dikiş	Modista ve Kalıp Çıkarma
Terzilik ve Kesim/Dikiş	16	4	19	4
Moda (Modista) ve Şapka Yapımı	4	16	4	16
Çiçek yapımı	–	4	–	7
İç Giyim	4	–	4	–
Nakış	4	4	3	3
Ev idaresi	3	3	3	3
Yemek pişirme	4	4	4	4
Mesleki Çizim ve süsleme	4	4	3	3
Teknoloji	1	1	–	–
Toplam	40	40	40	40

(el-Cemâlî, 1938, s. 54)

Tablo 6'ya göre, ortaokulu tamamlamış ve eğitimine devam eden kız öğrenciler 10 farklı ders almaktadır. Bu dersler; *Terzilik ile Kesim-Dikiş*, *Moda (Modista) ve Şapka Yapımı*, *Çiçek Yapımı*, *İç Giyim*, *Nakış*, *Ev İdaresi*, *Yemek Pişirme*, *Mesleki Çizim ve Süsleme ile Teknoloji* dersleridir. Derslerin haftalık toplam süresi 40 saattir.

Kız Sanayi Okullarının *Akşam Ev Sanatları/Akşam Sanat Okulları* şubelerinin ders programları el-Cemâlî'nin kitabında, A, B ve C Türleri adı altında verilmektedir. Bu türlerin programları Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da gösterilmiştir:

Tablo 7. Tür (A)

Dersler	Terzilik Bölümü Birinci ve İkinci Sınıf	
	1. Sınıf	2. Sınıf
Terzilik ve Kesim/Dikiş	9	9
İç giyim	2	2
Nakış	1	1
Resim	3	3
Ev idaresi ve yemek pişirme	3	3
Çocuk sağlığı ve bakımı	1	1
Türkçe	2	2
Matematik	2	2
Fransızca dili	4	4
Toplam	27	27
	Moda/Modista (Şapka Yapımı) Bölümü	
Moda/Modista Dersleri	6	6
Süsleme (Çiçek Yapımı)	3	3
Biçki ve Terzilik	2	2
Nakış	1	1
Çizim	3	3
Ev İdaresi, Yemek Pişirme ve Pasta Yapımı	3	3
Çocuk Sağlığı ve Bakımı	1	1
Türkçe	2	2
Matematik	2	2
Fransızca	4	4
Toplam	27	27

(el-Cemâlî, 1938, s. 54)

Tablo 7 Tür (A)'ya göre, Akşam Kız Sanat Okullarında 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin *Terzilik ve Kesim Dikiş*, *İç Giyim*, *Nakış*, *Resim*, *Ev İdaresi ve Yemek Pişirme*, *Çocuk Sağlığı ve Bakımı*, *Türkçe*, *Matematik ve Fransızca* derslerini aldıkları görülmektedir. Bu kapsamda öğrencilerin toplamda 9 farklı

ders aldığı anlaşılmaktadır. Her bir şube için haftalık toplam ders saati 27'dir.

Moda (Modista)/Şapka Yapımı bölümünde öğrenim gören öğrenciler ise 10 farklı ders almaktadır. Bu dersler; *Moda (Modista)*, *Süsleme (Çiçek Yapımı)*, *Biçki ve Terzilik*, *Nakış*, *Çizim*, *Ev İdaresi*, *Yemek Pişirme ve Pasta Yapımı*, *Çocuk Sağlığı ve Bakımı*, *Türkçe*, *Matematik ve Fransızca* dersleridir. Her bir şubenin haftalık toplam ders saati 27'dir.

Tablo 8. Tür (B)

Terzilik ve Dikiş Bölümü		
Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf
Terzilik ve dikiş	9	9
İç giyim	2	2
Nakış	1	1
Çizim/resim	3	3
Türkçe	2	2
Matematik	2	2
Toplam	19	19
Modacılık/Modista Bölümü (Şapka Yapımı) 1. ve 2. Sınıflar		
Moda/Modista (Şapka Yapımı)	6	6
Süsleme	3	3
Resim/Çizim	3	3
Türkçe	2	2
Matematik	2	2
Toplam	16	16

(el-Cemâlî, 1938, s. 55-56)

Tablo 8 Tür (B)'ye göre, Terzilik ve Dikiş bölümü öğrencileri *Terzilik ve Dikiş*, *İç Giyim*, *Nakış*, *Çizim/Resim*, *Türkçe* ve *Matematik* olmak üzere 6 farklı ders almaktadır. Her bir şubenin haftalık toplam ders saati 19'dur.

Moda (Modista)/Şapka Yapımı bölümünde ise 5 farklı ders bulunmaktadır. Bu dersler; *Moda (Modista)/Şapka Yapımı*, *Süsleme*, *Resim/Çizim*, *Türkçe* ve *Matematik* derslerinden oluşmaktadır. Her bir şubede haftalık toplam ders saati 16'dır.

Tablo 9. Tür (C)

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf
Terzilik ve Biçki	6	6
Nakış	6	6
İç giyim	6	6
Çizim	3	3
Moda/Modista (Şapka Yapımı)	6	6
Süsleme	3	3
Ev İdaresi	3	3
Yemek Pişirme	3	3
Pasta Yapımı	3	3
Fransızca	4	4
Toplam	43	43

Not: Bu bölümdeki öğrenci, bütün dersleri almak zorunda değildir (el-Cemâlî, 1938, s. 56)

Tablo 9'a göre, Tür (C) grubundaki öğrencilere 10 farklı ders okutulmaktadır. Bu dersler; *Terzilik ve Biçki*, *Nakış*, *İç Giyim*, *Çizim*, *Moda (Modista)/Şapka Yapımı*, *Süsleme*, *Ev İdaresi*, *Yemek Pişirme*, *Pasta Yapımı* ve *Fransızca* dersleridir. Bu derslerin her bir şube için haftalık toplam süresi 43 saattir.

El-Cemâlî, Ankara, İstanbul, Bursa ve İzmir'de bu programa bağlı birçok okulu ziyaret ettiğini, belirtmektedir. Ona göre, okullar genel olarak ihtisaslaşmış ve yaratıcı niteliktedir (el-Cemâlî, 1938, s. 56). İncelediği kız Enstitülerinin niteliğini ortaya koymak amacıyla, kitabında aşağıda Şekil 4'de verilen fotoğrafları da kullanmaktadır:

Şekil 4. Ankara'daki Kız Enstitüsü'nde Biçki (Terzilik) Salonu (el-Cemâlî, 1938, s. 57-58)

Bu tür okullardaki eğitim ile ilgili ise aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Her dalında ve mesleğinde, azımsanmayacak sayıda uzman, Batı ülkelerinde -özellikle Fransa ve Belçika'da- eğitim görmektedir. Ankara'da bazı yabancı kadınların bulunduğu bir enstitü vardır. Bunlardan biri, Paris'ten getirilen ve moda alanında şöhret kazanmış bir uzmandır. Bu kişiler, Türkiye'de modada yaratıcılık ruhunu yerleştirmek ve geliştirmek için çalışmakta, ayda yaklaşık bin Türk lirası, yani yaklaşık 150 dinar maaş almaktadırlar. Ancak bu kişiler, bu tür eğitimin sağladığı büyük itibar dikkate alındığında bu meblağı yüksek saymamaktadırlar (s. 57).

El Cemâlî'nin verdiği bilgilere göre, bu enstitülerde genel atölyeler bulunmaktadır. Hanımlar, buraya elbiseleri kesip biçmeye ve modeller hazırlamaya gelmektedirler. *İsmet Paşa Atölyesi*, Türk ve yabancı hanımların elbiselerini diktirdiği önemli bir merkez hâline gelmiştir. Bu okulların hepsinde dikkat çekici biçimde çiçek yapımı, kurdele/patron (bağ) yapımı, elbiseler ve çeşitli ev eşyaları hazırlama gibi işlerde büyük bir ustalık mevcuttur. Ayrıca **nakişta** da ayrı bir maharet vardır. İstanbul'da kızlara yönelik bir sanayi mektebi bulunmaktadır. Okulda, Türk halk sanatının canlandırılması ve yaşatılmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Ayrıca yemek pişirme ve pasta yapımı derslerine büyük önem verilmektedir. Yemek pişirme eğitiminin kurum içinde sağlam ve köklü bir yapıya sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Okulun binası modern tarzda inşa edilmiştir. Büyük ve güzel bir binada kurulmuş olan okulda yatılı bölümler mevcuttur. Burada Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen kızlar eğitim almakta hatta Mısır gibi komşu ülkelerden gelen öğrenciler de bulunmaktadır (el-Cemâlî, 1938, s. 57). El Cemâlî, okuldaki öğrenci ve öğretmen sayılarıyla ilgili ise şu bilgileri aktarmaktadır.

Müessesede 1450 öğrenci vardır; bunların 200'ü yatılı, 80'i gündüzlüdür. Öğrenciler devletin imkanlarıyla okutulmakta ve ev sanatları öğretmeni olarak yetiştirilmektedir. Bu okulda 45 öğretmen görev yapmaktadır ve bunlardan üçü yabancıdır. Bu müessese, ev sanatları öğretmeni yetiştirmek üzere kurulmuş bir enstitüdür. Enstitüde öğretmen yetiştirme bölümü de bulunmakta olup, öğrenim süresi beş yıldır (s. 57).

Akademik araştırmalarda (Akşit, 2005, s. 147; Koç, 2022, s. 1110; Soydan, 2013, s. 284), Kız Enstitüleri'nde okutulan derslerle ilgili bilgiler, el-Cemâlî'nin verdiği bilgilerle uyumlu görünmektedir.

1937'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Kızların Eğitimine İlişkin Gözlemleri

El-Cemâlî'nin eserinde yer verdiği öğretmen yetiştiren kurumlara ilişkin bilgiler, bu kurumların hangi kurumlar olduğunu ve öğretmen yetiştirme sürecindeki işlevlerini ortaya koymaktadır. Türkiye'de öğretmen yetiştiren kurumlara dair ise öncelikle aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Türkiye'de öğretmenler, üç tür enstitüde yetiştirilmektedir. Bunlar: (1) İlk Muallim Mektepleri: Sayısı 11'dir; bunların 5'i kızlar, 6'sı erkekler içindir. Bu okullar Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmıştır. Ankara'da yalnızca bir tane bulunmaktadır. Bu okullar, ilkokullarda öğretmenlik yapacak öğretmenleri yetiştirir. (2) Gazi Eğitim Enstitüsü: Ankara'da yer alır. Burada ortaokullarda ders verecek erkek ve kadın öğretmenler yetiştirilmektedir. (3) Yüksek Öğretmen Okulu: İstanbul'dadır ve liselerde ders verecek öğretmenleri yetiştirir. Son zamanlarda ayrıca,

köyler için pratik tarım ve temel kültür alanlarında eğitmen yetiştiren merkezler kurulmuştur. Bunlar, öğretmen yetiştirme kurumlarının dördüncü bir türünü oluşturmaktadır (s. 67).

El-Cemâlî'nin ilkokullara öğretmen yetiştiren *İlk Muallim Mektepleri* ile ilgili verdiği rakamlar, döneme ait bilgilerle benzerlik göstermektedir. 1923-1924 yıllarında, 7'si kız öğretmen okulu, 13'ü erkek öğretmen okulu olmak üzere toplam 20 okul bulunurken, 1938 gelindiğinde sayıları 11'e kadar düşmüştür (Doğan, 2005, s. 135). Bunun nedeni, öğretmen okullarını belirli merkezlerde toplamak ve öğretmen yetiştirme politikalarında verimliliği artırmaktır (Benli, 2020, s. 75).

Yukarıdaki bilgiler üzerinden, 1937'de ilkokullar için öğretmen yetiştiren okulların kız ve erkekler için neredeyse aynı sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Bu da o dönemde öğretmen olmak isteyen kızlar için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

İlk Muallim Mektepleri'nin hepsinin yatılı olduğunu belirten el-Cemâlî, okullarda ortak program uygulandığını da yazmaktadır. Eğitim süresi ise ortaokuldan sonra üç yıldır. Okul binaları oldukça moderndir. Programlarla ilgili ise şunları yazmaktadır: "*İlk Muallim Mekteplerinde eğitim, yüksek düzeyli ve uygulamalıdır. Türkiye'deki öğretmen okullarında uygulamaya özel bir önem verildiği görülmüştür. Özellikle öğretmenlik uygulamaları alanında büyük bir titizlik vardır. Ayrıca resim, el işleri ve beden eğitimi derslerine de önem verilmektedir*" (s. 67).

El-Cemâlî, Türkiye'de öğretmen yetiştirme uygulamalarını anlamak ve örnek almak adına Ankara'da *Gazi Eğitim Enstitüsü'nü (Gazi Terbiye Enstitüsü)* ziyaret etmiştir. Bu kurum ile ilgili görüşleri ise şöyledir:

Bu, Ankara'nın dış semtlerinde yer alan büyük ve görkemli bir okuldur. Uzaktan bakıldığında ziyaretçide son derece etkileyici bir izlenim bırakır; zira burada büyük bir ilim müessesesiyle karşı karşıya olunduğu hemen hissedilir. Türkler bu okulla büyük bir gurur duymakta, ziyaretçiler de onu görmeye büyük ilgi göstermektedir. Gerçekte bu okul, serbestçe gezilip incelenebilen bir kurumdur ve teşkilatı ayrıntılı biçimde incelenmeye değerdir (s.69).

1937'de el-Cemâlî'nin verdiği bilgilere göre, *Gazi Eğitim Enstitüsü'nde* toplam 450 öğrenci eğitim almaktadır ve bu öğrencilerin 114'ü kız öğrencidir (el-Cemâlî, 1938, s. 69). Kitapta verilen bilgilerde kız ve erkek öğrencilerin büyük oranda aynı dersleri aldığı anlaşılmaktadır. Fakat kız ve erkekler için ayrı dersler de mevcuttur. Bu durum, Aşağıda verilen *Gazi Eğitim Enstitüsü (Gazi Terbiye Enstitüsü) Haftalık Ders Programına* ilişkin Tablo 10'da görülmektedir (bk. Ek 5):

Tablo 10. Gazi Eğitim Enstitüsü (Gazi Terbiye Enstitüsü) Haftalık Ders Programı

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Edebiyat	3	2	2
Eğitim ve Psikoloji	2	2	2
Sosyoloji	-	-	2
Öğretim İlkeleri ve Uygulamaları	-	2	8
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	1	2
Matematik	4	4	1
Fizik ve Kimya	4	4	-
Doğa Tarihi	2	2	1
Sağlık Bilgisi	-	1	1
Yabancı Dil	3	3	2
Jimnastik	1	1	1
Resim	1	1	1
El İşleri	2	1	1
Müzik	1	1	1
Toplam	28	28	28
Ek Dersler			
Erkekler için Askerlik	1	1	1
Kızlar için Ev İdaresi	-	1	1
Kızlar için Çocuk Bakımı	-	1	-
Kızlar için Biçki ve Terzilik	2	-	-

(el-Cemâlî, 1938, s. 68)

Tablo 10'a göre, hem kız hem de erkek öğrenciler *Edebiyat, Eğitim ve Psikoloji, Sosyoloji, Öğretim İlkeleri ve Yöntemleri, Tarih, Coğrafya, Matematik, Fizik ve Kimya, Doğa Tarihi, Sağlık Bilgisi,*

Yabancı Dil, Jimnastik, Resim, El İşleri ve Müzik derslerini almaktadır. Bunun yanı sıra kız öğrenciler için *Ev İdaresi, Çocuk Bakımı, Bıçkı ve Terzilik* dersleri programa dâhil edilmiştir. Erkek öğrenciler ise *Askerlik* dersi almaktadır.

Kız ve erkek öğrencilere ayrı şekilde programa konan bu dersler, ilköğretim ve lise düzeyinde de görülmektedir. Dolayısıyla 1937’de ortaokul, lise ve öğretmen yetiştiren kurumların programlarında, ev idaresi ve çocuk bakımıyla ilişkili rollerin kız öğrencilere okul aracılığıyla planlı biçimde aktarıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda el-Cemâlî, Türkiye’deki öğretmen okulları mezunlarının öğretmenlik mesleğindeki yetkinliği bakımından yüksek bir düzeye sahip olduğunun altını da çizmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 69-70). Kitabında, *Gazi Eğitim Enstitüsü*’nde kız öğrencilerin faaliyetlerine ışık tutabilecek, aşağıda Şekil 5’de gösterilen fotoğrafa yer vermektedir.

Şekil 5. Ankara’daki Gazi Eğitim Enstitüsü’nde Kız Öğrenciler Yarışıyor
Ankara’daki Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrencilerinden Bir Ekip (el-Cemâlî, 1938, s. 71-72)

Bu fotoğrafın ilk kısmında spor faaliyetlerinde yer alan kız öğrenciler görülmektedir. İkinci kısımda da törensel bir ortamda kız ve erkek öğrenciler bulunmaktadır. Fotoğraflarda yer alan Gazi Eğitim Enstitüsü’nün kız öğrencileri dinamik, özgüvenli ve aktif bir imaj çizmektedir. Dolayısıyla el-Cemâlî’nin kitabı üzerinden bu imaj Irak’a da taşınmaktadır.

1937’de Kızların Eğitimine Dair El-Cemâlî’nin Kitabında yer alan Diğer Bilgiler

El-Cemâlî kısa süreli Türkiye gezisi sırasında bazı üniversite ve fakülteleri de ziyaret etmiştir. Ziyaret ettiği fakültelerden birisi *Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi*’dir. Bu fakülteedeki eğitimin niteliği, verilen dersler ve hocalar hakkında kısa bilgiler veren el-Cemâlî, öğrenci sayılarını da kitabında aktarmaktadır. Verilen bilgilere göre 1937’de bu fakülte de yaklaşık 470 öğrenci bulunmaktadır. Bunların yaklaşık yarısı kızdır. Öğrencilerin 100 kadarı yatılı ve devlet bursludur. Yatılı öğrencilerin ise 36’sı kızdır (el-Cemâlî, 1938, s. 76).

El-Cemâlî’nin ziyaret ettiği yüksek öğretim kurumlarından bir diğeri, *İstanbul Üniversitesi*’dir. Kitapta, İstanbul Üniversitesi’nin bölümleri ve öğrenci sayısı hakkında bilgiler verilmektedir. Kitaptaki bilgilere göre, üniversitede 5.200 öğrenci bulunmaktadır ve bunların dörtte biri kız öğrencidir (el-Cemâlî, 1938, s. 78). Bu da yaklaşık 1300 kız öğrenciye karşılık gelmektedir.

İzmir’de *Maarif Cemiyeti*’ne bağlı bir özel okul, el-Cemâlî tarafından ziyaret edilmiştir. Bu okulun başında, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Millî Eğitim Bakanlığı müsteşarlarından olan *Nafî Atuf Bey* bulunmaktadır. El Cemâlî, Cemiyetin kız liselerinden birinin yıl sonu törenine katıldığını ve gördüğü düzen, intizam ve kızların yaptıkları her işteki yaratıcılığın, onu hayran bıraktığını belirtmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 94).

Yukarıdaki bilgilerin dışında, *Engelli Öğrenciler Okullarını* incelememiş ama İzmir’de bir okulu ziyaret ettiğini yazan el-Cemâlî, bu okulun öğrenci sayısına dair kısa bir bilgi vermektedir. Verdiği bilgilere göre, bu okulda kız ve erkek olmak üzere 120 öğrenci bulunmaktadır. Okulda bilimsel ve mesleki çalışmalar yürütülmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 96). 1937’de engelli öğrencilerin hem meslek edinmek hem de gelişim desteği almak amacıyla bu okullardan faydalandığı anlaşılmaktadır.

El-Cemâlî, *Halkevleri* ve bu kuruma bağlı şubeler hakkında kitabında bazı bilgiler sunmaktadır. Ankara’da ziyaret ettiği *Halkevi*’nden birinde edindiği izlenimleri şu cümlelerle aktarmaktadır:

Ankara Halkevinde birçok gece toplantısı, edebî ve müzikli eğlence düzenlendiğini gördüm. Kız ve erkek liseleri burada etkinlikler düzenlemiş, öğrenciler ve öğrenci kızlar davetlileri karşılamış ve programlar okul idarecilerinin gözetiminde yürütülmüştür. Ayrıca güreş ve atletizm yarışmaları yapılan bir spor şenliği de izledim (s. 99).

Yukarıda verilen bilgilerde, 1937’lerde Ankara’da Halkevinin yaptığı etkinliklere kızların aktif bir şekilde katıldığı anlaşılmaktadır. El-Cemâlî, Halkevlerinin bu tip eğlenceli etkinliklerle, millî ruhu aşılaman ve Türk kültürünü yayan bir merkez haline geldiğini belirtmektedir (el-Cemâlî, 1938, s. 99). Halkevlerinin okullarla birlikte yaptığı bu tür çalışmalar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Özellikle kız enstitüleriyle birlikte yapılan etkinlikler akademik araştırmalarda da yer almaktadır (Koç, 2022, s. 1125).

Kızların aktif olduğu alanlardan biri de millî bayramlardır. El-Cemâlî (1938), 19 Mayıs’ta kutlanan Gençlik ve Spor Bayramı’nda gençlerin ve kızların oyun alanlarına ve spor sahalarına çıktığını, sokaklarda spor kıyafetleriyle yürüdüğünü, halkın önünde spor gösterileri ve atletik oyunlar sergilediklerini anlatmaktadır. Ona göre, bu şekilde insanların ruhuna güç sevgisi ve güce hayranlık aşılacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada Iraklı eğitimci ve siyasetçi Muhammed Fâdıl el-Cemâlî’nin 1937 yılında Türkiye’ye yaptığı inceleme gezisi sonucunda kaleme aldığı *Modern Türkiye’de Eğitim ve Öğretim (et-Terbiye ve’t-Ta’lîm fî Türkiyâ el-Hadîse)* adlı eserinde, kızların eğitime ilişkin ortaya koyduğu gözlem ve değerlendirmeler ele alınmıştır. El-Cemâlî, Türkiye’deki eğitim reformlarını yalnızca kurumsal bir değişim süreci olarak değil, imparatorluk mirasından modern bir ulus-devlet düzenine geçişi mümkün kılan geniş ölçekli bir toplumsal dönüşüm projesinin temel bileşeni olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, Türkiye’nin sosyal ve kültürel koşullar bakımından Arap dünyasına yakın bir örnek oluşturduğu düşüncesiyle birleşmekte, böylece el-Cemâlî’nin Türkiye’yi uzak bir Batı modeli yerine, Irak’ın eğitim yapılanması için uygulanabilir dersler sunan bir referans olarak görmesini açıklamaktadır. Ona göre modernleşme hedefi, toplumu çalışma disiplini, örgütlenme bilinci ve vatandaşlık değerleri doğrultusunda yönlendirecek kapsamlı bir eğitim reformu olmaksızın sürdürülebilir değildir.

El-Cemâlî’nin eseri, yöntemi ve içeriği bakımından sistematik bir rapor niteliği taşımakta; gözleme dayalı tespitleri salt betimleyici bir anlatının ötesine geçerek, eğitim sisteminin işleyişini, güçlü yönlerini ve dönüştürücü kapasitesini açıklamaya yönelik analitik bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda eser, erken Cumhuriyet döneminde ilköğretimden yükseköğretime uzanan eğitim yapılanmasını, bir yabancı entelektüelin perspektifiyle ve oldukça ayrıntılı nicel verilerle ele alması nedeniyle birincil kaynak değeri taşımaktadır. Özellikle program çizelgeleri, ders saatleri, öğrenci sayıları ve fotoğraflarla desteklenen anlatım, 1930’lar Türkiye’sindeki eğitim örgütlenmesini bütüncül biçimde görünür kılmakta, döneme ilişkin tarihsel okumalara somut bir veri zemini sağlamaktadır.

Eserin kızların eğitime ilişkin bölümleri, el-Cemâlî’nin Türk kadınının toplum içindeki konumuna dair olumlu bir çerçeve çizdiğini göstermektedir. İlköğretimde karma eğitim uygulamalarının yaygınlığı ve kapsayıcı niteliği ile kadın öğretmenlerin artan temsiliyeti, el-Cemâlî’nin Türkiye’de kızların eğitime erişimi bağlamında vurguladığı başlıca göstergeler arasında yer almaktadır. Ortaöğretimde ise uygulamanın her bölgede aynı biçimde gerçekleşmediği, bazı yerlerde kız ve erkek öğrencilerin ayrı okullarda eğitim görürken, ayrı kurumların bulunmadığı yerlerde karma eğitimin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra kız öğrencilere yönelik dikiş-biçki, ev idaresi ve çocuk

bakımı gibi dersler ile erkek öğrencilere yönelik askerlik dersleri, eğitim programlarının dönemin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili bir biçimde yapılandırıldığı ortaya koymaktadır. Söz konusu dersler, kız ve erkek öğrenciler arasında farklı toplumsal beklentilerin eğitim aracılığıyla üretildiğine işaret ederken, aynı zamanda erken Cumhuriyet döneminde ideal vatandaş tasavvurunun kızlar ve erkekler için farklılaşan yönlerini görünür kılmaktadır.

El-Cemâli'nin kızların eğitimine dair en ayrıntılı biçimde ele aldığı kurumlar Kız Sanayi Okulları/Kız Enstitüleridir. Bu kurumlara ilişkin şubeler, ders programları, haftalık ders dağılımları ve çeşitli istatistiksel bilgiler, eserde kapsamlı tablolar halinde sunulmaktadır. El-Cemâli'nin bu kurumlara özel bir önem atfetmesi, kızların hem aile yaşamına hem de üretim ve çalışma hayatına hazırlanmasına yönelik hedefleri, Cumhuriyet'in toplumsal modernleşme vizyonu içinde merkezi bir unsur olarak gördüğünü göstermektedir. Kız Enstitülerinin iyi eş ve iyi anne yetiştirme vurgusuyla birlikte mesleki beceri kazandırmayı da amaçlaması, dönemin kadınlık rolünü hem ev içi sorumluluklar hem de toplumsal katkı bağlamında tanımlayan bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Nitekim el-Cemâli, kitabın sonunda Irak adına bu modelin örnek alınması gerektiğini belirtmekte ve bu düşünce, onun Türkiye'de gözlemlendiği mesleki eğitim yapılanmasını pragmatik bir transfer edilebilir model olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Öğretmen yetiştiren kurumlara ilişkin aktarılan veriler de kızların eğitimine dair dikkat çekici bir boyut oluşturmaktadır. El-Cemâli'nin tespitlerinden, öğretmen adayı kız öğrencilerin erkek öğrencilerle benzer bir eğitim sürecinden geçtiği, sosyal faaliyetlere katılım gösterdiği ve kurumsal etkinliklerde aktif rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Halkevleri faaliyetleri ve millî bayram etkinlikleri gibi toplumsal alanlarda kızların görünürlüğü ve özgüveni, eğitim politikalarının yalnızca okul içi kazanımlarla sınırlı kalmadığını, kamusal alanda yeni bir kadın kimliği inşasını da desteklediğini düşündürmektedir. Bu yönüyle eser, kızların eğitimine ilişkin kurumsal düzenlemelerin toplumsal sonuçlarını izlemeye imkân veren önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç olarak el-Cemâli'nin kızların eğitimine ilişkin aktardığı bilgilerin önemli bir kısmı, resmî kaynaklar ve mevcut akademik literatürle karşılaştırılabilir ve doğrulanabilir niteliktedir. Bununla birlikte eseri değerli kılan husus, bu verileri bir araya getirerek erken Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini dışarıdan bir gözle sistematik biçimde yorumlaması ve nicel verilerle desteklenen bütüncül bir çerçeve sunmasıdır. Dolayısıyla el-Cemâli'nin çalışması, 1937 yılı Türkiye'sinde kızların eğitimi başta olmak üzere eğitim reformlarının kurumsal yapısını, program mantığını ve toplumsal hedeflerini anlamaya yönelik araştırmalar için güçlü bir birincil kaynak olma özelliğini sürdürmekte, aynı zamanda Türkiye deneyiminin Arap dünyası açısından nasıl anlamlandırıldığını göstermesi bakımından uluslararası eğitim tarihi literatürüne de önemli katkı potansiyeli taşımaktadır.

Kaynaklar

- Akşit, E. E. (2005). *Kızların sessizliği: Kız enstitülerinin uzun tarihi*. İletişim Yayınları.
- Alhassani, I. (2014). *Basra's high hope: An American missionary school in Iraq during the World War era* (Master's thesis). James Madison University.
- al-Khaziran, H. Y. (2006). *The education of leaders in Iraq and Japan: A comparative study* (Doctoral dissertation). University of London, Institute of Education.
- Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve laik eğitim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 181–192.
- Aycan, N., Uzunlar, Ş., & Aycan, Ş. (2018). Liselerde verilen askerlik derslerinin tarihçesi. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı(1), 223–232.
- Basri, M. (2004). *A 'lâmu's-siyâse fi 'l-İrâki 'l-hadîs* (Cilt 2). Dâru'l-Hikme.
- Benli, F. (2020). İlkokullara öğretmen yetiştirme (1923–2018). *Millî Eğitim Dergisi*, 49(228), 71–105.
- Bozaslan, B. M. (2013). *Modernleşme ve eğitim: Türkiye'de modern eğitimin inşası (1923–1938)* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, E. Mert, (2025), Cumhuriyet Dönemi'nde eğitimde askerî bilincin yerleştirilmesi: millî savunma dersleri ve müfredatının incelenmesi, *Belgi Dergisi*, (30), 75-108.

- Doğan, C. (2005). Türkiye’de sınıf öğretmeni yetiştirme politikaları ve sorunları. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 133–149.
- el-Cemâlî, M. F. (1935). *Vichetü’t-terbiye ve’t-ta’lîm fi’l-‘âlemi’l-‘Arabî ve hâssaten fi’l-‘Irâk*. Matba’atü’l-Cezîre.
- el-Cemâlî, M. F. (1938a). *Et-terbiye ve’t-ta’lîm fi Türkiyâ el-hadîse*. Matba’atü’l-Hukûme.
- el-Cemâlî, M. F. (1938b). *İtticâhâtü’t-terbiye ve’t-ta’lîm fi Almâniyâ ve İngilterâ ve Ferensâ*. Matba’atü’l-Hukûme.
- el-Cemâlî, M. F. (1944). *Müzekkîra fi müstakbeli’t-terbiye ve’t-ta’lîm fi’l-‘Irâk*. Matba’atü’t-Takyîdi’l-Ehliyye.
- el-Cemâlî, M. F. (1968). *Âfâku’t-terbiyeti’l-hadîse fi’l-bilâdi’n-nâmiye*. ed-Dâru’t-Tûnisîyye li’n-Neşr.
- el-Haşîmi, R. K. (2012). *Muhammed Fâdîl el-Cemâlî ve devruhu’s-siyâsî ve nehcuhu’t-terbevî hattâ el-‘âm 1958*. el-Müessesetü’l-Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr.
- el-Haseni, A. (1953). *Târîhu’l-vezârâti’l-‘Irâkiyye* (Cilt 6). Matbaatu’l-İrfân.
- el-Matba’î, H. (1996). *Mevsû’atü a’lâmi’l-‘Irâk fi’l-karni’l-‘işrîn*. Dâru’s-Şuûni’s-Sekâfiyyeti’l-‘Âmme.
- Eppel, M. (1999). The Fadhil al-Jamali government in Iraq, 1953–54. *Journal of Contemporary History*, 34(3), 417–422.
- es-Süveydî, T. (1987). *Vucûh Irâkiyye ‘abre’t-târîh*. Riyâd el-Rayyes li’l-Kütüb ve’n-Neşr.
- et-Tavîlî, A. (2021). Muhammed Fâdîl el-Cemâlî: Siyâsî fi zemen’it-tefkîr. *Mecelletü’l-Masîr*, 17(5), 11–21.
- İleri, T. (2019). Cumhuriyet dönemi eğitim politikaları bağlamında kız enstitülerinin Türk modernleşmesindeki yeri ve önemi. *Atatürk Yolu Dergisi*, (65), 193–226.
- Jameel, R. H. (2025). Muhammed Fâdîl el-Cemâlî ve devruhû fi istiklâli Tûnus (1956). *Mecelletü’l-‘Âdâb*, (154), 193–210.
- Koç, E. Ö. (2022). Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon Kız Enstitüsü ve faaliyetleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 1099–1139.
- Korkmaz, S. M., & Güler, H. (2020). 1926 yılından günümüze ilköğretim okullarının programları ve sosyal bilgiler. *Asia Minor Studies*, 8(2), 501–512.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Geçmişten günümüze fotoğraflarla meslekî ve teknik eğitim* (S. Aydın & Ü. Özdemir, Ed.). MEB Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Geçmişten günümüze sayılarla eğitim (1923–2023)*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Müştak, T. (1968). *Evrâku eyyâmî* (Cilt 1). Dâru’t-Talîa li’t-Tibâati ve’n-Neşr.
- Simon, R. S. (1986). The teaching of history in Iraq before the Rashid Ali coup of 1941. *Middle Eastern Studies*, 22(1), 37–51.
- Soydan, A. (2013). Kadın kimliğinin oluşması çerçevesinde meslekî teknik eğitim: Cumhuriyet ideolojisinin kuruluş sürecinde kız enstitüleri (1923–1940). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (1), 269–287.

٢٣

جدول الدروس الأسبوعي للمدارس الابتدائية

الموضوع	السورة الأولى					السورة الثانية				
	(١)	(٢)	(٣)	(٤)	(٥)	(١)	(٢)	(٣)	(٤)	(٥)
اللغة التركية	١٠	٧	٧	٦	٦	١٠	٧	٧	٦	٦
التاريخ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
الجغرافيا	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
المعلومات الوضعية	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
المعلومات الطبيعية	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
المعلومات المالية	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
المعلومات الحياتية	٥	٦	٧	٧	٦	—	—	—	—	—
الحساب والمنسأة	٤	٤	٤	٤	٤	—	—	—	—	—
الرسم والعمل	٤	٤	٤	٤	٤	—	—	—	—	—
الخط	—	٢	١	١	١	—	—	—	—	—
التشيد	١	١	١	١	١	—	—	—	—	—
الرياضة البدنية	٢	٢	٢	٢	٢	—	—	—	—	—
المجموع	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦	٢٦	—	—	—	—	—

طول مدة الدرس = ٤٠ دقيقة وكل صف معلم واحد يدرس كل مادة المنهج لذلك الصف . ولا يوجد اختصاص في الدروس في المدارس الابتدائية والترابط بين الدروس مضمون كما أن المعلم يعرف التلاميذ فردا فردا ويعالج مشاكلهم الخاصة في الدروس أو في السبوك . وهذا يزيد ما فطنا اليه من ان اجاد التخصص في المدارس الابتدائية عندما لا يتناسب ووضاها الاقتصادية كما انه غير صحيح من الوجهة التربوية العامة . ولا توجد في تركيا مؤسسة خاصة لأعداد معلمين للرياضة البدنية أو لأي درس آخر خاص للمدارس الابتدائية أما يخرجو دور المعلمين الابتدائية فيجب ان يعادوا للتربية الابتدائية بدون تخصص في موضوع .

والمدبرة ذات الحصة صفوف من دون شعب يكون فيها ٥ معلمين بنا فهم المعلم الأول . والمعلم الأول يدرس في كل الأحوال وتنقسم ساعات تدريسه عندما تكون المدرسة الابتدائية كبيرة وذات صف متعددة

Ek 1. İlkokulların Haftalık Ders Cetveli (el-Cemâlî, 1938, s. 23).

Ek 2. İzmir Ticaret Mektebi Öğrencileri, Konak İzmir Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi (1924) (MEB, 2019, s.147).

Ek 3. İsmet Paşa Kız Enstitüsü Talebesi (1928) (MEB, 2019, s. 168).

٥٣

شعبة الاختصاص بالخياطة

خمس	رابع	الثالث	الثاني	الأول	
٢٠	١١	٩	٧	—	التفصيل والخياطة
٢	٢	٢	٣	—	المودينا (صنع البرانيط)
١	٢	٢	—	—	الثاب الداخلة
—	—	١	—	—	تكنولوجيا الخياطة
١	٢	٢	—	—	تاريخ الخياطة والرسم
—	—	—	—	—	المسلكي والقيافة
٢٤	١٧	١٦	١٠	—	المجموع

شعبة الاختصاص في المودينا

خمس	رابع	الثالث	الثاني	الأول	
١٥	٩	٧	٣	—	المودينا (صنع البرانيط)
٦	٤	٤	—	—	الأزياء
٢	٢	٢	٧	—	التفصيل والخياطة
—	—	١	—	—	تكنولوجيا المودينا
١	٢	٢	—	—	تاريخ المودينا والرسم
—	—	—	—	—	المهني والقيافة
٢٤	١٧	٦	١٠	—	المجموع

١٢	١٤	١٤	١٩	٢٧	مجموع الدروس العامة
٤	٩	١٠	١١	١٣	مجموع الدروس المهنية العامة
٢٤	١٧	١٦	١٠	—	مجموع الدروس الاختصاصية
٤٠	٤٠	٤٠	٤٠	٤٠	المجموع العام لكل صف

Ek 4. Terzilik İhtisas Şubesi ve Moda İhtisas Şubesi Ders Çizelgesi (el-Cemâlî, 1938, s. 53)

٦٨

جدول الدروس الأسبوعي لمعهد الغازي للتربية

الصف الثالث	الصف الثاني	الصف الأول	الصف الأول	الصف الثاني	الصف الثالث	الدروس
٢	٢	٣	٣	٣	٣	الادبيات
٢	٢	٢	٢	٢	٢	التربية وعلم النفس
٢	—	—	—	—	—	علم الاجتماع
٨	٢	—	—	—	—	اصول التدريس والتطبيقات
٢	٢	٢	٢	٢	٢	التاريخ
٢	١	٢	—	—	—	الجغرافيا
١	٤	٤	—	—	—	الرياضيات
—	٤	٤	—	—	—	الفيزياء والكيمياء
١	٢	٢	٢	٢	٢	التاريخ الطبيعي
١	١	—	—	—	—	حفظ الصحة
٢	٣	٣	—	—	—	اللغة الأجنبية
١	١	١	—	—	—	الجناسيات
١	١	١	—	—	—	الرسم
١	١	٢	—	—	—	الانفعال اليدوية
١	١	١	—	—	—	الموسيقى
٢٨	٢٨	٢٨	—	—	—	المجموع
١	١	١	—	—	—	التدريب للذكور
١	١	—	—	—	—	ادارة البيت للبنات
—	١	—	—	—	—	العناية بالطفل للبنات
—	—	٢	—	—	—	التفصيل والخياطة للبنات

هذا ولا بد لي من ابداء تقديري لمدرسي التربية في هذه المعاهد فقد وجدت فيهم نزعة تجديدية قوية وعظمتهم من درس في أوروبا وأمريكا كما اني عاهدت لهم اهتماما خاصا بالتطبيقات التدريسية ولو انهم لا يحطون الطلاب في السنة الأخيرة فرصة للتدرب على التدريس بصفة امسح في المدارس الابتدائية تحت اشراف مديريين قديرين . ومع ذلك فذا كانت المعاهد تقاس بنتائجها فان دور المعلمين التركية تحوز رقما عاليا في القياس بكفاءة متخرجيها في مهنة التدريس .

Ek 5. Gazi Terbiye Enstitüsü Haftalık Ders Çizelgesi (el-Cemâlî, 1938, s. 68)